

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT INSTITUTI

JAHON ADABIYOTI

Fanidan ma’ruzalar matni

Mazkur ma'ruzalar matni antik adabiyot, xorijiy mamlakatlar adabiyoti bo'yicha tuzilib, unda qadimgi Yunon va Rim adabiyoti, o'rta asrlar va uyg'onish davri adabiyoti, XVII -XX asr Evropa mamlakatlari adabiyotini o'z ichiga oladi. Ma'ruza matnining maqsadi adabiyotning klassitsizm, ma'rifatchilik, romantizm, realizm va tanqidiy realizm kabi adabiy oqimlarida ijod qilgan adiblar, ularning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar bilan tanishtirishdir.

Xorijiy mamlakatlar adabiyoti bo'yicha manbalar juda katta hajmda bo'lib, mazkur ma'ruzalar matnida eng ilg'or taraqqiyparvar yozuvchilar ijodigagina to'xtaldik.

Mazkur ma'ruza matni san'at va madaniyat instituti talabalari uchun mo'ljallangan.

MUNDARIJA

1. Antik adabiyot tarixi -----	4-23
2. Yunon adabiyotining Attika davri -----	24-47
3. Rim adabiyoti -----	48-58
4. O'rta asrlar adabiyoti -----	59-68
5. Uyg'onish davri adabiyoti -----	69-100
6. XVII asr G'arbiy Evropa adabiyoti -----	101-110
7. XVIII asr ma'rifatchilik adabiyoti -----	111-126
8. XIX asr romantizm adabiyoti -----	127-136
9. XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti -----	137-146
10. XX asr adabiyoti -----	147-160

K I R I SH

Antik jamiyat–isoniyat rivojlanishining alohida bosqichi sifatida o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tdi. Antik dunyo, xususan Misr, Bobil, YUnoniston kabi mintaqalar bilan Markaziy Osiyoning madaniy aloqalari qadim zamonlarga borib bog‘lanadi. Miflarni qadimgi yunon adiblaridan Gesiod va Gomerlarning, yunon dramaturglari Esxil, Sofokl, Evripid hamda ancha keyinroq yashagan yozuvchilarning asarlarida ko‘ramiz. SHuning uchun ham yunon miflarini har xil manbalardan to‘plab bir tizimga yig‘ishga to‘g‘ri kelgan.

Miflardan hikoya qilinishicha, erda dastavval dahshatli mahluqlar: DEVlar, oyoqlari o‘rnida bahaybat ilonlar bilanglab turgan GIGANTlar, kattaligi tog‘day YUZ-QO‘LLIKlar, peshonasi o‘rtasida bittagina chaqchaygan ko‘zi bor vahshiy KIKLOP (SIKLOP)lar, Er va osmonning dahshatli bolalari-qudratli TITANlar yashagan. YUnonlar GIGANTlar va TITANlar obrazida tabiatning yovuz kuchlarini gavdalantirganlar. Miflarning hikoya qilishicha, tabiatning bu yovuz kuchlari dunyoda tartib o‘rnatgan va unga hukumronlik qilgan CHaqmoq, Bulut osmon ilohi ZEVS tomonidan jilovlangan va bo‘ysundirilgan. TITANlar o‘rniga ZEVS saltanati bunyodga kelgan.

YUnonlar xudolarni odam shaklida tasavvur qilganlar, ularning bir-birlari bilan munosabatlari ham kishilar o‘rtasidagi munosabatga o‘xshagan. YUnon xudolari o‘zaro janjallashgan, yarashgan, odamlar hayotiga doimo aralashib turgan, urushlarda ishtirok etgan. Har bir xudoning o‘ziga yarasha ishi bo‘lgan, olamda ma‘lum «xo‘jalik»ni «boshqargan». YUnonlar o‘z xudolariga odamlar singari tabiat (xarakter) va xulq-atvor berganlar, xudolar oddiy odamlardan faqat o‘lmasligi bilangina farq qilgan.

Qadimgi adabiy yodgorliklar sifatida XOMERning «Iliada» va «Odissey» dostonlarini ko‘rsatish mumkin. Har ikki dostonning mavzusi Troya afsonalaridan, ya‘ni yunonlar bilan troyaliklar o‘rtasida bo‘lib o‘tgan urush rivoyatlaridan olingan.

«Iliada» va «Odissey» dostonlari xalq og‘zaki adabiyoti asosida yaratilgan qahramonlarning klassik namunasi hisoblanadi.

YUnon adabiyotidagi didaktik eposning eng birinchi namunasi Gesiodning «Mehnat va kunlar» poemasidir. Asar inson mehnatining ulug‘ligi, adolatning barqarorligi va mehnat ahlining tirikchiligi yo‘lida uchraydigan turli masalalar haqidagi nasihatlar shaklida yozilgandir. Asarga kirgan «Qirg‘iy bilan Bulbul» masalida shoir zamonidagi ijtimoiy tengsizlik ifodalangan. Zo‘ravonlik hukmron bo‘lgan zamonda faqirlar uchun yagona chora–mehnat qilish va mehnat orqali tirikchilik o‘tkazish degan fikrni ilgari suradi.

Eramizgacha bo‘lgan VII-VI asrlarda yunon jamiyati va madaniyatida ro‘y bergan ijtimoiy siyosiy o‘zgarishlar natijasi o‘laroq adabiy janr sifatida lirika paydo bo‘ldi.

YUnon tilidagi «Lirika» cholg‘u asbobi «lira»dan olingan bo‘lib, musiqa bilan aytiluvchi she‘r degan mazmuni bildiradi. Har bir lirik shoir ham, muallif ham bastakor bo‘lgan. Keyinchalik lirikaning YAmb va ellegiya turlari adabiy janrga aylandi. SHu bilan birga yakka shaxs tomonidan ijro etiladigan–monodik lirika va xor lirikasi vujudga keldi. Qadimgi yunon she‘riyatida qofiya bo‘lgan emas, lekin ohangdorlikni belgilovchi vazn bo‘lgan. Manbalarning bergan ma‘lumotiga ko‘ra,

yunon lirikasi boy va rang-barang bo'lgan. Elegik lirikaning vazni ham, mazmuni ham epik dostonlarga yaqin turadi. YAmb-hazil-mutoibani, tanqidiy fikrlarni ifodi etuvchi she'riy asar.

Jahon adabiyoti fani bo'yicha ma'lumotlar juda katta hajmda bo'lib, u faqatgina antik adabiyotni emas balki bugungi kungacha bo'lgan davr adabiyotini o'z ichiga qamrab oladi. Bunga antik adabiyotdan tashqari O'rta asrlar adabiyoti va uning ijtimoiy siyosiy xarakterini yoritish, ilk o'rta asrlardagi lirika. Xalq qahramonlik eposlari, ritsar-kurtuaz adabiyotiga, antik adabiyotning ta'siri, o'rta asrlardagi shahar adabiyoti uning taraqqiyot bosqichlarini o'z ichiga oladi. XVII asr klassitsizm adabiyoti, barokko adabiyot qimi va XVIII asr ma'rifatchilik adabiyoti, XIX asr realizm va tanqidiy realizm adabiyoti vakillarini hamda XX asr jahon adabiyotidagi taraqqiyparvar adiblarning ijodi yangi ijodiy yo'nalishlar, jahon adabiyotida nobel mukofoti sovrindorlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab oladi.

1. Mavzu: Antik adabiyot tarixi.

Reja:

- 1. Antik adabiyot haqida ma'lumot.**
- 2. Yunon adabiyotining boshlanishi.**
- 3. Gomer dostonlari haqida.**
- 4. Sikl dostonlari.**
- 5. Gomer gimnlari.**
- 6. Gesiod ijodi.**
- 7. Yunon lirikasining turlari.**

Mavzu bo'yicha tayanch so'z va iboralar.

Antik adabiyot. Eng qadimgi adabiy yodgorliklar. Mifologiya. Yunon adabiyoti. Folklor. Didaktik epos. Lirika. Tragediya. Komediya. Nasr.

Ma'ruza matni

“Yunoniston shunday bir jahon ustaxonasiki,—degan edi Belinskiy, har qanday poeziya nafosatni idrok etmoq uchun shu ustaxonada tahsil ko'rmog'i darkor”.

Qadim - qadim zamonlar, taxminan bundan 2700-2800 yillar muqaddam, Evropa tuprog'ida kichkina mamlakatlardan biri—Yunonistonda (Gretsiya) yozma badiiy ijodning dastlabki namunalari yuzaga kela boshladi. Yunonistonda tug'ilib keyinchalik yuksak kamolot bosqichiga ko'tarilgan bu adabiyot eramizdan avvalgi III asrda Rim madaniyatining barpo etilishida, tarkib topishida ham katta o'rnak bo'ldi. Er yuzidagi ana shu ikki xalq yaratgan madaniyat, san'at va adabiyot antik madaniyat, antik adabiyot deb ataladi. Lotin tilidagi antik so'zining lug'aviy ma'nosi “qadimgi” demakdir.

Lekin bu atamaning YUnon-Rim adabiyotlarigagina tadbiiq etilishi unchalik to'g'ri emas, chunki madaniyatning asl beshigi SHarq mamlakatlari bo'lgan; dastlabki adabiyot yodgorliklari, oldin Misr, Eron, Xitoy, Hindiston, Bobil, (Vavilon) kabi mamlakatlarda yaratilgan. Binobarin YUnon-Rim jamiyati, san'ati va adabiyotiga nisbatan qo'llanilib kelinayotgan "antik" so'zini faqat Evropaga tadbiiqan anglamoq darkor, negaki Evropa xalqlari o'zlarining madaniy taraqqiyotlari yo'lida yolg'iz YUnon-Rim madaniyati bilan aloqador bo'lganliklari sababli, shu xalqlar bunyod etgan ma'naviy boyliklarni eng qadimiy deb taniganlar. YUnon xalqi inson ongi etishtirishi mumkin bo'lgan barcha ma'naviy oziqalar urig'ini o'z qo'li bilan sohib, undan mo'l hosil undirdi. Hozirgi zamon adabiyoti olamida mavjud bo'lgan badiiy shakllarning ko'pchiligi, uslub vositalari shu xalqning kashfiyotidir.

Manbalarning guvohlik berishiga qaraganda "O'rta Osiyo bilan YUnoniston o'rtasidagi iqtisodiy-madaniy aloqalar juda qadim zamonlardan boshlanadi". Ellin madaniyati O'rta Osiyo madaniyatining rivojiga anchagina salmoqli ta'sir etdi. Selevkidlar va YUnon Baqtriya hukmronligi davrida O'rta Osiyo, Eron va boshqa o'lkalar aholisining faol ishtirokida sharqiy ellinizm madaniyati vujudga keldi, u yunon madaniyatini ham boyitdi, uning gullab yashnashiga samarali ta'sir etdi. Aleksandr Makedonskiy istilosidan keyin yunon yozuvi ham tarqala boshladi.

Ma'lumki VIII asrning dastlabki yillarida boshlangan arab istilosi natijasida O'rta Osiyoning bir mahallar gullab-yashnagan ilm-fan o'choqlari vayron etilgan edi.

Ana shu jaholat to'fonida qanchadan-qancha noyob adabiy yodgorliklarimiz, tarixiy asarlarimiz, yo'qolib ketgan. Biz hozirgi zamonda yurtimizning ming-ming yillik tarixini tamomila yo'qolib ketgan ba'zi-bir adabiy asarlarimiz (To'maris, SHiroq, Zarina va Striangiya, Zariadr va Odatida dostonlari) izlarini antik zamonda o'tgan YUnon-Rim tarixchilari (Gerodot, Polien, Diador, Kteziy, Xares) asarlaridan topib olamiz.

SHarq va G'arb olamining yunon ilmu fani ayniqsa yunon falsafasi bilan tanishtirish borasida Farobiyning xizmatlari nihoyatda buyukdir. Bir qancha SHarq va Evropa tillari qatori YUnon tilini ham mukammal bilgan bu salohiyatli olim, fanning turli-tuman sohalariga doir noyob original asarlar yozish bilan birga Aristotelning "Metafizika", "Fizika", "Meteorologiya" va boshqa asarlariga chuqur tavsiflar yozdi va ularni sharhlab chiqdi.

SHarq va G'arb mamlakatlari O'rta Osiyodagi madaniy aloqalarning ayniqsa O'rta Osiyo xalqlari, jumladan biz turkiylar bilan aloqalari boshlanganligi eramizdan oldingi davrlarga to'g'ri keladi. Bu ikki mamlakat millatlarining adabiyoti bir-birini to'ldirib, rivojlanib kelganligiga sabab bo'ladi.

Qadimgi zamon yozuvchilari asarlarining jozibasi yolg'iz ularning nozik latofatida, yuksak badiiy mahoratida bo'lgan emas.

Antik adabiyot shu adabiyotni yaratgan xalqning his-tuyg'ularini va umid-orzularining ifodasi ham bo'lgan. YUnon-Rim xalqlari o'zlarining badiiy ijodlarida insoniyatning asriy muammolarini echishga uringanlar, ular botirlik jasoratini, kurash ishtiyoqini, vatan mehrini, insonning qudratini kuylaganlar, ulug'laganlar: pastkashlik, qo'rqqoqlik, sotqinlik va shu kabi chirkin illatlarga nafrat ko'zi bilan qaraganlar. SHuning uchun ham bu xalqlarning uzoq o'tmishida yaratilgan asarlari hanuz hammaga manzur va ma'qul bo'lib kelmoqda.

YUnon yozma adabiyotining bizga qadar etib kelgan eng qadimgi yagona namunalari “Iliada” hamda “Odisseya” dostonlaridir.

“Iliada” va “Odisseya” kabi yuksak badiiy asarlarning o‘zlari ham faqatgina uzoq muddatli adabiy harakatning davomi, uning etuk mahsuli o‘laroq maydonga kelishi mumkin bo‘lgan “Odisseya” poemasida botirlik haqida doston aytib, ziyofat ahllarini rom qilgan Demodok kabi ajoyib baxshilar-rapsodlarni uchratamiz. Ehtimol bularning kuylarida Gomerdan oldin o‘tgan shoirlarning san’ati tarannum etilgandir. Bundan tashqari Ploton, Geradot kabi mo‘tabar zotlar va shu zamonning ba’zi yozuvchilari Gomerdan ilgari Orfey degan nihoyatda dilbar shoir o‘tganligini xabar qiladilar. Biroq, bu shoirning go‘zal navolari haqidagi afsonaviy rivoyatlardan boshqa tarix sahifalarida bironta ham misra saqlanib qolmagan. SHu rivoyatlarda hikoya qilinishicha, Orfey qo‘shiqlari hatto yirtqich hayvonlarni ham maftun etar, daryolarning oqishini to‘xtatib qo‘yar, tog‘u-toshlarni tebrantirar, daraxtlarni harakatga keltirar ekan: go‘yo shoir o‘z yori kuyida bir marta narigi dunyoga borib mungli taronalar bilan u erdagi beqiyos ma’budlarning ham dillarini vayron etgan emish.

YUnon xalqi o‘rtasida tarqalgan rivoyatlarda Orfeydan tashqari yana bir qancha shoirlar Muze, Evmolp, Tamir, Olen va boshqalar tilga olinadi.

Ma’lumki, kollektiv ijod samarasi o‘laroq maydonga kelgan ibtidoiy jamiyat og‘zaki adabiyoti, shu jamiyat kishilarning tabiat haqidagi tushunchalarini ifoda etgan.

Koinotning chaqmoq, momaqoldiroq, zilzila, bo‘ron, yong‘in, quyosh va oy tutilishi kabi qo‘rqinchli hodisalari qurshovida yashagan ibtidoiy inson, shu hodisalar sababini anglamasdan, tabiatdagi har qanday sirli o‘zgarishlarga ilohiy ma’no berib, butun borlig‘ni ins-jinslar, dev-parilar va boshqa turli-tuman g‘ayri-tabiiy mahluqlar makoni tarzida tasavvur etgan, ular haqida benihoyat ko‘p diniy afsonalar yaratgan.

Ana shunday xayoliy tushunchalardan hosil bo‘lgan afsonalar miqlar ularning yig‘indisi esa mifologiya deyiladi.

YUnon mifologiyasi ming-ming yillik tarixga ega. SHu uzoq muddat davomida ijtimoiy ongning o‘sishi bilan miqlar ham o‘zgaradi, yangi-yangi mazmun kasb etadi.

Bizga ma’lumki, ibtidoiy jamoa tuzumida insonlar qabila-qabila bo‘lib yashaganlar, qabilachilik tuzumining emirilib borishi va harbiy aristokrat tabaqalarning kuchayishi natijasida tabora qashshoqlashib ketayotgan quyi tabaqalarning ahvoli yana og‘irlashadi. Ilgarigi vahimalar ustiga-ustak boylarning zulmi kelib qo‘shiladi. Bu holat qadimgi insonning diniy e’tiqodlarini ham tamomila o‘zgartib yuboradi. Endi uning tasavvuri er yuzining hukmronlari qabilida butunlay odam qiyofasida bo‘lga falak xukmronlari Olimp ma’budalarini yaratdi. YAngi ma’budlar ham podshohlarga o‘xshab butun koinotni o‘zlariniki qilib olishgan:

Zevs–momaqaldiroq hamda bulutlar sultoni, ma’budlar ma’budi.

Poseydon–dengizlar hukmroni.

Aid–oxirat hoqoni. Bu uchalasi aka-uka sanaladi. Birinchi darajali ma’budlar hisoblanadi.

Gera–zevsning rafiqasi: Osmon ma’budasi, ma’budlar malikasi, homilador xotinlar, kelin-kuyovlar rahnomosi.

Geraning birinchi o'g'li:

Gefest – otash ma'budi: temirchilar piri;

Geraning ikkinchi o'g'li:

Ares – qonli urushlar ma'budi.

Zulmat ma'budasi Latonadan tug'ilgan o'g'il:

Apollon – yorug'lik, san'at, she'r va musiqa ma'budi, ulug' kohin hamda buyuk yoyondo.

Apollonning singlisi:

Artemida–qamar ma'budasi, o'rmonlar va o'rmonlarda yashovchi jonivorlar malikasi, charchashni bilmaydigan ajoyib sayyoda.

Zevsning miyasidan bunyodga kelgan dono va ma'suma:

Afina–shaharlar homiysi, Olimp sultonining zebo qizi Afrodita va uning tirmizak o'g'li Erot-sevgi va go'zallik ma'budlari.

Parizod Mayyadan tug'ilgan o'g'il:

Germes–ma'budlar jarchisi, murdalar ruhini oxiratga kuzatib boruvchi, sayyohlar va savdogarlar himoyachisi, badantarbiya ishlarining rahnamosi.

Har kuni er yuzidan qarong'ulik ko'tarilishi bilan to'rt uchar ot qo'shilgan aravaga o'tirib fazoga parvoz etuvchi:

Gelios–quyosh ma'budi.

Olamning ana shu 12 hukmroni va ular qatori yana bir qancha ma'bud va ma'budalar Olimp tog'i cho'qqisidagi muhtasham qasr qal'alarda umrbod yashaydilar. Salobat, go'zallik, ulug'vorlik, baquvvatlik va abadiy barhayotlik barcha ma'budlarning asosiy xislatlaridir.

Ammo foniy bandalar–odamlarga xos bo'lgan bir talay yaxshi-yomon ehtiroslar bularga ham begona emas.

Ma'budlarni odam qiyofasida tasavvur etish, o'z navbatida mifologiyani haqiqiy hayotga yaqinlashtiradi va uning obrazlariga chinakam hayotiylik bag'ishladi.

YUnon ma'naviy hayoti taraqqiyotida mifologiyaning o'rni naqadar muhim ekanligi ko'rinib turibdi.

O'sha uzoq o'tmishning dostonnavislari ham, dramatik shoirlari ham, lirik tuyg'ularning kuychilari ham ushbu buloqdan suv ichganlar, ushbu zamindan ilhom olganlar, ulug' rassomlar, haykaltaroshlar ham o'z asarlarida asosan shu "xazina" afsonalarini qimmatbaho real obrazlarga ko'chirdilar, ularni asrlarga doston qildilar.

"Iliada" va "Odisseya" dostonlarining mavzusi ham shu manbadan olingandir.

YUqorida aytganimizdek qadimgi yunon yozma adabiyotining bizga qadar etib kelgan yakkayu-yagona yozma namunalari "Iliada" va "Odisseya" dostonlaridir. Bu ikkala doston mavzulari Troya afsonalaridan ya'ni yunonlar bilan troyaliklar o'rtasida bo'lib o'tgan urush rivoyatlaridan olingan.

Troya shahri haqiqatdan ham Kichik Osiyoda Dardanel bo'g'ozining janubiy qirg'og'ida joylashgan ko'hna shaharlardan biri.

Qadimgi yunonlar "Troya" shahrini "Ilion" deb ham ataganlar. Binobarin "Iliada" dostonining nomi ostida Ilion qissasi "Ilionnoma" degan ma'nolarni anglamoq lozim. Biroq bu nom asarning mazmuniga unchalik monand emas. Chunki doston asosan YUnon-Troya urushidagi kichik bir voqeani bayon etmay balki, shu

yagona voqea atrofida mazkur urushning ba'zi hodisalariga yo'l-yo'lakay to'xtatilib o'tiladi.

"Iliada" dostoni 15700 misradan iborat bo'lgan yirik asardir. Qadimgi olimlar yunon alifbosining soniga qarab, poemani 24 bobga–qo'shiqqa bo'lganlar.

Rivoyatlarning hikoya qilishicha Troya shahzodasi Paris Sparta podshohi Menelayning yurtiga mehmon bo'lib keladi. Menelay Parisni izzat-ikrom bilan kutib oladi, uning sharafiga shohona bazmlar uyushtiradi. SHunday bazmlarning birida Paris Menelayning xotini Elenani ko'rib unga oshiq bo'lib qoladi. O'z navbatida Parisning kelishgan qaddi-qomati, egnidagi sharqona liboslari Elenani ham maftun etadi. Kunlarning birida Menelay uzoq safarga ketganida Paris Elenani yo'ldan urib, Sparta mamlakatining barcha boyliklarini olib Troya shahriga ketadi. Safardan qaytgan Menelayni xazinaning o'g'irlangani, xotining bevafoqligi qattiq ranjitadi va raqibidan qasos olish maqsadida YUNon mamlakatidagi barcha podshohlar o'z askarlari bilan alamdiya Menelayning akasi Miken podshohi Agamemnonni sarkarda ko'tarib bir qancha kemalar bilan Troya ustiga bostirib boradilar. Bular orasida YUNonistonning buyuk bahodirlaridan Axill ham bor edi. O'n yil davomida yunon lashkarlari Troya shahrini qamal qiladilar. Asar voqealari tavsifiga kirishdan oldin, shoir ilhom parisiga murojaat qilib, o'z dostonining bosh mavzusi–Axill g'azablarini kuylashda undan madat tilaydi. Poemaning birinchi qo'shig'i shu g'azabning sabablariga bag'ishlangan.

O'n yillik qamaldan keyin yunonlar ayyorlik yo'li bilan shahar ichiga kirib uni yoqib, odamlarini qilichdan o'tkazib, shaharni talab barcha boyliklari bilan Elenani ham olib qaytadilar. Bu urushda odamlar bilan birga ma'budlar ham qatnashadilar.

Gektor Troya shahrining pahlavoni Ilion shahri podshohi Priam xotini Gekubaning o'g'li Parisning akasi Troya shahri pahlavonlarini ayniqsa Gektorni doimo Ma'bud Apollon, Fessiliya podshohi Peley va uning xotini dengiz ma'budasi Fetidaning o'g'li Axillni shaharlar homiysi Afina qo'riqlab yo'l ko'rsatadi.

Gomer nomi bilan bog'liq bo'lgan ikkinchi asar–Odissey dostonida Troya urushining bosh qahramonlaridan biri Itaka podshohi Odisseyning sarguzashtlari hikoya qilinadi. Troya jangi tugagach Odissey o'z bahodir yigitlari bilan kemalarga o'tirib Itaka shahriga yo'l oladi. Biroq Odisseyning dushmani bo'lgan dengiz ma'budi Poseydon uning yo'lida dahshatli to'lqinlar ko'tarib pahlavonning boshiga ko'p musibatlar soladi. SHu tariqa yana o'n yil davomida o'z vataniga qaytolmasdan dengiz to'lqinlarida begona yurtlarda sarson–sargardon daydib yuradi, uning boshidan qanchadan-qancha mojarolar o'tadi. Dostonning birinchi boblarida biz qahramonning Ogigiya orolida parizod Kalipso qo'lida tutqinlikda ko'ramiz. Odisseyga oshiq bo'lib qolgan parizod necha yillar mobaynida uning o'z yurtiga qaytish istaklariga quloq solmay keladi. Bu orada Odisseyning Itaka orolida qolgan rafiqasi Penelopaning boshidan nihoyatda og'ir kunlar kechadi. Yillar o'tib podshoh safardan qaytmagach hamma uni o'ldiga chiqarib qo'ygan. SHu sababli Itaka boyvachchalaridan bir nechasi Penelopaning payida Odisseyning saroyiga kirib olib tunu-kun bazm qiladilar, malikaning holi joniga qo'ymay o'zlaridan birortasiga erga tegishni so'raydilar. Erining muqarrar kelishiga amin bo'lgan vafodor rafiqqa turli-tuman vaj-bahonalar bilan jazmanlarini laqillatib vaqt o'tkazaveradi. Odisseyning yakkayu-yagona o'g'li Telemax hali yosh bo'lgani tufayli onasini boyvachchalar

zo‘ravonligidan qutqara olmaydi. Jazmanlar Telemaxdan qutilish niyatida bir necha bor uni o‘ldirmoqchi bo‘ladilar. Afinaning maslahati bilan otasidan darak izlab jazmanlardan yashirincha Telemax safarga jo‘naydi. U avval Pilos shahriga Troya urushining ulug‘ bahodirlaridan biri–keksa Nestorning yurtiga yo‘l oladi. Pilos podshohi birodarining o‘g‘lini sevinch va mamnuniyat bilan kutib oladi-yu biroq Odissey haqida biron darak aytolmasdan aziz mehmonni Meneley yurtiga jo‘natadi. Ertasi kuni yosh shahzoda Sparta shahriga etib boradi. Meneley allaqachonlar go‘zal rafiqasi Elenani olib o‘z yurtiga qaytib kelgan edi. Sparta podshohi ham Telemaxni samimiy kutib oladi, uning sharafiga quyuq ziyofatlar beradi. Telemax Meneley og‘zidan otasining parizod Kalipso qo‘liga asir tushib qolganligi va o‘z yurti dardida alam chekib yotganligi to‘g‘risida xabarni eshitadi.

Asarning birinchi bobidan muallif bevosita Odisseyning sarguzashtlari tasviriga ko‘chadi.

Dostonning bundan keyingi qismlarida voqealar afsonalar dunyosida ajoyibot va g‘aroyibotlar olamida kechadi. Ma‘budlar Olimp tog‘ida kengash qurib Odisseyni o‘z vataniga qaytarishni lozim topadilar. Ma‘budlar jarchisi Germes Olimp hukumronlarining xohishini Kalipsoga etkazadi, parizod ma‘budlarga qarshi borolmasdan noiloj Odisseyni o‘z yurtiga jo‘natadi. Odissey kemalari bir necha kun dengizda bexatar suzib borgandan so‘ng, dengiz ma‘budi Poseydon raqibini payqab qoladi va dengizda shunday to‘lqin paydo qiladiki Odisseyning kemalari to‘lqinlarga dosh berolmay g‘arq bo‘lib ketadi. Itaka podshohi uch kechayu kunduz dengiz to‘lqinlarida suzib Afinaning yordamida eson-omon qirg‘oqqa chiqib oladi. Odissey panoh topgan bu er Sxeriya oroli Alkinoy degan dono podshoh qo‘lida farovon hayot kechirayotgan feak halqining yurti edi. To‘lqinlar bilan olishib darmoni qurigan Odissey g‘aramlar ichiga kirib uxlab qoladi.

Ertasi kuni dugonalari bilan kir yuvish uchun daryo bo‘yiga kelgan Alkinoyning qizi Navsika bu erda Odisseyni uchratib uni saroyga boshlab keladi. Alkinoy qahramonni yaxshi kutib unga quyuq ziyofatlar uyushtiradi. SHu bazmlarning birida so‘qir rapsod Demadok zavqqa to‘lib Troya urushi uning ajoyib pahlavonlar va ayniqsa Odisseyning misilsiz qahramonliklari to‘g‘risida jo‘shqin qo‘shiqlar aytadi. Bu qo‘shiqlarni eshitgan Odissey jangavor do‘stlarini o‘zining sarguzashtlarini eslab yuragi to‘lib ketadi, ko‘zlaridan yosh oqadi.

Alkinoy mehmonning ahvolini payqab uning kimligini, ko‘z yoshlarining boyisini so‘raydi va boshdan kechirganlarini so‘zlab berishni iltimos qiladi. Nihoyat Odissey podshoh va mehmonlarning iltimosini bajo keltirib, o‘zini tanitadi. Troyadan yo‘lga chiqqan kundan boshlab tortgan kulfatlarini majlis ahliga hikoya qilib beradi. Odisseyning hikoyasi dostonning 4 bobida (IX-XII) berilgan. Bu to‘rtta bob ham boshidan oxir mislsiz ajoyibotlar bilan to‘ladir:

Odisseyning Siklop Polif bilan bo‘lib o‘tgan voqealari, uning ko‘zini ko‘r qilishi va uning otasi Poseydon Odisseydan o‘g‘li uchun qasd olishi, dengizlardagi azob-uqubatlari, undan keyingi voqealar bevosita Eolning ko‘chma oroli Eoliyaga keladi. Eol sayyohlarni do‘stona kutib oladi. Mehmonlarning bexatar o‘z yurtlariga etib olishi uchun yovuz shamollarni bir meshga solib Eol Odisseyga tortiq qiladi, manzilga etmaguncha zinhor-zinhor ochmaslikni, aks holda yo‘lovchilar boshiga og‘ir kulfatlar tushajagini qayta-qayta uqtiradi. Odissey qattiq uxlab qolganida uning

hamrohlari meshda oltin-kumushlar bor deb meshni ochishadi, yovuz shamollar meshdan chiqib ketadi. Itaka shahrining qorasi ko‘rinib qolgan edi, lekin shamollar ularning kemalarini Itaka shahridan uzoqlashtirib Quyosh ma’budi Geliosning qizi sehrgar parizod Kirkaning oroli sohiliga olib kelib tashlaydi.

Odissey ehtiyotkorlik yuzasidan avval bir nechta hamrohlarini orol ichkarisiga yuboradi. Odisseyning hamrohlari o‘rmon ichida bir qasrga ro‘para kelishadi, ularning oldida qo‘lga o‘rgatilgan ayiq, sher, bo‘rilar yuribdi. Odamlarni ko‘rishi bilinoq vafodor it kabi yugurib kelib erkalana boshlaydi, shu payt qasr bekasi Kirkaning o‘zi mehmonlarning istiqboliga chiqib ularni mamnuniyat bilan qasrga taklif qiladi va ularga bir qadahdan may tutadi, mayni ichishi bilan ular to‘ng‘izga aylanib qoladi, ularni molxonaga qamab oldiga cho‘chqa yong‘oq to‘kib qo‘yishadi. Odissey bu ishlardan xabar topib, Kirkani izlab kelayotganida ma’bud Germes paydo bo‘lib jodugarning amalini qaytaradigan bir giyoh beradi. Kirka Odisseyni oltin kursiga o‘tqazib qadah tutadi, ammo uning amali Odisseyga kor qilmaydi. Odissey qilichini yalong‘ochlab Kirkaga tashlanadi. Kirka qahramonimizning oyoqlariga yiqilib yalinadi va o‘rtoqlarini o‘z holiga qaytarishga va’da berganidan so‘ng Odissey qilichini qiniga soladi. Kirka bilan ishrat surib shu orolda 1 yil qolib ketadi. hamrohlarining qistovi bilan Odissey o‘z yurtiga qaytmoqchi bo‘ladi. Kirka uni avval Jahannam ziyoratiga olib boradi. U erda Odissey mo‘‘tabar avliyo Tiresiyning arvohi bilan uchrashadi. U Itaka podshohining bundan keyingi taqdirini aytib beradi. Jahannamda onasining ruhi, jangavor do‘stlari Agamemnon, Axillning arvohlari bilan uchrashib ko‘p yaxshi maslahatlar beradi. Jahannam ziyoratidan qaytib Kirkaning qasriga keladi va shu erda kema yasab o‘z vataniga yo‘l oladi.

Yo‘lda sirenalar orolidagi sarguzashtlardan qutilib yana bir qancha xavf-hatarlardan holi bo‘lib bir orolga kelib tushadilar. Bu orol Quyosh ma’budi Geliosning qarorgohi. Ko‘m-ko‘k o‘tloqlarda ma’budlarning buqalari o‘tlab yuradi. Tiresey Geliosning buqalariga tegmaslikni jahannam ziyoratida Odisseyga aytgan edi, yo‘qsa anchagina ziyon etishini bildirgan, lekin afsuski bir oylik muddatda odamlarning ozuqalari tugab qoladi. Odissey bir kun mudrab qolganida sheriklari Geliosning semiz buqalaridan 2 tasini so‘yib eyishadi. Odam bolasining bu qilmishidan ranjigan Gelios Zevsga shikoyat qiladi va jazolashni so‘raydi. Odissey kemalari dengizga tushib bir necha kun yurgach Zevs mamaqoldiroq bilan uning kemalarini bo‘lib tashlaydi.

Kemadagi odamlarning hammasi suvda g‘arq bo‘lib, Odisseyning bir o‘zi bir yog‘ochga yopishib, allaqanday orolga chiqib qoladi. Bu orol esa Ogigeya oroli edi. Bu hikoyalarning hammasini Alkinoyga gapirib beradi. Podshoh Alkinoy jasur qahramonni sovg‘a–salomlar bilan siylab, uni maxsus kemada o‘z yurtiga jo‘natadi. Itaka oroliga etib kelgach, nima qilishini bilmay turganda Afina joniga oro kiradi va nimalar qilishi kerakligini unga aytadi, uni bir tilanchi qiyofasiga kiritib, sodiq quli Evmeyning chaylasi tomon yo‘lga solib yuboradi. Cho‘pon daydi qalandarni mamnuniyat bilan kutib oladi. U Odisseyni ko‘rganini uning muqarrar Itakaga qaytib kelajagini aytadi. SHu asnoda Afina Telemaxning tushiga kirib, tezlik bilan vataniga qaytib to‘g‘ri Evmey chaylasiga borishni buyuradi. Telemax tezda yurtiga qaytib otasini uchratadi. Ota-bola saroyga keladilar. SHu kuni Penelopa Odisseyning kamalagi bilan o‘q-yoylarini jazmanlari huzuriga keltirib, kimda-kim shu kamalakdan

o'q uzib o'n ikki xalqadan o'tkaza olsa o'sha odamga tegajagini aytadi. Jazmanlari hatto kamalakning ipini ham torta olmaydilar. SHu topda Odissey o'zining kimligini sodiq quli Evmey va boshqa ishonchli odamlariga bildirib, jangga tayyor turishini aytib qo'yadi. Keyin u ham o'rtaga chiqib jazmanlardan kamalakni otib ko'rish uchun izn so'raydi. Ular Odisseyini kalaka qilib ustidan kuladilar. Telemax jazmanlarning noroziligiga qaramay otasiga kamalakni olib boradi. Odissey birinchi o'qni 12 ta xalqadan o'tkazib yuboradi va ikkinchi o'qni jazmanlarning eng ashaddiysi ANTINOY ga uzadi, so'ngra EVRIMAXNI ag'daradi, shu tariqa jazmanlarni va xoinlarni tor-mor keltirib, Penelopa bilan tinch-totuv hayotini izga tushiradi. Doston shu tariqa yakuniga etadi.

YUqorida ko'rilgan har ikki doston og'zaki xalq adabiyoti asosida yaratilishi epopeyaning ya'ni bahodirlik haqida hikoya qiluvchi qahramonnomaning klassik namunasi.

Avvalo shuni aytishimiz kerakki, har ikkala poema o'rtasida mazmunan katta tafovut bor: «ILIADA» da asosan urush, qonli voqealar, «ODISSEYA» da esa ajoyib sarguzashtlar bilan oila hayoti haqida hikoya qilinadi.

YUnon xalqining botirlik, g'ayrat va jasorat tushunchalarini adib AXILL obrazida talqin etgan bo'lsa, shu xalqning hayot bobida orttirgan donishmandligi, aql va zakovatini ODISSEY obrazi orqali ko'rsatadi. Jafokash Odisseyning serfalokat safarida sarson-sargardonliklarda uning birdan-bir hamrohi epchillik, uddaburonlik, ehtiyotkorlik, chapdastlik va hiylakorlik bo'lgan. Uning tabiatidagi bu xislatlar albatta turmushning og'ir sharoitlari bilan taqozo etilgan bir holdir.

Gomerdan so'ng yaratilgan epik dostonlarning hammasi, uning qanday afsonalar haqida hikoya qilishlariga qarab ayrim sikllarga (turkumlarga) bo'linadilar. Masalan: Troya urushidan bahs etuvchi dostonlar «TROYA SIKLI» (turkumi) dostonlari, Fiva shahri haqida to'qilganlari «FIVA SIKLI» (turkumi) dostonlari deb ataladi. SHunga asosan bu dostonlarga Turkum dostonlar (sikl dostonlar) nomi berilgan.

Turkum dostonlarda ko'pincha xalq og'zida aytib yurilgan miflarning ma'lum bir qismi bayon etiladi. SHu bilan birga bir doston voqeaning boshlanishi haqida gapirsa, ikkinchisi uning keyingi qismini davom ettiradi. CHunonchi, Troya turkumiga kirgan «KIPRIYA» poemasi Troya urushining sabablari ya'ni «ILIADA» dostoni voqeasiga qadar bo'lib o'tgan voqealar tasvir etilgan. Bunda erning odamzod naslidan Zevsga shikoyati va Zevsning odam bolasiga qiron keltirish maqsadida urush olovini yoqishga qaror beradi. SHundan keyin ma'budlar hukmroni o'z qizi Elenani bunyod etadi. Dengiz ma'budasi FETIDANI FESSOLIYA PODSHOHI PELEYGA xotinlikka uzatadi. Tantanali to'yga adovat ma'budasi ERIDDA dan boshqa Olimp tog'ining hamma ma'bud va ma'budalari taklif etilgan. Bundan qattiq ranjigan Eridda «SOHIBJAMOLGA» degan so'z yozilgan oltin olmani bildirmasdan bazmgoh ahillari orasiga tashlaydi. Bu «adovat olmasi» edi. Bu olma GERA, AFRODITA va AFINA lar o'rtasida darhol ixtilof tug'diradi. Zevs bu janjalni Troya yaqinidagi «Ida» tog'i etagida mol boqib yurgan PARIS degan podachining izmiga havola qiladi. So'ngra Afroditaning olmani olishi, Parisning Elenani olib qochishi voqealari bilan bu doston nihoyasiga etadi. Dostonning keyingi

voqealari Agamemnon boshchiligida Troya urushiga o'tlanish taraddudiga bag'ishlanadi.

Troya urushi tugagandan keyin qimmatbaho o'ljalar bilan o'z yurtlariga qaytayotgan YUnon sarkardalarining sarguzashtlari «Qaytish» nomi ostida tarqalgan bir nechta dostonlarda tasvir etiladi.

Troya urushi afsonalarining xotima qismi «TELEGONIYA» dostonida tasvir etilgan. Bu doston asosan Odisseyning so'nggi kunlariga bag'ishlangan.

Gomer madhiyalari. SHoirning poemalaridan tashqari Gomer gimnlari ostida bizga qadar kattakon qo'lyozma to'plam ham etib kelgan. To'plamda hammasi bo'lib 34 ta doston bor. SHulardan ikkitasi «Iliada va Odissey» dir, keyingi ikkita asarni hisobga olmaganimizda qolgan dostonlarning ko'pchiligi 15-20 she'rdan oshmaydi. To'plamga kirgan madhiyalarning eng yirigi ma'bud va ma'budalardan Germes (jarchi), Appolon (yorug'lik, san'at, she'riyat), Dimetra (hosilot ma'budi), Afrodita (go'zallik), Dionis (Zevs bilan Smeladan tug'ilgan dumdor echki tuyoq hamrohlari satirlar hamda__hosildorlik, may, shodlik va sarxushlik rahnomosi) larga bag'ishlangan.

DIMETRA—madhiyasida hosilot ma'budasining qizi PERSEFONA ning yo'qolishi, jahannam hukmroni AID qizni olib qochishi, er yuzining hosil bermay qolishi, ma'budlarning iltimosiga asosan Dimetraning Olimp tog'iga qaytishi hikoya qilinadi.

APPOLON sharafiga aytilgan ikki madhiyaning birida san'at ma'budining tug'ilishi, ikkinchisida PIFON degan ajdaho bilan olishib uni engganligi va DELFA ibodatxonasini bino qilganligi hikoya qilinadi.

GERMES haqida aytilgan madhiya o'zining o'ynoqi uslubi va hajviy mazmuni bilan to'plamning boshqa madhiyalaridan farq qiladi. Asarning muallifi firibgar ma'budning kirdikorlarini uning tabiatiga monand iboralarda ta'rif etadi. SAVDO VA O'G'IRLIK ma'budi ertalab tug'iladi, tush paytiga kelib toshbaqa kosasida etti torli kifara yasaydi, kechqurun o'z akasi Appolonning sigirlarini o'g'irlab ketadi.

AFRODITA ga aytilgan madhiyada go'zallik ma'budasining Troyalik cho'pon yigit Anxigga bo'lgan muhabbati va muhabbatning samari o'laroq latin xalqini er yuziga taratgan ENEY ning dunyoga kelishi bayon etiladi. Bu asar muhabbatnomaga o'xshaydi, o'zining badiiy qiymati bilan to'plamdagi hamma madhiyalardan ustun turadi.

DIONIS ga bag'ishlangan madhiyada uning qaroqchilar tomonidan o'g'irlab ketilishi, uzoq vaqt bandilikda ushlab turishi, badaliga katta jarima talab qilishi Dionisning kema havozalarida bosh-bosh uzum paydo qilishi, keyin sharob qilib sepib yuborishi va bir aylanib sher tusiga kirishi, qaroqchilarning undan qo'rqib o'zlarini dengizga otishi va delfinlarga aylanib qolishi voqealari tariflanadi.

Gomer madhiyalari yunon mifologiyasi va dinini o'rganuvchi kishilar uchun juda qimmatbaho manbadir.

Gesiodning adabiy faoliyati. O'z zamonasidan norozi bo'lgan dehqon ommasi ayniqsa uning kambag'al va qashshoq tabaqalari, to'qlik va ma'murchilik kunlari qabilida tasavvur etilgan uzoq patriarxal davrlarni qo'msaydi. Mana shu kayfiyatlar tamomila yangi adabiy janrni—didaktik (pand nasihat) eposni tug'diradi.

Didaktik eposning yunon adabiyotidagi eng birinchi namunasi Gesiodning «Mehnat va kunlar» poemasidir. Gomer singari Gesiod haqida ham hech narsa ayta olmaymiz. Gerodot va boshqa olimlar bu ikkalasi bir zamonda yashagan deb aytadilar. Ikkala adibning ham asarlarini chuqur tahlil qilish natijasida «Mehnat va kunlar» poemasi muallifning Gomerdan ancha keyin yashab oʻtganini isbotlaydi. Endilikda Gesiodni eramizdan oldingi VIII-VII asr boshlarida yashagan deb taxmin qiladilar.

Poemada muallif tilidan hikoya qilinishiga qaraganda uning otasi Kichik Osiyoning Kill degan erida tugʻilgan. Soʻngra YUnonistonga koʻchib kelgan Gelikon togʻining yaqinidagi Beotiya viloyatiga qarashli Askra degan erda qaror topgan. SHoirning otasi oʻlgandan keyin otasining merosi ikki oʻgʻilga qoladi. Gesiodning ukasi Pers hokimlarni qoʻlga olib Gesiodni merosdan mahrum etadi. Nihoyatda qiyinchilik bilan umr kechirgan shoir, arang oʻz roʻzgʻorini tiklab oladi. Pers esa ota merosini behuda sovurib tamomlaydi, oxir oqibat Gesioddan yordam soʻrab keladi.

Gesiodning poemasi inson mehnatining ulugʻligi, adolatning barqarorligi va mehnat ahlining tirikchiligi yoʻlida uchraydigan boshqa turli-tuman masalalar haqida Persga qarata aytilgan nasihatlar shaklida yozilgan asardir.

Gesiodning bashariyat tarixi haqidagi taʼlimoti ham xuddi Pandara va Prometey afsonasi singari nihoyatda mudhish va qaygʻulidir. SHoir er yuzida yashagan odamlarni besh avlodga boʻladi, bu avlodlarning yashash tarixi asta-sekin razolatga yuz tutishdan iboratdir.

Eng birinchi avlod—er tarixining oltin davrida yashaydi. Ular mehnat va azob-uqubatning nimaligini bilmaydilar, tunu-kunlari oʻyin-kulgu bilan rohat-farogʻatda oʻtadi, hayotning bu nozu-neʼmatlarini bu baxtiyor odamlarga tabiatning oʻzi etkazib beradi. Ular bir-biriga yomonlik qilmasdan, totuvlik bilan hayot kechiradilar, oʻlganlarida ham bamisoli uyquga ketgandek ohistagina dunyodan oʻtadilar.

Ikkinchi avlod—kumush davri, bu avlod bebosh boʻladilar, maʼbudalarga ixlos qoʻymaydilar, shu sababli Olimp hukmroni ulardan qahrlanib er qaʼriga kiritib yuboradi.

Uchinchi avlod—mis davri. Bu davrda yashagan aholi sira ham avvalgilariga oʻxshamagan, mehr-shafqatdan bexabar, jonbozlikdan, qon toʻkishdan boshqa narsani bilmagan kishilar edi.

Toʻrtinchi avlod—mardu-maydonlar bahodirlar davrini ular oʻzlaridan oldin oʻtganlarga qaraganda rahmdil, muruvvatli edilar-u ammo bu azamatlarning koʻplari Troya ostonalaridagi qonli janglarda, dengiz toʻlqinlarida qirilib ketadilar.

Beshinchi avlod—Temir davrini Gesiod oʻz zamonasining yaramas ehtiroslar, pastkashliklar, zulm hamda adolatsizliklar avj olgan davr deb baholaydi.

Gesiodning maqsadi mavjud ijtimoiy tuzumni oʻzgartirish, bemaʼni tartib joriy etish emas, balki hayotdagi jamiki zulm va nohaqliklarni adolat gʻoyalariga qarama-qarshi qoʻyib, zoʻravonlarni maʼbudlar qahri bilan qoʻrqitish ularni vijdon hukmiga daʼvat etish va shu yoʻsin odamlarni tarbiyalash, axloqni yaxshilash, jamiyatni tuzatishdir. Adolatning barqarorligiga vijdon va nomusning qudratiga Gesiod ishonchi juda zoʻr. SHoir odam bolasini hayvondan ajratadigan birdan-bir farq - faqat adolat deb tushungan.

Gesiodning axloq bobidagi ko'pchilik fikrlari anchagina konservativ ruhda bo'lib, ularning bu xususiyati ham dehqonning og'ir ahvoli bilan taqozo etilgandir. SHoir dehqonga ishq-muhabbat masalalarida nihoyat ehtiyot bo'lishni uqtirib «xotin kishi odamning boshini aylantirib, tezda omborini quritgay», deydi. Uning uylanish va oila masalalari haqidagi fikrlari ham xuddi shunga o'xshashdir. SHoir erkaklarga faqat o'ttiz yoshlarda uylanishni, shunda ham faqatgina yosh qizni olishni maslahat beradi. Uy ko'rgan xotonga qaraganda yosh qizni «qayirib olish» axloq-odobga o'rgatish o'ng'ay bo'ladi deb tushuntiradi. O'g'il bolani bittadan orttirmaslik lozim, aks holda dehqonning eri merosga bo'linib maydalanib ketadi deb kengash beradi.

Nihoyat dostonning xotima qismida qadimgi e'tiqodlarga ko'ra har bir oy «xosiyatli» va «xosiyatsiz» kunlarga ajratilib qaysi kunda qanday ishlar qilinsa unumli, barakali bo'lishi va qanday ishlarni qilishdan saqlanish zarurligi ta'kidlanadi. Dostonning «Mehnat va kunlar» degan nomi ham shu oxirgi qismning mazmuniga ko'ra qo'yilgandir.

«Mehnat va kunlar» dostonidan tashqari «Teogoniya» (ma'budlarning paydo bo'lishi), «Ayollar jadvali» nomi bilan ataluvchi asarlar ham bevosita Gesiodning nomi bilan bog'liq.

Birinchi asari–yunon mifologiyasini muntazam ravishda tartib etish niyatida yozilgan asar. Qadimgi yunonlarning koinot haqidagi tushunchalari, ma'budlarning paydo bo'lishi to'g'risidagi mifologik e'tiqodlarning bizga qadar etib kelishida bu asar alohida ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi asari «Ayollar jadvali» bunda biron bir ma'bud bilan qo'shilish orqasida atoqli yunon qabilalarini tarqatgan mashhur ayollar haqida hikoya qilinadi.

YUnon lirikasining turlari. YUnon tilidagi «lirika» so'zi cholg'u asbobi liraning nomidan kelib chiqqan bo'lib, ma'nosi «musiqa jo'rligida ijro etiluvchi she'r» demakdir.

Bu atama lirik she'riyatning rivojlangan davridan anchagina keyin taxminan eramizdan avvalgi III–II asrlarda ellinizm zamonasi olimlari tomonidan iste'molga kiritilgan. SHu paytga qadar yunonlarning o'zlari mazkur turkumga aloqador bo'lgan asarlarning hammasini «Melos», «Melika» ya'ni «Qo'shiq» deb ataganlar. Ma'lumki, asrlar davomida qadimgi yunonlar lirik she'riyatni boshqa turli vositalar, masalan, qo'shiq, musiqa asbobi hatto raqs bilan bog'lagan holda tasavvur etib kelganlar. SHu sababli har bir lirik shoir bir vaqtning o'zida ham muallif, ham bastakor, ham raqs ustasi bo'lgan. Davrlar o'tishi bilan lirikaning YAmb hamda Elegiya deb ataluvchi ba'zi oddiy turlari asta-sekin musiqadan uzoqlashib faqatgina o'qish uchun moslangan adabiy janrga aylanib qoladi. «Melos» iborasi esa yolg'iz ko'ngil hislarini ifoda etuvchi she'rga nisbatan ishlatiladi, bu toifa asarlarning musiqa bilan bog'liqligi yana uzoq vaqtlar davom etadi. Lirikaning turlarga ajratish alomatlaridan biri vazndir. Epik dostonlarning gekzometr o'lchovidan boshqa shakllarda yozilgan asarlarning hammasi lirikaga qo'shilgan va shu mezon asosida ularni «elegiya», «yamb» hamda «melos» turlariga ajratganlar.

YUnon she'riyatidagi GEKZAMETR vazni olti turoqdan iborat bo'lib, bu turoqlarning har qaysisi DAKTIL deb atalgan bir uzun ikki qisqa (- U U) bo'g'indan tashkil topadi. She'rning ohangdor bo'lishi uchun oxirgi turoq SPONDIY deb

ataluvchi ikki uzun hiyo (- -) bilan almashtirib talaffuz etiladi va natijada tubandagi she'riy misra hosil bo'ladi:

U U G' - U U G' - U U G' - U U G' - U U G' - -

SHuni eslatib o'tishimiz joizki, qadimgi yunon she'riyatida qofiya bo'lgan emas. Poeziyaning ohangdorligini ta'min etuvchi birdan-bir vosita vazndir.

- ELEGIYA – ning vatani Kichik Osiyodagi Fregiya viloyati bo'lgan. Bu janrning nomi ham chamasi shu erning xalqi tilidagi elegn (qamish) so'zidan olingan bo'lib, bu toifa asarlarning ushbu o'simlikdan yasalgan musiqa asbobi fleyta (nay) jo'rligida ijro etilishiga ishora qilinsa kerak. Hozirgi zamon adabiyotshunoslik ilmida hazin tuyg'ularni ifoda etuvchi she'riy asarlar shu nom bilan yuritiladi. Elegiyani bu ma'noda tushunish qadimgi yunonlar uchun tamomila begona. Elegik asarlarda ular aksincha ruhiy tetiklik kayfiyatlarini, botirlik g'oyalarini, jangovor hislarni talqin etganlar. Biroq elegiyaning xususiyatlarini belgilaydigan asosiy o'lchov uning mazmuni emas, balki vaznidir. SHu qoidaga ko'ra «Elegik bayt» deb ataluvchi maxsus vaznda yozilgan har qanday she'riy asarni mazmunidan qat'iy nazar, shu janrga kiritganlar. Elegik baytning birinchi misrasi gekzometr. Ikkichi misrasi–PENTAMETR nomi bilan yuritiladigan besh turoqli vazndan tarkib topgandir

YAMB–atamasining kelib chiqish tarixi ham ancha qorong'u. Qadimgi rivoyatlarda bu so'zni ma'buda DEMETRA afsonasi bilan bog'laydilar. O'z qizi Persefoning yo'qolganligidan qattiq iztirob chekkan Demetra, (qizini zulmat ma'budi Aid o'g'irlab er ostiga olib ketadi) ma'budlarga g'azab yuzasidan Elivsin podshohi Keley xonadoniga enaga bo'lib yollanadi. SHu xonadonning YAMB degan sho'x va o'ynoqi qizi g'alati askiyalar, qiziq-qiziq gaplar aytib ma'budaning ko'nglini ochishga uni biroz kuldirishga muyassar bo'lgan ekan.

MONODIK lirika–poeziyaning oddiy turlari hisoblangan YAMB va Elegiya bilan birga VII-VI asrlarda modonik ya'ni yakkaxon lirika ham benihoya tez taraqqiy etadi. SHE'riyatning bu turi xalq adabiyoti va musiqaning bevosita ta'siri ostida bunyod bo'ladi. Bu janrning vatani bo'lmish Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'og'idagi kattagina Lesbos orolida tug'ilib o'sgan ikki ulug' shoir ALKEY, SAPFO lar ixtiro etgan turli tuman vaznlar bilan MONODIK lirikani mislsiz yuksak san'atkorlik cho'qqisiga ko'taradilar. Uning mazmunini o'sha paytgacha qadar yunon poeziyasida ko'rilmagan chuqur insoniy his va tuyg'ular bilan sug'oradilar.

Mavzuning qisqacha xulosasi

YUNon xalqining olijanob xislat va fazilatlarini yorqin ifoda etgan «Iliada» va «Odissey» dostonlari juda qadim zamonlardayoq, shu xalqning muqaddas va mo'tabar kitoblariga aylanib ketadi: rapsodlar ularni katta-katta xalq bayramlarida ijro etadilar, talabalar shu kitoblarni o'qib savod chiqaradilar, Gomer dostonlarining adabiy usullari antik davrda o'tgan barcha epik shoirlar uchun birdan-bir o'zgarimas namuna tusiga kirib qoladi.

«Iliada» va «Odissey» poemalarida qo'llanilgan gekzometr vazni shu qadar murakkab, rang-barang, ravon va ixcham ediki, Rim shoirlari (Livi Andronik, Neviy, Eney, Vergiliy va boshqalar) latin dostonchiligida mazkur vaznni ulug' Gomer san'ati darajasiga ko'tarish uchun necha asrlar urinishgan. YANGI zamon

Evropa tillarining hammasiga tarjima etilgan «Iliada» va «Odissey» dostonlari olimlar, adiblar va san'at ahllarining diqqatini hamon o'zlariga jalb etib, ularni qayta-qayta tadqiqotlar o'tkazishga, go'zallik namunalariidan ibrat olishga da'vat qilib keladi. XIX asr rus adabiyoti tarixida o'tgan ulug' zotlar orasida bironta adib yo'qki, Gomer asarlaridan ilhomlanmagan, ularning ijodkoriga tahsin aytmagan bo'lsin.

Xullas, og'zaki xalq ijodining bitmas-tuganmas chashmalaridan to'yib-to'yib suv ichgan va o'z navbatida shu adabiyot zaminiga tomir otgan Gomer dostonlarining badiiy etukligi, ularda ifoda etilgan mardlik va vafodorlik, matonat va zakovat, himmat va saxovat tuyg'ulari, tug'ilib o'sgan yurt qo'yida hayotning jamiki zarblariga bardosh berish g'oyalari—bu asarlarga (loyamut) hayot bag'ishlaydi va asrlarni yorib adabiyat tomon intilishlarga keng yo'l ochadi.

Gesiod qadimgi yunonlar nazarida Gomer qatorida turadigan ulug' shoir hisoblangan. Ba'zi afsonalarning ko'rsatishicha, uni hattoki Gomerdan ham yuqori qo'yanlar. Gesiod tub ma'nosi bilan xalq shoiri, zahmatkashlar rahnamosi, hayot donishmandidir. Uning she'riyati xalq adabiyotiga xos hikmatli iboralar, maqol va matallar bilan to'lib-toshgan. Zahmatkash xalqning musibatli hayotidan bahs etuvchi «Mehnat va kunlar» poemasi o'zining zamonaviy mazmuni, ajoyib realistik lavhalari bilan yunon adabiyoti tarixida favqulodda muhim o'rinni ishg'ol qiladi bu doston asrlar davomida yunon dehqoni uchun og'ir kunlarning maslahatgo'yi, donishmandlik manbai bo'lib kelgan.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Yunon adabiyotining dastlabki negizlari.
2. Antik adabiyotning asosiy omillari nimalardan tarkib topadi?
3. Gomer va uning ijodiy faoliyatiga turtki bo'lgan narsalar nima?
4. Turkum dostonlar deganda nimalarni tushunasiz?
5. Gomer nima uchun o'z madhiyalarini barcha ma'budalarga bag'ishlagan?
6. «Mehnat va kunlar» asarining didaktik asar deb tan olinishiga sabab nima?
7. «Mehnat va kunlar» asarining asosiy g'oyasini nima tashkil etadi?
8. Yunon lirikasining turlarini aytib bering.
9. Yamb va Elegiya lirikasining o'zaro farqi nimada?
10. Monodik lirikaning asosiy vakillari kimlar?
11. «Iliada» dostonining mazmunini so'zlab bering.
12. Odissey dostonida tasvir etilgan voqealar tafsilotini so'zlang.
13. Olimp tog'i ma'budlarining o'ziga xos xususiyatlari.
14. Nima sababdan ma'budlar odamlar bilan birga jang maydonlarida qatnashadi?

Mavzu yuzasidan berilgan ayrim so'zlar uchun izohli lug'at:

Lirika – torli cholg'u asbobi lirikaning nomidan kelib chiqqan bo'lib ma'nosi musiqa jo'rligida ijro etiluvchi «she'r» demakdir.

Monodik lirika – yakka xonanda tomonidan ijro etiluvchi qo‘shiq.

Xor lirikasi – ko‘pchilik tomonidan ijro etiluvchi qo‘shiq.

Gekzometr – vazn olti turoqdan iborat bo‘lgan vazn, bu turoqlarning har qaysisi daktil deb atalgan bir uzun (-) ikki qisqa (UU) bo‘g‘indan tarkib topgan she‘riy vazndir.

Spondiy – ikki uzun hijo (- -) deb yuritiladi.

Ellegiya – Kichik Osiyodagi Fregiya viloyati bo‘lgan. Janrning nomi ham shu erning xalqi tilidan olingan ma‘nosi «qamish» demakdir.

Fleyta – nay cholg‘u asbobi.

YAmb – atamasining kelib chiqish tarixi ancha qorong‘u. Dmitra afsonasi bilan bog‘liq. SHo‘x va o‘ynoqi degan ma‘noni bildiradi.

ADABIYOTLAR:

ASOSIY ADABIYOTLAR

1. Alimuhamedov N. «Antik adabiyot tarixi», Toshkent, «O‘qituvchi», 1975 yil.
2. Sulaymonova F. «SHarq va G‘arb», Toshkent, «O‘zbekiston», 1997 yil.
3. Kun N.A. «Qadimgi YUnoniston afsona va rivoyatlari». T., “Davr press”, Q.Mirmuhamedov tarjimasini. 1-kitob, 2013. 2-kitob 2014 yil.
4. Xomer. Odisseya. T., 2013..
5. Rim adabiyoti bo‘yicha xrestomatiya. Oybek tahriri ostida. Toshkent, 1940 yil.
6. Sofokl «SHoh Edip», T., Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1979 yil.
7. Xomer «Iliada», T., G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1988 yil.
8. Esxil «Zanjirband Prometey», T., Adabiyot va san‘at nashriyoti,
9. Komilov. N. «Tafakkur karvonlari» 2001
10. «Ellada qahramonlari», Toshkent, «YOsh gvardiya», 1976 yil.
11. Mahmudova S. Jahon adabiyoti. T.: 2018
12. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

REFERAT MAVZULARI:

1. Antik adabiyot tarixining jahon madaniyatidagi o‘rni.
2. Mif va mifologiya.
3. Gomer madhiyalari.
4. YUnon adabiyotidagi turkum dostonlar.
5. Gomerning Iliada dostoni.
6. Gomerning Odisseya dostoni.
7. YUnon lirikasi.
8. Gesiod ijodi.
9. «Mehnat va kunlar» asarida inson mehnatining ulug‘lanishi.
10. Gomer dostonlarida xudolar va qahramonlar obrazi.
11. Gomer dostonlarining ahamiyati.
12. Alkey lirikasida urush muhabbat mavzulari.

13. YUnon adabiyotida adabiy prozaning yaratilishi.
14. YUnon adabiyotida eposdan tarixiy va didaktik prozaga o'tish.
15. Ezop va masal janri.

2-Mavzu: YUnon adabiyotining Attika davri.

REJA:

1. V-IV asrlarda yunon jamiyati va madaniyati.
2. Dramaning paydo bo'lishi.
3. Esxil va Sofokl ijodidan namunalar.
4. Aristofan va yangi attika komediyasi.
5. V-IV asrlarda proza adabiyoti: tarixiy proza; notiqlik san'ati; falsafiy proza.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

Ellinizm davri adabiyoti. Lirikalar. Dostonlar. Drama. Tragediya. Nasr. Bukolikalar. Yangi attika komediyasi. Lisistrata.

Kirish

Eramizdan avvalgi V asr yunon jamiyatining ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan yuqori bosqichga ko'tarilgan davri bo'lib, Perikl davlatni boshqargan. Bu davrda ilm-fan, san'at rivojlantirildi. Ana shu o'zgarishlar munosabati bilan muhim siyosiy va axloqiy muammolar adabiyotda o'z aksini topdi.

Ayniqsa, xalq manfaatlarini himoya qilishda dramaturgiyani alohida ko'rsatish mumkin.

Dramaning hamma turi diniy marosimlardan kelib chiqqanligi sababli qadimgi yunonlar bunga etiqod bilan qaraganlar.

YUnon teatrining paydo bo'lishi va uning xususiyatlari. Teatr musobaqalarining tashkil etilishi.

Esxil jahon adabiyotida san'at gultoji tragediyaning otasi sifatida tanilgan. Esxil Perikl davrida yashadi. Demokratik jamiyat tarafdori shoir o'z asarlarida ijtimoiy-siyosiy qarashlarini unchalik yashirmagan.

SHoirning Forslar-Eron-YUnon urushlariga bag'ishlangan asarida Kayxusravning zolimligini YUnonistonning erkin demokratik tuzumiga qarshi qo'yadi. «Oresteya» trilogiyasida Troya urushi va uning mudhish oqibatlarini to'laqonli ochib beradi.

Esxil ijodining cho'qqisi «Zanjirband Prometey». SHoir Asqar Qosimov ushbu asarni tarjima qilar ekan asarning xur fikrligi, falsafiy mushohadalarga boyligi, inson ruhiy olamining sirli qatlamlarini dadil ko'rsatib bera olgan.

Asarda Prometey obrazi orqali inson mag'rurligi sabot va matonati ulug'lanadi. Inson qadr-qimmatini martabasining g'oyat ortishi uyg'onib kelayotgan insonning qudrati, go'zalligi, uning ichki va tashqi dunyosini ta'riflash Esxil tragediyalarining asl mohiyatidir. Nihoyat darajada mifologik afsonalardan muhim voqealarni ajrata

bilish, uni o'z maqsadlariga moslashtirib, undan hayotning aynan o'ziga o'xshash dramatik asarlar yaratishga qodir bo'lgan Esxilning jahon tragediyasi uchun ahamiyati, tragediyada taqdir va inson irodasi erkinligi masalasining qo'yilishi.

Sofoklning «SHoh Edip» tragediyasi Asqad Muxtor tomonidan tarjima qilingan. Tragediyaning g'oyasi qahramon taqdirida ro'y bergan o'zgarishlar orqali yozuvchi insonning haqiqatga erishish yo'llarini ko'rsatadi. Edipning qusurlari «SHoh Edip» da Sofokl rivoyatga asoslangan va uning oxirgi qismini tasvirlab juda katta axloqiy, falsafiy, ma'naviy muammolarni o'rta tashlaydi. Asarda vijdonli kishining cheksiz qiynoqlarga duchor bo'lishi shunga qaramay, inson o'z vijdonini oxirigacha saqlab qolishi tarannum etiladi. SHu asrning yana bir yirik tragediyanavisi Evripiddir. Uning 92 asaridan 17 ta etib kelgan Evripid o'z asarlarida san'atdagi inson tasvirini, hayotdagi inson tasviriga yaqinlashtiradi, taqdirning shafqatsiz zarbalariga bardosh beruvchi qahramon qalbida mardlik oliyanoblik samimiy muhabbat tuyg'ulari bilan birga har xil tubanliklar, yovuzliklar ham yashiringanligini o'z asarlarida «Elektra» tragediyasida qaxramon ayol mutlaqo yovuz sifatida olinsa, «Medeya»da go'zallik donolik, muhabbat va sadoqat timsoli, boshiga ketma-ket musibat baxtsizliklar yog'ilgan ayol sifatida ko'rsatilgan.

Komediya tragediyaga nisbatan keyinroq rivojlangan. YUnon komediyasi 2 qismga o'rta asr va yangi davr komediyalariga bo'linadi. Aristofan qadimgi komediyaning yagona vakili. Komediya so'zi-yunoncha komoslar qo'shig'i degan ma'noni bildiradi. Komos deb esa to'ydan keyin ko'chalarda to'da-to'da bo'lib xursandchilik qiluvchi kishilardir.

V-IV asrlardagi nasriy shakl yunon adabiyotining etakchi turidir.

Tarixiy prozaning birinchi vakili-Gerodot.

Fukidid-tarixiy prozaning ikkinchi vakili. Notqlik san'atining asl vatani Sitsiliyadir. Uni V asrda adabiy janr holida safistlar yaratganlar. Liysing, Demosfen, Sitseron va boshqalar o'z nutqlarida xalq hayoti va ijtimoiy hayotdagi tengsizliklarni qoralab xalqni o'z nutqlari bilan ozodlikka chaqirganlar.

Falsafiy prozada Platon, Aristotel.

V asrga qadar yunon tuprog'ining eng madaniy markazi Kichik Osiyodagi Ioniya viloyati hisoblanib kelingan bo'lsa, rosa yarim asr (499-449) davom etgan Eron-YUnon urushida YUnonlar g'alaba qozonganlaridan so'ng, ilmu-fan, san'at va madaniyat markazi Afina davlatiga ko'chadi. Adabiyot sohasida Afinaning mavqei shu qadar ulug'ki, V-IV asrlar adabiyoti shu muazzam shaharda o'rnashgan ATTIKA viloyatining nomiga nisbat berilib, YUNON ADABIYOTINING ATTIKA DAVRI deb ataladi.

Afina o'zining iqtisodiy va ma'naviy kamolotiga V asrning 50-30 yillarida, ya'ni Afina davlati tepasida PERIKL turgan vaqtda erishdi.

Perikl o'z zamonasining nihoyatda ishbilarmoni, davlat arbobi, otashin notiq, odamlarda tashabbuskorlik ishtiyoqini uyg'otishga mohir ilmu-fan, san'at va adabiyotga qiziqqan bir shaxs edi. U butun yunon olamidan faylasuflar, olimlar, shoirlar va san'at ahllarini Afinaga to'playdi. Periklga yaqin turgan, uning ishlariga yaqindan ko'maklashgan ulug' zotlar orasida faylasuflardan Anaksagor, Sokrat, tarix fanining otasi Gerodot, tragediya janrining asoschilari Sofokl, ajoyib haykaltarosh

Fidiy va shularga o‘xshash umumjahon madaniyatini yuksaklarga ko‘targan zotlarni ko‘ramiz.

Maruza matni

Gomer dostonlari bilan bir qatorda dramatik adabiyot yunonlarning jahon madaniyatiga qo‘shgan bebaho hissalaridir.

Drama so‘zining mazmuni «harakat» demakdir. Bu ibora tom ma‘nosi bilan mazkur janrning harakatdan va odamlarning o‘zaro suhbatlari dialogdan tarkib topganligidan dalolat beradi. Dramaning kelib chiqish tarixi qadimgi zamon olimlari va hozirgi davr ilm ahli, xalq diniy marosimlari bilan bog‘laydilar. Yunon dramaturgiyasining barcha turlari tragediya, komediya, satiralar dramasi ana shu diniy rasmlar va bular qatori ayniqsa Dionis marosimlari asosida maydonga kelgan.

Afsonalarning hikoya qilishiga qaraganda Dionis Zevs bilan Semela degan qizdan tug‘ilganmish. Dionis o‘zining odamtaxlit, ammo dumdor echki tuyoq hamrohlari–satirlar bilan birga dunyoni kezib yurgan paytlarida insonning og‘ir va g‘amgin hayotini ko‘radi-da, odam bolasini baxtiyor, xushnud qilish maqsadida ma‘budlar taomi amvroziyani Olimp tog‘idan ularga keltirib bermoqchi bo‘ladi. Biroq Olimp hukmdorlari yosh ma‘budning niyatlarini payqab qolishadi. Dionis amvroziyani erga ko‘mib qochadi. Ko‘p o‘tmay shu joydan tok novdalari o‘sib chiqadi, uning yoqutsimon sohir mevalari odamlarga baxt va shodlik keltiradi. Dionisning bu o‘zboshimchaligidan qattiq g‘azablangan otasi Zevs o‘z o‘g‘lini Olimp tog‘idan badarg‘a qiladi. Dionis er yuzida og‘ir mashaqqatlar bilan hayot kechirib olamdan o‘tadi. Falakka ko‘tarilish oldida har yili ikki marta o‘z sharafiga bayram o‘tkazishni Dionis odamlarga vasiyat qilgan.

Tragediyaning bevosita Dionis marosimlari bilan bog‘liq bo‘lganligiga va to‘g‘ridan-to‘g‘ri shodu-xurramlik ma‘budi sha‘niga to‘qilgan difiramb qasidalaridan o‘sib chiqqanligiga Aristotel ham sira shubha qilmaydi. «Poetika» asarining 4 bobida qat‘iy fikrlar aytadi. Ulug‘ faylasufning izohiga qaraganda hatto tragediya iborasining o‘zi ham Dionis shaxsi bilan mahkam bog‘liqdir. Bu atama trago va oide degan ikki so‘zdan tarkib topgan bo‘lib, “taka qo‘shig‘i” degan ma‘noni bildiradi. Juda qadim zamonlarda yunonlar Dionisni taka qiyofasida (totemizim) tasavvur etganlarini va satirlarning taka sifat maxluq bo‘lganlarini eslasak, Aristotel fikrlarining to‘g‘riligiga iqror bo‘lamiz. Aristotelning “tragediya–difiramb peshtalqinlaridan, komediya–fall (tanosil) qo‘shiqlari peshtalqinlaridan boshlangandir” degan qat‘iy davosini ilm ahllari hozirgi kunda to‘la e‘tirof etmoqdalar.

Barcha yunon adiblari singari Esxilning ham hayotiga doir ma‘lumotlar kam saqlanib qolgan. SHoir taxminan 525-524 yillarda Elivsin shahrida, aslzoda aristokrat oilasida dunyoga kelgan. SHoir umrining oxirgi yillarini vatanidan uzoqda Sitsiliyada o‘tkazadi va 456 yilda Gela shahrida vafot etadi.

Esxilning adabiy faoliyati juda erta boshlangan. Rivoyatlarda aytiladiki shoir hali o‘spirin ekan Dionis tushiga kirib uni tragediya yozishga undaganmish. Qadimgi olimlarning aytishlariga qaraganda, Esxil nihoyatda mahsuldor ijod qilgan yozuvchi ekan. Biroq, uning 90 ga yaqin tragediyadan iborat boy merosidan bizga qadar faqat ettitasi etib kelgan.

“Eroniyalar”, “Fivaning etti dushmani”, “Iltijogo‘ylar”, “Zanjirband Prometey”, “Oresteya” tragediyasiga kiradigan “Agamemnon”, “Xoeforlar” hamda “Evmenidlar” tragediyalari. Bu tragediyalarning “Eroniyalar” dan boshqasi mifologik mavzularda yozilgan.

ESXIL ijodining dastlabki mahsuli “Iltijogo‘ylar” tragediyasidir. Asarning voqeasi podshoh Danayning ellikta qizi haqidagi “Danaidalar” afsonasidan olingan. Danaidalarining ellikta amakivachchalari podshoh Egipt ning o‘g‘illari ularni zo‘rluk bilan xotinlikka olishmoqchi bo‘lishadi. SHahzodalarning surbetligidan ranjigan Danaidalar otasi Danay bilan YUnonistonning Argos shahriga podshoh Pelasg yurtiga keladi. Pelasg Danaidalarini himoya qilishga urinadi. Amakivachchalari elchi yuborib, agar qarshilik ko‘rsatsa shahar ustiga bostirib kirishlarini aytadilar. Bu tragediya uch qismdan iborat bo‘lib, keyingi ikki qismi bizgacha etib kelmagan. Ammo tragediyaning xotimasi ma‘lum: zo‘rluk bilan xotinlikka olishadi, nikoh kechasi opa-singillar erlarini o‘ldirishga, qasos olishga va‘dalashadilar. Nikoh kechasida Gipermestra degan Danaida bu og‘ir jinoyatga qo‘l urmaydi va erini omon qoldiradi. Nihoyat mifning oxirida lafzidan qaytib, opa-singillariga xiyonat qilgan Gipermestra ustidan sud bo‘lib o‘tadi, uni Afrodita sevgi va nikoh haqida jo‘shqin so‘zlar aytib uni oqlaydi.

Ana shu ilk asardayoq shoirning demokratik kayfiyatlari ko‘zga yaqqol tashlanib turadi. Erkinlik g‘oyalari asosiga qurilgan Ellada demokratik tuzumi tragediya davomida necha bora SHarq istibdod tuzumiga, mustabidlikka qarama-qarshi qo‘yiladi. Bu asarda Argos podshohi esa o‘z fuqarosi bilan bamaslahat ish ko‘radigan odil podshoh sifatida gavdalanadi.

“Eroniyalar” tragediyasi zamona mavzusida yozilgan yagona asardir. YAqinginada bo‘lib o‘tgan Eron-YUnon urushi va shoirning o‘zi ham shu urushda qatnashgan, bu urush tragediyaning asosiy mavzusi.

“FIVANING ETTI DUSHMANI” tragediyasi Edip haqidagi mifdan olib yozilgan trilogiyaning uchinchi qismi bo‘lib, oldingi ikki qismi—“Lay”, “Edip” tragediyalari bizga qadar etib kelmagan. Fiva shahri afsonalarida hikoya qilinishicha, podshoh Lay kohinlarning karomatidan qo‘rqib, o‘zining endigina tug‘ilgan o‘g‘li Edipni xizmatkoriga topshiradi va uni o‘ldirib o‘ligini yirtqich hayvonlarga tashlashni buyuradi. Ammo xizmatkor chaqaloqqa achinib, uni yashirinchalik boshqa yurt podshohiga eltib beradi. Trilogiyaning birinchi qismi “Lay” tragediyasining mazmuni ana shu voqeadan iboratdir. Edipning begona yurtda o‘tib voyaga etishi,. Keyin Fiva shahriga kelib bilmasdan o‘z otasi Layni o‘ldirib qo‘yishi, Fiva xalqiga qilgan xizmatlari tufayli, bu shaharga podshoh bo‘lib ko‘tarilib o‘z onasiga uylanishi, undan bola-chaqa ko‘rishi va nihoyat mudhish qilmishlarini payqab qolib, o‘z ko‘zini o‘yib olishi hamda nobakor o‘g‘illarini qarg‘ab, lan‘atlab darbadar chiqib ketishi. Tragediyaning 2 -qismi “Edip” tragediyasiga mavzu bo‘lgan. Trilogiyaning 3- qismi “Fivaning etti dushmani” tragediyasida ana shu qarg‘ishning mudhish oqibatlari ko‘rsatiladi.

Edip o‘lgandan keyin uning katta o‘g‘li Polinik bilan kichik o‘g‘il Etiokl o‘rtasida taxt mojarosi boshlanadi. Bunda Etiokl g‘olib chiqadi va akasini yurtdan badarg‘a qiladi. Quvg‘indi Polinik qo‘shinlari podshohlarning panohida bo‘lib, biroz vaqt o‘tar-o‘tmas olti podshoh bilan til biriktirib Fiva shahriga lashkar tortib keladi.

“Fivaning etti dushmani” tragediyasi afsonaning xuddi ana shu eridan boshlanadi. Asarning kirish qismida Etioklni shahar mudofaasi taraddudida ko‘ramiz. Dushman vaziyatini bilib kelish uchun yuborilgan ayg‘oqchi muhim ma‘lumotni olib keladi. Etiokl va ayg‘oqchi o‘rtasidagi suhbat asarning eng muhim o‘rnidir. Ayg‘oqchi shaharning etti darvozasini etti podshoh egallaganligini aytib ularning har birini alohida-alohida ta‘rif etadi. Ettinchi darvozani egallab turgan sardorning ta‘rifiga kelganda g‘azabining zo‘ridan Etioklni titroq bosadi. Bu o‘z akasi Polinik edi. Axir tug‘ilib o‘sgan yurtiga qilich yalong‘ochlab kelish o‘ta ketgan xoinlik emasmi? Bunday badkirdor bilan Etioklning o‘zi yakkama-yakka jang qilishga ahd qiladi. Og‘a-inilarning bir-biriga qilich ko‘tarishi naqadar dahshatli fojia ekanligini bilsa-da Etiokl o‘z maqsadidan qaytmaydi. Jangda ikkala aka-uka ham o‘ladi. SHunday qilib taqdirning xohishi ijobat bo‘ladi, qarg‘ish urgan Lay xonadoni batamom qirilib bitadi. Asar ham mana shu joyda tugaydi.

Taqdir jinoyat va jazo masalalari Esxilning bizga qadar to‘liq etib kelgan “Oresteya” trilogiyasida yanada chuqurroq talqin etilgan. Bu asarda shoir mudhish jinoyatlarning sababchisi bo‘lgan Atrey avlodlari haqida hikoya qiladi. YUnon afsonalariga qaraganda Atrey o‘z og‘asi FIEST dan o‘ch olish maqsadida, uning bolalarini o‘ldirib, go‘shklarini bildirmasdan otalariga ediradi. SHundan keyin bu mudhish jinoyatning kasri Atrey avlodlariga urib, o‘shandan beri ular orasida uzluksiz urush bo‘lib keladi, Atreyning o‘g‘li Agamemnon o‘z qizi Ifigeniyani ma‘budlarga qurbon qiladi. Agamemnonning xotini Klitemnestro Fiestning tirik qolgan o‘g‘li Egisf yordami bilan erini o‘ldiradi. Agamemnonning o‘g‘li Orest otasining xunini olib, o‘z onasi va Egisfni o‘ldiradi.

Odam bolasining og‘ir qismatiga, er yuzidagi zulm va adolatsizliklarga qarshi haqiqiy isyon “ZANJIRBAND PROMETHEY” tragediyasida ayniqsa kuchli jaranglaydi. Bu asar Esxilninggina emas, balki butun jahon adabiyotining ozodlik va insonparvarlik sha‘niga bitilgan buyuk yodgorligidir. Bu tragediya “Xalos etilgan Prometey” va “Otashbardor Prometey” birga qo‘shilib yaxlit uchlik asarni tashkil etadi. Har uchala tragediyaning voqealari qadimgi YUnonistonda keng tarqalgan Prometey afsonalaridan olingan. Prometey qadimgi ma‘budlar nasliga mansub titanlardan bo‘lgan. Zevs o‘z otasi Kronosni Olimp taxtidan ag‘darib, o‘zini ma‘bud va er kurrasining hokimi etib tayinlaydi. Zevsga qarshi barcha titanlar bosh ko‘tarib chiqadi. YOlg‘iz Prometey Zevs tomonida bo‘lib, titanlar bilan urishadi. Zevs o‘z dushmanlarini er qa‘riga gumdon qilib, ko‘ngli tinchigach, odamzodning zurriyodini quritib, o‘rniga yangi nasl yaratmoqchi bo‘ladi. Buni payqab qolgan Prometey Olimp mehrobidan muqaddas olovni o‘g‘irlab, odamlarga keltirib beradi va bu jasorati bilan odamzodni halokatdan qutqarib qoladi. Biroq Prometeyning odam bolasiga qilgan bu yaxshiliklaridan qattiq xafa bo‘lgan Zevs va ma‘budlar ulug‘ titanning boshiga bitmas-tuganmas kulfatlar yog‘diradi.

“Zanjirband Prometey” tragediyasi odamparvar titanning jazolanishidan boshlanadi. Dunyoning eng chetidagi skiflar mamlakati tevarak-atrofi qaqragan cho‘l, tog‘u-toshlar, biron erda ko‘kargan giyoh ko‘rinmaydi, hammayoq jim-jit, g‘amgin va mash‘um tog‘ etaklariga urilgan dengiz to‘lqinlarining guldurosi ahyon-ahyonda sukunatni buzib turadi, dunyo yaratilgandan buyon shu mudhish erlarga inson qadami tekkan emas.

Zevsning HUKM va ZULM degan ikki malayi Prometeyning oyoq-qo‘llariga kishan urib, tog‘ cho‘qqisiga zanjirband qilib tashlash uchun shu erga haydab keladilar. Bu mudhish voqeani titanning do‘sti otash ma‘budi GEFEST o‘z qo‘li bilan bajarishi kerak, bunchalik og‘ir yuk ustida alam chekkan Gefest gurzisini elkasiga tashlab, og‘ir qadamlar bilan hammadan orqada kelmoqda. Bu hukmni bajarishdan bosh tortish aslo mumkin emas va otasining (Zevs) hukmidan chiqa olmaydi. Hukm va Zulm Prometeyni tog‘ning eng yuqori cho‘qqisiga chiqarib Gefestni qistovga oladi. Noilojlikdan Gefest do‘stini zanjirband etib, ko‘kragidan mix qoqib, qoyaga mixlab tashlaydi. Og‘ir gurzining tovushi va Prometeyning falakka qilgan xitobidan dengiz to‘lqinlari, shamol, quyoshga qarata bu azoblarning barchasi inson bolasiga qilgan yaxshiliklarining evaziga ekanini uqtirib, barchasini guvohlikka chaqiradi. Bularni eshitgan Okean va Okeanidalar etib kelishadi. Okeanidalar bir tomonlama Prometeyga amakivachcha, ikkinchi tomondan qayinsingil ham, Okeanidalar iltimosiga ko‘ra Prometey odamlarga qilgan yaxshiligini batafsil so‘ylab beradi. Titan odam bolasiga uy-joy qurishni, kema yasashni, o‘qish-yozishni, hisob bilimini, dehqonchilik ishlarini eng muhimi Olimp tog‘idan keltirilgan olovdan qanday foydalanish lozimligini va boshqa turli-tuman hunarlarni o‘rgatadi. Prometeyning bu xizmatlari tufayli insonlarning hayoti engillashadi, turmushi yaxshilanadi. Har bir narsaning chek-chegarasi bo‘lgani singari Zevsning ham bir kun Olimp tog‘idan uloqtirilib tashlanishini Prometey yaxshi biladi. Prometey bu sirdan ogoh xolos. Zevs bu sirni oshkor etish uchun Germesni Prometey yoniga jo‘natadi. Qanchalik azoblar, do‘q-po‘pisa qilmasin titan bu sirni aytmaydi. SHu payt to‘fon ko‘tarilib, gulduros momaqaldiroq boshlanadi, chaqmoq chaqadi er qoq yorilib, tog‘ bilan birga Prometey va Okeanidalar er qa‘riga kirib ketadilar. SHu erda tragediya tugaydi. Tragediyaning qolgan ikki qismi bizgacha etib kelmagan. Taxminiy mazmuni quyidagicha: Oradan bir necha asrlar o‘tgach Zevs o‘z dushmanini yana er yuziga ko‘tarib, ilgargidan ham besh battar qiynoqqa soladi. Saraton issig‘i tanasini kuydiradi, kuz va qish sovuqlari, bahor yomg‘irlari badanini qaqshatadi. Ammo bu azoblar ham Zevsni qoniqtirmay, har kuni ertalab ma‘budning kattakon burguti uchib keladida titanning ko‘kragiga qo‘nib, o‘tkir tumshug‘i bilan titanning qornini yorib, jigarini parcha-parcha qilib eydi. Bu hol har kuni takrorlanadi, ertalabgacha titanning yana jigari o‘sib chiqadi, burgut kelib eb ketaveradi, bu hol bir qancha yil davom etadi. Nihoyat taqdirning taqozosi bilan titanni ozod etish uchun Gerakl ham dunyoga keladi. Jahonni aylanib yurgan Gerakl bu erga ham keladi, kamalagidan o‘q uzib burgutni o‘ldiradi va Prometeyni ozod qiladi.

Esxil chindan ham “Tragediyaning otasi” dir. Uning ijodida ibtidoiy bosqichda bo‘lgan, dramatik adabiyot qisqa muddat ichida badiiy barkamollik bosqichiga ko‘tariladi. Tragediyaga ikkinchi aktyorni kiritish natijasida chinakam dramatik element hosil bo‘ldi. Esxil tomonidan yaratilgan bu muhim yangilik, butun dramaturgiya janri tarixida katta o‘zgarish yasaydi.

Aristotel o‘zining “Poetika” asarining 4- bobida shoir xizmatini xuddi shu nuqtai nazardan baholab, “Esxil birinchi marta aktyorning sonini ikkitaga ko‘paytirdi, xorning rolini qisqartirdi va shu bilan dialogning rivoj topishiga zamin hozirladi” deydi.

Xullas, Esxil o'zining butun badiiy mahoratini zamonasidagi eng muhim ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy va axloqiy masalalarni ko'tarishga, ularni adolat va demokratik tuzumning manfaatlari nuqtai-nazaridan, hamda jaholatning muqarrar engilishi, ilmu-fanning kamol topishi, inson ongining buyuk imkoniyatlariga chuqur ishonch prinsiplarida hal qilishga uringan.

SOFOKL. YUnon tragediyasining ikkinchi ulug' namoyandasi Sofokl 496 yilda Afina yaqinidagi Kolon degan joyda tug'iladi, uning otasi qurol-yarog', aslaha korxonasining egasi, zamonasining ancha badavlat, boobro' kishisi bo'lgan. Adib yoshligidan yaxshi tahsil ko'radi. 28 yoshida dramatik adiblar orasida g'olib chiqadi. Sofokl Afinaning ijtimoiy-siyosiy hayotida ham muhim rol o'ynaydi. Periklga yaqin bo'lganligi va Afinaning demokratik usul idorasiga xayrixoxlik bilan qaraganligi vajidan bir necha yil davlat xazinachisi bo'lib ishlaydi. 441 yilda Afinaning eng oliy lavozimlaridan strateglikka saylanadi va Perikl bilan birga Samos urushida qatnashadi.

Qadimgilarning guvohlik berishicha, adib o'zining 60 yillik adabiy faoliyati davomida 120 dan ortiq tragediya yozgan. 24 marta dramatik shoirlar musobaqasida g'olib chiqqan. Biroq mazkur asarlardan bizgacha 7 tasi etib kelgan xolos.

Jahon adabiyoti tarixiga Sofokl (asosan) Edip haqidagi rivoyatlar asosida yozilgan asarlari "Edip shoh", "Edip Kolonda" va "Antigona" tragediyalari bilan kiradi.

Qadimgi YUnonistonda juda keng tarqalgan Edip afsonalari Sofokldan ilgari ham bir qancha shoirlar ijodida asosiy mavzulardan bo'lganligi bu afsonalarni Fiva siklidagi afsonalar deb yuritiladi.

Fiva siklidagi Edip afsonasining mazmuni quyidagicha: Fiva podshohi Lay qo'shni podshoh Pelopning uyida bir necha kun mehmon bo'lib, uning o'g'li Xrisippni olib qochadi. Mehmonning bu tariqa razil ko'rnamakligidan qattiq iztirob chekkan Pelop, ma'budlarga zor-zor yig'lab, dilozorni lan'atlaydi. Oradan bir necha yil o'tadi. Lay bola ko'rmaydi, bu ahvoldan tashvishlangan podshoh Delfadagi Apollon ibodatxonasiga borib, boshiga tushgan baxtsizlik sirlarini so'rganida, ibodatxona kohini Pelopning nola va iltijolari ma'budlar qoshida ijobat bo'lganini aytadi: Lay albatta bola ko'radi, lekin bola o'z otasini o'ldirib, o'z onasiga uylanishini aytadi.

Darhaqiqat ko'p o'tmay Layning xotini Iokasta o'g'il tug'adi. Kohinlarning bashoratidan qo'rqqan Lay, chaqaloqning tovoniga nishtar uradi-da, qullaridan biriga topshirib, Kiferon tog'iga eltib tashlashni buyuradi. Podshoh amin ediki, u erdagi yirtqich hayvonlar albatta bolani omon qoldirmaydi. Biroq qul go'dakka achinib, bolani o'ldirmaydi, tog' etagida mol boqib yurgan Korinf podshohi Polibning cho'poniga beradi. Cho'pon esa bolani o'z podshohiga tortiq qiladi. Podshoh bolani o'g'il qilib oladi va unga Edip (bu so'zning ma'nosi oyog'i yallig'langan demakdir) degan nom beradi. Oradan yillar o'tadi. Edip bir kuni do'stlari bilan o'tirganida, uning asrandi o'g'il ekanini aytib qolishadi, bu esa Edipning ko'nglida shubha uyg'otadi. Edip Delfa kohini yoniga maslahatga jo'naydi. Kohin Edipning qismati nihoyatda og'ir ekanligini, o'z otasini o'ldirib, onasiga uylanishini va ikki o'g'il, ikki qiz farzand ko'rishini aytadi, lekin kohin uning haqiqiy ota-onasi kimligini aytmaydi.

SHundan so'ng Edip Korinf tuprog'ini tark etadi. Zinhor bu yurtga qaytmasligini aytib, boshi oqqan tomonga yo'l oladi, ming afsuski og'ir qismat ta'qibidan qochib qutulib bo'lmaydi. Qismat uni Fiva shahriga ravona qiladi. Yo'lda xayol surib ketayotgan Edipga orqadan do'q-po'pisa qilib, boshiga qamchi ko'tarib kelgan navkar yaqinlashadi. Bu nohaqlikdan g'azablangan Edip navkarni bir urib ag'darib o'tib ketayotganida, arava ichidagi muysafid hassasi bilan Edipning boshiga tushirib qoladi. Edipning yanada jahli chiqib, qo'lidagi tayoq bilan cholning boshiga chunon tushiradiki, aravadagi chol til tortmay o'ladi. Boshqa navkarlarni ham birma-bir urib o'ldiradi. Faqat bir kishigina qochib qutuladi. SHunday qilib taqdirning hohishi mustajob bo'ladi. Edip bilmasdan o'z otasi Layni o'ldiradi. Edip Fiva shahriga etib keladi. Bu shaharda odambosh, arslon tana va kattakon ikki qanotli bir maxluq-Sfinks paydo bo'lib, u dengiz bo'yidagi yo'l ustida yotib, yo'lovchilarga topishmoq aytar, echolmaganni temir panjalari bilan g'ijimlab, dengizga uloqtirayotganligini eshitadi. Edip Fiva xalqini bu ofatdan qutqarish uchun Sfinks oldiga boradi va topishmoqqa javob topmoqchiligini aytadi.

TOPISHMOQ: Qanday jonivor ertalab to'rt oyoqlab, kunduzi ikki oyoqlab, kechqurun uch oyoqlab yuradi.

JAVOB: Odam. Ertalab–odam bolasining go'daklik vaqti, to'rt oyoqlab emaklaydi, kunduzi–kuchga to'lgan, navqiron payti ikki oyoqlab yuradi, kechqurun - qarib kuchdan qolgan payti, hassaga tayanib qoladi.

SHunday qilib Edip jumboqni echadi va butun Fiva shahri odamlarini bu falokatdan qutqaradi, Lay ham vafot etgan, uning o'rniga Edipni shoh qilib ko'tarishadi. Fiva taxtiga o'tirgan Edip sal o'tmay, Layning beva qolgan xotini. O'zining onasi Iokastaga uylanadi va undan ikki qiz (Antigona, Ismena) ikki o'g'il (Eteokl va Palinik) ko'radi. Edip Fiva mamlakatini bir necha yil odilona boshqaradi, baxt-saodatda, rohatda, hurmat-ehtiromda umr kechiradi. Ittifoqo Fiva shahri boshiga birin-ketin kulfatlar yog'ila boshlaydi, ocharchilik, vabo odamlarning tinkasini quritadi, ko'chadagi o'liklarni hatto yig'ishtirib olishga ulgurmay qolishadi. Ma'budlarga atab qancha-qancha qurbonliklar so'yilmasin, baribir befoyda bo'laveradi.

“Edip shoh” tragediyasi xuddi shu erdan boshlanadi. SHaharning barcha kishilari maslahat so'rab shoh saroyiga kelishadi. Edip ham bu kulfatlarning sababini bilmas edi. Kulfatlarning sababini bilib kelish uchun Delfaga Apollon qohiniga qaynag'asi Kreontni yuborganini va uning javobini kutayotganligini xalqqa aytadi. Kreontga kohinlarning aytishicha, shu kunga qadar Fiva shahri boshiga tushayotgan ofatlarning sababi, shu vaqtgacha marhum podshoh Layning xuni olinmaganligini aytadi. Edip qotilni topish va uni qattiq jazolashni, bu ishga tezda kirishishini, har qanday mashaqqatga duch kelmasin, qotilni baribir topishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Podsho shu ondayoq fuqarolarni to'plab, jinoyatchini qay tariqa izlash kerakligini maslahat so'raydi. Xalq masalani echish uchun bir ovozdin avliyo Tiresiy yordam berishi mumkinligini aytadi. Keksayib qolgan so'qir avliyoni yig'inga chaqiradilar. Tiresiy voqea nimadaligini Layni kim o'ldirganini biladi-yu, lekin Edipga achinib, sirni ochishdan bosh tortadi. Avliyoning ikkilanishidan shubhalangan Edip, avliyoga achchiq-achchiq gaplar aytadi, hamiyatiga ozor etganidan achchiqlangan avliyo, bor haqiqatni aytib tashlaydi. Edip o'z otasining

qotili ekanligini bilmasada, lekin Layning qotili bo'lib chiqishi mumkinligidan Kreontni bosh aybdor deb gumon qilib, qattiq shubhaga tushadi. Go'yo Tiresiy bilan Kreont til biriktirib, uning taxtini egallashga urinayotgandek tuyuladi. SHu orada Iokasta kelib Layning qay tarzda o'ldirilganligini aytib beradi, Edipni tinchlantirmoqchi, unga atab aytilgan barcha bashoratlarning puch ekanligini isbotlamoqchi bo'ladi. Layni tog' oralig'idagi chorraha yo'lda qaroqchilar o'ldirib ketganligini aytib, erini shubhalarga bormaslikka va tinchlantirishga urinadi. Bu voqealarni eshitgan Edipning ko'ngliga tahlikali shubhalar o'rnashib kuchaya boradi. Keyingi so'roq va tekshirishlar natijasida Layning belgi alomatlari aniqlanadi. Edip shu tariqa goh shubhalar iskanjasida yonib, goh falokatning bartaraf bo'lishiga umid bag'ishlaydi. SHu payt Korinfdan bir odam kelib Polibning vafot etganini uning o'rniga xalq podshoh qilib Edipni saylaganini aytadi. Bu habar unga tasalli beradi. Karomatlarning yolg'onligiga endi hech qanday shubha qolmaydi. Ammo shunga qaramay karomatda zikr qilingan ikkinchi jinoyatning ijro etilishi, ya'ni beva qolgan onasi Meronaga uylanib qo'yish xavfi hamon Edipni qo'rqitar edi. Elchi shu mudhish shubhalarni Edipning dilidan chiqarib tashlash maqsadida o'zi bilgan ba'zi bir voqealarni aytib beradi: Edip haqiqatda Polib va Meronaning bolasi emas, elchining o'zi bundan bir necha yil muqaddam Kiferon tog'i etaklarida mol boqib yurganida podshoh Layning bitta cho'ponidan tovoniga nishtar urilgan bolani olib, o'z podshohi Polibga eltib bergan ekan. Edip o'sha bolaning o'zginasidir. Iokastaga hamma narsa ayon bo'ladi, indamasdan saroy ichiga kirib ketadi. Edipni esa endi yangi muaamo qiynaydi: axir u kimning bolasi?

SHu payt Lay o'ldirilgan paytda qochib qolgan qulni olib keladilar. Bu odam bir paytlar endigina tug'ilgan Edipni Korinf podshohi odamiga topshirgan cho'pon bo'lib chiqadi. Endi na Edipning o'zida, na odamlarda hech bir shubha qolmaydi: Edip Layning o'g'li, o'z otasining qotili, onasining eri! Naqadar dahshat, naqadar dahshat!

Xor Edipning g'am-g'ussalarga to'lib toshgan shum taqdiri, odam bolasining nochorligi va inson baxtining bepandligi haqida g'amgin-g'amgin qo'shiq aytadi. Xuddi shu payt ichkaridan xizmatkor chiqib, yana bir musibat yuz berganini aytadi. Iokasta yotog'iga kirib, bu og'ir-hasratlar alamiga chidolmay o'zini osganligini xabar qiladi. Ko'rguliklardan aqlu-hushini yo'qotayozgan Edip, butun gunohlarning shohidi bo'lgan o'sha xonaga yuguradi va jon holatda Iokasta ko'ylagidagi to'g'nog'ichni yulib olib, ikkala ko'zini sitib tashlaydi. U ortiq quyosh yog'dusini, bolalarini, aziz yurtini o'zining tubanlashganini ko'rishni istamas edi. Edip yana xaloyiq qarshisida paydo bo'ladi. Uning yuzida, so'qir ko'zlarida laxta-laxta qon qotib qolgan. Baxtiqora dili shikastaning so'nggi daqiqalari qizlari bilan vidolashuvi—tragediya san'ati yaratgan eng dahshatli fojialardan biridir.

Edip afsonasining keyingi voqealari "Edip Kolonda" tragediyasida tasvirlanadi.

YUqoridagi voqealarning guvohi bo'lgan Fiva xalqi la'natining shaharda turishidan xavfsirab, uning badarg'a qilinishini talab etadi. Edipning har ikkala o'g'li Eteokl, Polinik ham bu talabni ma'qullab otasini mamlakatdan quvadilar.

Edipning katta qizi Antigona butun hayotini otasiga bag'ishlab, o'z ixtiyori bilan, u ham uzoq mashaqqatli safarga o'tlanadi. Ular necha zamonlar boshpana

topolmay er yuzini kezadilar. Nihoyat Afina yaqinidagi Kolon degan joyda muruvvat ma'budalari Evmenidalar sharafiga o'stirilgan bog'u-bo'stonga etib keladilar. Kolon aholisi Edip tufayli xalq boshiga og'ir musibatlar tushishi mumkin deb, uning bu erdan chiqib ketishini talab qiladilar. Bechoralarning ohu-zoriga ko'ngli yumshagan Kolon xalqi podshoh Tezey kelgunicha sabr qilishga rozi bo'ladilar. Xuddi shu paytda bu erga Edipning kichik qizi Ismena ham keladi. Otasi quvg'in qilingandan so'ng Fiva shahrida yuz bergan voqealarni birma-bir otasiga aytib beradi. Ota taxtini talashib ikki aka-uka ancha vaqtgacha kelisha olmaydilar. Nihoyat Eteokl g'olib kelib Polinikni yurtidan haydab yuboradi. Polinik Fivaga qarshi qo'shin to'playotganligini aytadi. Edip bolalarining xudbinligini, u yurtidan haydalgan kun Edipga zarracha ham rahm qilmaganlarini o'ylab ularni la'natlaydi. Ma'budlarning amriga ko'ra tez orada Afina bilan Fiva o'rtasida urush boshlanishi kerak edi. Edipning jasadi qaerga ko'milsa o'sha yurt lashkarlari g'olib chiqishi karomat qilingan edi.

Eteokl Kreontni otasining oldiga jo'natadi, uni olib kelishni buyuradi. Kreontning so'zlarini eshitgan Edip Fivaga borishdan qat'iy bosh tortadi. Kreont Edipni va uning qizlarini zo'rlik bilan olib ketmoqchi bo'lib turganida podsho Tezey kelib qoladi va ularni o'z panohiga oladi. Kreont noiloj orqaga qaytib ketadi. Oradan ko'p o'tmay katta o'g'il Polinik ham bu erga keladi, otasiga Fiva shahriga qo'shin tortib borayotganini, u bilan birga borishini o'tinib so'raydi, lekin Edip o'g'lining ayyorliklarini oshkora aytib uni quvib soladi. Axir, ota boshiga shuncha musibatlar solgan, begona yurtlarda och-nahor kezdirgan, faqatgina shuhrat va mansab qidirib shu qabih maqsad yo'lida bir-birining qonini to'kishdan, yurtning kulini ko'kka sovurishdan, fuqaroni qon qaqshatishdan toymagan beandisha, behayo, xudbin bolalarga otaning qanday rahmi kelsin. Edip ma'budlarga iltijo qilib, ikkala o'g'lini yakkama-yakka jangda halok qilishlarini so'raydi. Polinik ko'zdan g'oyib bo'lar-bo'lmas charaqlab turgan osmonda birdan bulut va chaqmoq paydo bo'ladi, bu esa Edipning paymonasi to'lganligidan dalolat beradi. Edip qizlari bilan vidolashib, Tezeyga minnatdorchilik bildirib, Afina shahri va Tezeyning madadkori bo'lishini aytib ko'zdan g'oyib bo'ladi.

Lay xonadonida ro'y bergan fojialarning xotima qismi "Antigona" tragediyasida tasvir etiladi. Tragediyaning mazmuni quyidagicha: Eteokl bilan Polinik yakama-yakka jangda halok bo'lganidan so'ng hokimiyat Kreont qo'lga o'tadi. YA'ngi podshoh vatan mudofasi yo'lida qurbon bo'lgan Eteoklni katta tantana va izzat-ikrom bilan ko'madi. Lekin u Polinikning jasadini ko'mishni qat'ian man etadi. Kimda-kim bu farmonni buzsa, qattiq jazoga tortilishini aytadi. Lekin shunga qaramay Antigona bir kechasi akasining jasadini dafn qilayotganida shoh odamlari ko'rib qolib bu haqda shohga xabar beradilar. Dafn rasm-rusmlarini ado etgan Antigona, endi hech ikkilanmay o'limga tik boradi. Kreontning o'g'li Gemon otasiga qanchalik yalinib-yolvormasin baribir Antigonani o'limga mahkum etadi. Uni tiriklayin er ostidagi maqbaraga qamab o'ldirishni buyuradi. Bundan ogoh bo'lgan ma'budlar Piriseyni Kreontning oldiga yuboradi. Pirisey agar Antigona o'lsa, uni og'ir musibat kutib turganini aytadi. SHoh bu xabarni eshitishi bilan maqbaraga yuguradi, afsuski bu vaqtda Antigona o'z kiyimlaridan arqon yasab o'zini osib o'ldiradi. Mahbubasining jasadini quchoqlab yig'layotgan Gemon otasini ko'rishi bilan alami toshib o'zini-o'zi o'ldiradi, bu falokatdan xabar topgan Gemonning onasi

Evridika ham eriga lan'at o'qib o'zini o'ldiradi. Tragediya Kreontning befoyda pushaymonlari va xorning "Ma'budlar yomonlarni bejazo qoldirmaydi" degan hikmatli so'zlari bilan tugaydi.

Sofoklning bu asarlaridan tashqari bizga qadar yana to'rtta tragediyasi etib kelgan. SHundan uchtasi: "Ayaks", "Elektra", "Filaktey" Torya afsonalari mavzuida va bittasi "Traxinali ayollar" Gerakl haqidagi rivoyatlar asosida yozilgandir.

Antik dunyoda o'tgan dramaturglardan birontasining asari jahon adabiyotida "Edip shoh" tragediyasichalik chuqur iz qoldirmagan. Sofoklning bu asari XVIII asrning oxiri XIX asr boshlarida Evropa adabiyotida "taqdir tragediyasi" deb atalmish maxsus adabiy oqimning tug'ilishiga sabab bo'ladi.

EVRIPID

Qadimgi YUnon tragediyasining uchinchi vakili hisoblangan Evripid, rivoyatlarda aytilishicha eramizdan avvalgi 480 yilda xuddi YUnonlar Eron ustidan g'alaba qozongan kuni Afina yaqinidagi Salamin orolida, o'rtahol oilada dunyoga kelgan, yaxshigina bilim olgan. SHu davrning atoqli faylasuflari Sokrat, Anaksagor, Arxelay, safistlardan Protagor hamda Evripidning eng yaqin do'stlari bo'lgan. YUnon tarixining keyingi asrlari ellinizm davrida Evripid o'z xalqining eng sevimli tragik shoiriga aylanadi. Hatto Esxil, Sofokl ham uning dovrug'i soyasida qolib ketadilar. Bu ahvol shoirning adabiy merosi taqdiriga ham kuchli ta'sir ko'rsatib 92 ta asaridan bizga qadar 17 ta tragediya hamda bitta satir dramasi to'la holda etib kelishini ta'minlaydi. Bular tubandagilar:

"Alkestida", "Medeya", "Geraklidlar", "Ippolit", "Gekuba", "Gerakl", "Iltijogo'ylar", "Troyalik ayollar", "Elektra", "Ion", "Ifigeniya Tavridada", "Elena", "Andromaxa", "Finikiyalik qizlar", "Orest", "Vakx qizlar", "Ifigeniya Avlidada va Kiklop" nomli bitta satir dramasi. Bu asarlarning hammasi yunon taomiliga ko'ra, Esxil hamda Sofoklning tragediyalari singari mifologik afsonalar mavzuida yozilgandir.

Evripidning yunon tragediyanavisligiga kiritgan yangiliklarini to'laroq aks ettirgan asari "Medeya" tragediyasidir. Asarning voqeasini Evripid "Argonavtlar" afsonasidan olgan. (Bu afsona haqida 1957 yilda O'zbek Davlat Badiiy adabiyoti nashriyoti bosib chiqargan "Ellada qahramonlari" kitobidan to'la ma'lumot olish mumkin.)

Rivoyatlarda aytilishicha bir qancha yunon pahlavonlari oltin qo'chqor juni-yapog'ini olib kelish uchun "Argo" degan kemaga tushib uzoq Koloxida eliga jo'naydilar. Og'ir mashaqqatlar va son-sanoqsiz xavf-xatarlardan keyin ular nihot manzilga etib keladilar. Bu erda podshoh Etning qizi quyosh ma'budi Geliosning nabirasi sehrGAR Medeya Argonavtlar sardori YAZONNI sevib qoladi.

"Medeya" – xo'rlangan muhabbat va rashk tragediyasidir. SHoir bu ehtirolarning butun kuch va haroratini Medeyaning dardu-alamlarida, nafrat va g'azablarida ko'rsatgan. Medeya avvalo – ona uning yuragida farzand mehri beto'xtov javlon urib turadi. SHuning uchun bu xotin o'z bolalarining joniga qasd qilib, xanjar ko'targanida onalik tuyg'ulari bilan qasos ehtirolari o'rtasida nihoyatda kuchli kurash boshlanadi:

Kerakmas qo'y dilim! Bunday qilmagin!
Bolalarga omon ber, o'ldirma achin!

Ulardan ayrilib hijronda butkul
Uzoqdan bo'lsa ham sevmaklik shirish...

SHu so'zlar og'zidan chiqar-chiqmas, Medeyaning qalbidagi qasos alami yana xurujga kelib, onaning ich-tashini yondirib borayotgan mehr haroratini bosib ketadi:

Yo'q, aslo yo'q!
Oxirat kuchlarin o'rta qo'yib,
Jahannam nomidan ont ichamanki,
Bolalarim tushmas dushman qo'liga
Modomiki o'lim ekan muqarrar

O'zim tug'dim, o'zim etaman qatl.

Bechora ona oxirgi damlarda bolalarini bag'riga bosib erkalaydi, yuzlaridan o'padi. Ularni o'ldirishga qat'iy qaror qilgan-u, ammo qo'l ko'tarishga aslo majoli yo'q:

Evoh, og'ushingiz naqadar shirish
Munchalar momiqsiz jon bolalarim
Jonim orom olar nafasingizdan,
Qoching tezroq hech to'xtamasdan,
Hayhot yuragimda qolmadi kuchim.

Bir-biriga zid sevgi va tuyg'ularning bu tariqa keskin kurashlarini tasvirlab, odam bolasining chinakam ruhiy dunyosini ochish – Evripid tomonidan tragediya san'atiga kiritilgan eng birinchi yangilik va ulug' kashfiyotdir.

KOMEDIYA–turli-tuman qiziqchiliklar bilan tomoshabinni kuldirish yoki hayotda uchraydigan ba'zi bir manfiy hodisalarni masxaralash–komediyaning asosiy maqsadidir. Dastlabki komediyanavis shoirlar o'zlarining asarlarida ana shu nuqsonlarni fosh etishga, kulgi va satira yordami bilan ularni bartaraf etishga intilganlar. SHu sababli «Qadimgi Attika komediyasi» deb atalmish maxsus adabiy oqim maydonga keladi. O'tkir siyosiy jo'shqinlik, demokratiya dushmanlariga qarshi murossasizlik - qadimgi attikka komediyasining asosiy xususiyatidir. Mazkur janrda ijod qilgan ko'pdan-ko'p shoirlar orasida faqat uch kishining nomi bizga ma'lum. Bular–Kratin, Evpolid hamda Aristofondir. Bulardan faqatgina Aristofanning asarlari saqlanib qolgan. Aristofanning shaxsiy hayoti haqida biz deyarli hech narsa bilmaymiz. Ba'zi bir manbalarga qaraganda shoir taxminan eramizdan avvalgi 445 yilda Attika viloyati yaqinidagi Egina orolida tug'ilgan va Afina davlatining fuqarosi bo'lgan. U 20 yoshidayoq komediyanavislar orasidagi musobaqalarda ikki marta birinchi o'rinni egallaydi. Qirq yilcha davom etgan adabiy faoliyatida 40 tacha asar yaratgan. SHulardan bizgacha to'la holda o'n bittasi etib kelgan. Olimlarning taxminiga ko'ra, shoir 385 yilda dunyodan o'tadi. SHoirning dastlabki asarlaridan biri «Axarnliklar» komediyasidir. Bu asarda shoir urush tarafdorlari bo'lgan radikal demokratlarga va ularning boshlig'i, zamonasining qudratli hukmroni Kleonga zahrini sochadi va urush ofatlari faqatgina o'zining manfaatlarini o'ylagan shuhratparast, nobop rahbarlarning kasofati orqasida ro'y beradigan bir musibat ekanligini aytib, Afinaliklarni tez orada ichki qirg'inlarni to'xtatishga, Sparta bilan

sulh tuzishga da'vat qiladi. YOzuvchi o'zining butun tinchliksevar g'oyalarini asarning bosh qahramoni, oddiy dehqon DIKEOPOL (adolatparvar fuqaro) obrazi orqali ko'rsatgan.

Aristofanning bizga qadar etib kelgan asarlari orasida, urushning kasofati, osoyishta hayotning go'zalligi haqida hikoya qiluvchi yana ikki komediya bor. Bulardan biri: Tinchlik, Ikkinchisi: Lisistrata.

“Tinchlik” komediyasi Peleponnes urushining o'ninchi yilida (421) yozilgandir. Bu asarning mazmuni quyidagicha:

Trigey degan Attikalik oddiy bir dehqon, urushni bartaraf qilish maqsadida bir go'ngqo'ng'izni boqadi-da, katta bo'lgach uni minib, Olimp tog'iga ma'budlar huzuriga arzga jo'naydi. Biroq bu erda Germesdan bo'lak birontayam ma'bud yoki ma'budani topa olmaydi. Germesning aytishiga qaraganda hamma ma'budlar odamlarning uzluksiz urushlaridan achchiqlanib, osmonga uchib ketishgan emish, Olimp tog'ida esa yakka-yolg'iz hukmron bo'lib, faqatgina muhoraba ma'budi Polemos qolibdi, u tinchlik ma'budasi Irinani g'orga qamab, g'or og'zini katta xarsangtosh bilan berkitib tashlabdi. Trigey vaqtini o'tkazmasdan butun yunon elidan mehnat ahlini yordamga chaqirib ularning ko'magida tinchlik ma'budasini tutqunlikdan qutqarishga muyassar bo'ladi, er yuzida baxtiyor va shodiyona hayot o'rnatiladi.

LISISTRATA–komediyasini Aristofan Peleponnes urushining yigirmanchi yilida (411), butun yunon elini halokat yoqasiga kelib qolgan bir paytda yozadi. Asarning bosh qahramoni Lisistrata (urushni to'xtatuvchi) degan sohibtadbir, serfarosat bu ayol, yunon tuprog'idagi barcha xotin-qizlarni to'plab ularni o'z erlari hamda jazmanlari bilan yaqinlik qilmaslikka va shu yo'sin barcha erkaklarni behuda qon to'kishni to'xtatib, bir-birlari bilan sulh tuzishga majbur etishga da'vat etadi. Ayollar o'z oldilariga qo'ygan maqsadlariga, ya'ni urushni to'xtatib tinch hayot kechirishga erishadilar. Aristofan ijodining dastlabki davrlarida yozilib, bevosita Afina demokratik idora usulini tasvirlashga bag'ishlangan eng o'tkir siyosiy asar «SUVORIYLAR»(424) komediyasidir. Dramaturg bu asarni ham Kleonga qarshi yozadi, biroq «Axarnliklar» komediyasida Afina hukmroniga sal-pal tegib o'tgan bo'lsa «Suvoriylar» da bu zotni asarning bosh qahramoni qilib oladi va uning kirdikorlarini shafqatsiz fosh etadi.

Bu asarlaridan tashqari «Arilar», «Qurbaqalar», «Davlat» deb nomlanadigan komediya asarlarini ham yaratganligi uning bu janr ustasi va boshlovchisi ekanidan dalolat beradi.

Jahon Tinchlik Kengashining tashabbusi bilan 1954 yilda Aristofanning 2400 yillik yubileyini o'tkazadi. Bu tantana yunon komediyana visining jahon madaniyatiga qo'shgan hissalarini taqdirlash va tinchlik kuychisi sifatida qilgan xizmatlarini ulug'lash alomati edi.

V-IV asrlarda proza adabiyoti.

V asrning ikkinchi yarimlarida she'riy adabiyotning doirasi borgan sari torayib, prozada yozilgan asarlar soni beto'xtov orta boradi va keyinchalik attika davrining oxirlariga qadar nasriy shakl yunon adabiyotining etakchi turi bo'lib qoladi.

Tarixiy proza—asari bizga qadar to‘la holda etib kelgan tarixiy prozaning eng birinchi nomoyondasi Gerodotdir. U taxminan 485 yilda Kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida tug‘iladi. Uning otasi o‘z davrining anchagina badavlat odami bo‘lgan. Gerodot yoshlik paytlaridan o‘z vatanining siyosiy faoliyatida faol qatnashadi, keyinchalik ma‘lum sabablarga ko‘ra ona yurtini butunlay tark etib, sayohatlarda yuradi. Misr, Eron, Bobil, Finikiyani, Qora dengizning shimoliy qirg‘og‘idagi YUnon mustamlakasi Skifiyani, YUnoniston tuprog‘idagi qancha-qancha shaharlarni kezadi, ammo uning eng sevimli oshiyoni va ma‘naviy vatani Afina shahri bo‘lgan. YOzuvchi bu erda ko‘pdan-ko‘p do‘stlar orttiradi, Perikl hamda Sofokl bilan yaqin munosabatda bo‘ladi. 444 yili Italiyaning janubidagi YUnon mustamlakasi Furiyaga ko‘chib ketadi va 425 yilda shu erda vafot etadi.

Gerodotdan qolgan asarlar ichida eng muhimi va qimmatli ma‘lumotlar bilan jahon tarixini boyitib kelayotgan asarining nomini «Tarix» ya‘ni «Tadqiqot» deb atagan. Aleksandriya olimlari bu asarni to‘qqiz bobga bo‘lib, har birini yunon mifologiyasidagi to‘qqizta muza nomi bilan ataganlar. Asar yaqindagina bo‘lib o‘tgan Eron-YUnon urushiga bag‘ishlangandir.

Biroq yozuvchi eroniylar bilan yunonlar o‘rtasidagi urush tarixini boshlashdan oldin, ana shu xalqlarning uzoq o‘tmishlari, ularning qaysi xalqlar bilan munosabatda bo‘lganliklari va kimlar bilan urushganliklari haqida to‘la ma‘lumot berib o‘tadi. Binobarin o‘sha zamonlarda yunonlarga tanish bo‘lgan xalqlarning tarixlari ham ma‘lum darajada aks ettirilgan bo‘lib, bu holat Gerodot asarini jahon tarixi darajasiga ko‘taradi. YOzuvchi eroniylar bilan yunonlarning dastlabki to‘qnashuvlarini ko‘rsatish maqsadida birinchi kitobni Kichik Osiyodagi Lidiya davlatining Eron podshohi Kir (Kayxisrav) tomonidan bosib olinish voqealaridan boshlaydi. YOzuvchi Kayxisravning urushlari haqidagi bayonotini davom ettirib, Bobilning zabt etilishi va nihoyat Kaspiy dengizining sharqiy tomonida Sir va Amu daryolari o‘rtasidagi bepoyon sahroda yashovchi ko‘chmanchi massagetlar bilan bo‘lgan urushda Kayxisravning vafotidan so‘ng Eron taxtiga o‘tirgan shahzoda Kambiz otasining bosqinchilik siyosatini davom ettirib Misr ustiga yurish boshlaydi. Gerodot bu mamlakat tarixiga ham mufassal to‘xtalib, yana Eron tarixiga qaytadi. Doroning podshoh bo‘lib ko‘tarilishi va Skiflar mamlakatiga lashkar tortib borishi haqida gapiradi va bu yurtning ham to‘liq tarixini yoritib beradi. Gerodotning Skiflar haqidagi ma‘lumotlari biz uchun nihoyatda qimmatlidir, mamlakatimizning g‘arbiy-janubida Dnepr hamda Don daryolari sohillarida Qora dengiz qirg‘oqlarida yashagan eng qadimgi xalqlar to‘g‘risida gapirganimizda avvalo ulug‘ yunon muarrixining shahodatlariga murojaat qilamiz. Doroning skiflarga qarshi boshlagan urushi munosabati bilan Kichik Osiyo xalqlari, ayniqsa yunon qabilalari o‘rtasida Eron hukmronligiga qarshi kuchli g‘alayonlar boshlanadi. YOzuvchi voqealarni shu tariqa tasvirlab kitobxonni asta-sekin o‘z asarining asosiy mavzusi Eron-YUnon urushiga olib keladi. Asarini 478 yil voqealari bilan bayonotni to‘xtatadi. Bevaqt o‘lim asarni oxiriga etkazishga imkon bermagan bo‘lsa kerak.

O‘rta Osiyo tarixini o‘rganish borasida Gerodotning asari ayniqsa juda muhim o‘rin tutadi. Muarrix bu tomonlarga qadam bosmagan bo‘lsada, yurtimizning uzoq o‘tmishi haqida yaxshigina ma‘lumotlar beradi. Uning aytishicha Kaspiy dengizi sohillaridan boshlab Sirdaryoning o‘rtalariga qadar cho‘zilib boradigan keng sahroda

massaget deb atalgan ko'chmanchi qabilalar yashagan, ular hech qanday ekin ekmasdan, faqat chorvachilik bilan kun kechirganlar, ovqatlari mol go'shti va baliq bo'lgan, ular temirni bilmagan, hamma asboblari misdan yasalgan, ayollari erkaklar bilan birga janglarda qatnashgan, hatto qabila boshlig'i ham etib saylanar ekan.

Gerodotdan minnatdor bo'lishimizning yana bir sababi: adabiyotimizning eng qadimgi yodgorliklaridan biri bo'lgan «To'maris» qissasi faqat shu odam tufayli bizning zamonga qadar etib kelgan.

Tarixiy prozaning ikkinchi vakili Fukididdir. Bu adib haqida ham etarli ma'lumot yo'q. Olimlar uni 470-460 yillar orasida tug'ilgan bo'lsa kerak deb taxmin qiladilar. 424 yili Peleponnes urushida qatnashib, Frakiya qirg'oqlaridagi Afina flotiga qo'mondonlik qiladi va yirik bir harbiy xatosi uchun davlat jinoyatchisi hisoblanib, Afinadan haydaladi. Taxminan 400 yillarda vafot etadi. U o'z asarini Peleponnes urushi voqealariga bag'ishlaydi.

Notiqlik san'ati-jamoat oldida so'zga chiqib, unga biron narsani tushuntirish yoki isbotlab berish zarurati qadim-qadim zamonlardan beri odamlarni dilkashlikka, so'zamollikka rag'batlantirib kelgan. Hatto Gomer ham o'z poemalarida Nestor, Menelay va Odisseyning gapga nihoyatda chechan bo'lganliklarini qayd etib o'tadi. Biroq notiqlikning qadimgi namunalari yozma shaklda bizgacha etib kelmagan. Asta-sekin bu san'at rivojlanib asosan ikki turga ajralib boradi:

Siyosiy notiqlik

Sud notiqligi keyinchalik uning uchinchi turi yuzaga keladi

Epidektik – ya'ni tantanali nutq notiqlari paydo bo'ladi.

Epidektik notiqlar ulug' zotlarni va mashhur voqealarni madh etib tantanali yig'inlarda nutq so'zlaganlar.

Notiqlik san'atini birinchi marta adabiy janr darajasiga ko'targan va unga ilmiy tus bergan kishilar Sofistlar bo'lganlar. Ular o'zlaridan oldin o'tgan va o'sha kezlarda ijod qilayotgan so'z ustalarining faoliyatlari namunasida notiqlik san'atining nazariy asoslarini ya'ni «Ritorika» ilmini yaratadilar.

Ritorika (orator, notiq)ning asl vatani Sitsiliya bo'lgan. Qadimgi ritorikaning asoschilari deb Sitsiliyalik Korak hamda Tisey degan notiqnlarni ko'rsatadilar. Biroq ular haqida bizgacha hech narsa etib kelmagan. Bu notiqnlarning vatandoshi bo'lgan 483-376 yillarda yashagan Gorgiy haqida qisman bo'lsada ma'lumotlar bor. 427 yilda o'z shahri Leontina uchun harbiy yordam so'rab, maxsus elchi sifatida Afinaga keladi. Xalq majlisida so'zlagan nutqi bilan Afina yoshlari orasida kuchli taassurot qoldiradi. SHundan so'ng ko'p o'tmay Gorgiy Afinaga ko'chib kelib shu erda ritorik maktab ochib o'z shogirdlariga so'z san'atini o'rgatish va notiqlik san'ati bilan shug'ullanadi. Gorgiy asosan mifologik mavzularda tantanali nutqlar so'zlagan, uning nomi ostida bizga qadar «Elena» va «Polimed» sarlavhali ikkita yozma nutq etib kelgan. Gorgiyning aytishicha notiqning eng muhim vazifasi tinglovchini ishontirish, uni maftun etish, rom qilishdir.

Ellinizm davrining olimlari Afinada yashab, shu erda ijod qilgan bir talay mashhur so'z san'atkorlarining orasidan 10 tasini eng ulug'lari deb biladilar. Ular quyidagilar:

Antifont, Andokid, Lisiy, Isokrat, Isey, Likurg, Demosfen, Esxil, Giperid va Dinarx. Bizgacha mana shu soʻz sanʼati ustalarining asarlari etib kelgan xolos.

YUqorida nomlari zikr qilinganlar orasida eng muʼtabarlaridan biri Lisiy boʻlgan. U 459-380 yillarda yashagan. Vatani Sitsiliyadir. Notiqning otasi Perikl taklifi bilan Afinaga kelgan va oʻrnashib qolgan. Lisiy hammasi boʻlib 300 ga yaqin nutq yozgan. SHulardan 34 tasi bizgacha etib kelgan. Ularning barchasi asosan sud nutqlaridan iboratdir. Lisiyning ulugʻligi va sanʼatkorligining asosiy siri shundaki, u har qachon qoʻliga qalam olib soʻz yozishga kirishar ekan, oʻz oldiga faqat bir maqsadni qoʻyadi, u ham boʻlsa soʻzlayotgan kishi haqida sud hayʼati dilida eng yaxshi taassurotlar qoldirish, uning har bir gapi yurakdan chiqayotgan chinakam, samimiy gaplar ekaniga ishontirishdir. Lisiyga buyurtma bergan odam kam boʻlishidan qatʼiy nazar notiq har qaysisining tabiatiga, bilimiga, jamiyatdagi oʻrniga mos keladigan, oʻzining monandligi bilan tinglovchilarni maftun etadigan uslubni topadi va shu yoʻsinda soʻzlovchining va uning nutqida nomlari zikr qilingan shaxslarning yorqin portretini chizishga muyassar boʻladi.

Notiqlik sanʼatini yanada yuksak bosqichlarga koʻtargan ikkinchi buyuk zot Demosfendir. U 384 yilda Afina shahrida anchagina badavlat oilada tugʻiladi, Biroq etti-sakkiz yoshlarida otasi oʻlib, vorislari otasining mulkini talon-taroj qilib yuboradi. Voyaga etgach merosni qaytarib olish maqsadida notiqlik sanʼatini oʻrganadi. Demosfen bir qancha vaqt Makedoniya istilosiga qarshi yunon xalqini oʻz notiqligi bilan birlashtirib ularning ruhini koʻtarib, qoʻzgʻolonga chorlaydi. Necha bor urinmasin taqdir uni oʻz qahriga tortaveradi. Aleksandr oʻlganidan keyin yunonlar yana tutqunlikdan qutulish maqsadida urushga tayyorlana boshlaydilar. Bunda Demosfen ayniqsa juda katta tashabbus koʻrsatadi. Biroq birlashgan yunonlar bu safar ham engiladilar. Dushman qoʻzgʻolon rahbarlarining orqasidan quvib borib, ularni qurshab oladi. Tiriklayin dushmanga taslim boʻlishni istamagan Demosfen zahar ichib oʻladi. SHunday qilib ulugʻ vatanparvarning hayoti oʻz xalqining milliy ozodligi yoʻlida qurbon boʻladi. Demosfendan bizga qadar 61 ta nutq va 6 ta maktub etib kelgan.

Falsafiy proza—eramizdan oldingi V-IV asrlarda ilmu-fan taraqqiyoti, sanʼat, adabiyot, tarix va notiqlik sohalaridagi yutuqlar bilan bir qatorda yunon falsafasi benihoya keng rivoj topdi. Falsafiy tafakkurning asosiy oqimlari boʻlgan materializm hamda idealizm taʼlimotlari shu davrda takomillashadi.

Demokritning hamma asarlari nihoyatda yuksak badiiy mahorat va nozik uslub bilan yozilganligini qadimgi dunyoning qalam ahllari bir ogʻizdan tasdiqlaydilar. Demokrit iboralarining ravshanligini, nafisligini Sitseron alohida qayd etib uni Platon bilan bir qatorga qoʻyadi.

Qadimgi yunon falsafasining idealizm oqimiga asos solgan va oʻzining ijtimoiy va siyosiy dunyoqarashlari bilan Afinaning tagli-taxtli zodagonlari tabaqasiga mansub boʻlgan kishi Platondir. 427-347 yillarda yashagan. Platon yoshlik chogʻlarida Sokratning sevimli shogirdlaridan biri boʻladi, ustozi qatl qilingach Platon Afinani tashlab ketib bir necha yillar sayohatda yuradi. YUnonistonning turli shaharlarida hatto uzoq Misrda, Sitsiliyadagi orollarda, Sirakuz shahrida boʻladi. Nihoyat Afinaga qaytib Akadem degan qahramonning ibodatxonasi bogʻida, oʻzining shu qahramonning nomi bilan atalamish mashhur maktabi Akademiyani ochadi.

Platon yaratgan mukammal idealistik falsafiy ta'limot to shu kunga qadar mazkur oqimning hamma reaksiyon tarmoqlari uchun asosiy zamin va namunali manba bo'lib kelmoqda. «Ideya» so'zining o'zi ham birinchi marta falsafiy iste'molga Platon tomonidan kiritilgan. Platonning qarashicha birdan-bir tuzum deb tushunilgan bu davlatda jamiyat a'zolari 3 toifaga bo'linadi:

Faylasuflar–mamlakatni idora qilishlari kerak

Soqchilar–mamlakatni qo'riqlashlari kerak

Mehnatkashlar– (dehqon va kosiblar) hamma fuqaroni boqishlari, kiyintirishlari lozim. Platon ideal davlatida butun e'tiborni faylasuflarga qaratadi.

Platonning bizga qadar 41 ta asari etib kelgan.

O'zining asarlari bilan YUnon ilmu-fanini, falsafiy bilimlarini barkamol etgan ulug' olim va donishmand mutafakkir Aristoteldir. 384-322 yillar yashagan. Aristotel Makedoniyaning Stagiriya shahrida tug'iladi. Uning otasi Makedoniya podshohining tabibi bo'lgan. Aristotel ham yoshligidan otasining kasbini davom ettirib, boshqa sohalar bilan ham shug'ullanadi. Afinaga kelib taxminan 20 yil davomida Platonga shogird bo'ladi. 342 yili podshoh Filippning taklifi bilan Makedoniyaga qaytib uch yilgacha Aleksandrning tarbiyachisi bo'lib xizmat qiladi. Aleksandr taxtga chiqqach, yana Afinaga qaytib bu erda «Litsey» nomi bilan shuhrat qozongan o'zining xususiy maktabini ochadi. 323 yilda Aleksandr o'lgach, Afinani tashlab Evbey orolidagi Xalkida shahrida 322 yilda vafot etadi.

Qadimgilarning aytishicha, Aristotel mingga yaqin asar yozgan. Ana shu buyuk merosdan bizga qadar 47 tasigina etib kelgan. Bular orasida «Metafizika», «Politika», «Etika», «Ritorika», «Fizika», «Poetika», «Jon haqida», «Hayvonlar haqida» degan yirik-yirik asarlari bor. Ammo ulug' dahoning asrlar to'fonidan omon qolib bizga qadar etib kelgan asarlari ozginagina namunasi ham shu qadar chuqur, shu qadar murakkabki, olimlarning idroki to shu kunga qadar ularning tagiga etib ulgurgan emas, desak yolg'on bo'lmaydi.

Aristotel o'zining san'at va adabiyot haqidagi fikrlarini «Poetika» asarida bayon qiladi. Adabiyotning turli masalalari yuzasidan aytgan yozuvchining fikrlari afsuski, bu kitobda nihoyatda qisqa, ba'zi o'rinlarda hatto birmuncha noaniq ifoda etilgan.

«Poetika» asari antik dunyo adabiyotining qimmatbaho meroslaridan biri hisoblanadi. Chunki bu asar badiiy so'z san'ati va uning qonunlari haqida sistemali suratda hikoya qiladigan va shu sohaning noyob namunasi sifatida bizga qadar etib kelgan yakkayu-yagona yodgorlikdir.

Aristotelning tushunchasicha san'at avvalo insonning faoliyati natijasida tug'iladigan va o'zining maxsus qonun-qoidalari asosida ish ko'radigan alohida «ijodiyot» sohasidir. Kitob davomida Aristotel o'zining san'at haqidagi fikrlarini, garchi nomini aytmasa ham, asosan Platon nazariyalariga qarama-qarshi qo'yadi, ustozining poeziyaga qarshi aytgan gaplariga e'tiroz bildiradi. Aristotel ham Platon singari poeziyaning asosiy vazifasi «Taqlidchilik» dan ya'ni hayotni aks ettirishdan iborat ekanligini tasdiqlaydi, ammo bu masalada ustozidan ancha ilgarilab ketadi. Platon mavjud borliqni ideallar olamining xira sharpasi tarzida tushunib, taqlidchilikning imkoniyatlariga unchalik qiymat bermagan bo'lsa, Aristotel asosiy ahamiyatni, aksincha badiiy taqlid bilan bog'lab, faqat shu yo'l bilan hayotni anglash

mumkinligini aytadi. Bas shunday ekan san'at ham inson faoliyatining ijodiy tarmoqlaridan biri bo'lib, u ham o'zining qonun va qoidalari vositasi bilan boshqa ilmlar singari yagona bir maqsadga, ya'ni borliqni o'rganish va anglash talablariga xizmat qiladi. Biroq san'atning voqelikka bo'lgan munosabati faqatgina yuzaki taqlidchilik, hayotiy voqealar ko'zga qanday tashlansa, shunday aks ettirish bilan emas, balki badiiy asarning ichki mazmuni, voqealarni aktiv suratda mushohada qilish bilan belgilanadi. «SHoirning vazifasi, - deb yozadi Aristotel haqiqatni bo'lib o'tgan narsalar haqida emas, balki chindan ham yoki zarurat yuzasidan ro'y berishi lozim bo'lgan narsalar to'g'risida gapirishdir».

YOzuvchi poeziya bilan tarixni taqqoslab fikrini isbotlashga harakat qiladi. «Tarixchi bilan shoirning farqi, ularning biri she'rda, biri prozada gapirganida emas: Gerodotning asarini ham she'rga ko'chirish mumkin baribir shunda ham asar tarixligicha qoladi. SHoir bilan tarixchining farqi shundaki, ulardan biri haqiqatdan bo'lib o'tgan voqealar, narsalar haqida, ikkinchisi yuz berishi mumkin bo'lgan narsalar haqida gapiradi». SHu sababli tarixga qaraganda poeziyaning ko'proq falsafiy va jiddiy ma'nosi bor, chunki poeziya umumiy narsalar haqida, tarix esa xususiy narsalar to'g'risida gapiradi.

Aristotelning adabiy ijodga bergan bu ta'rifida shu qadar chuqur ma'no borki, u to shu kunga qadar o'z qimmat va mohiyatini yo'qotmay keladi.

«Poetika» asarida Aristotelning diqqatini ko'proq jalb etgan narsa–tragediya masalasidir. Tragediyaning eng muhim xususiyati deb uning maqsadini tushunadi. YOzuvchining aytishicha, chinakam tragediya asari tomoshabinning dilida qo'rquv va achinish hislarini qo'zg'atib, shu yo'sin inson ruhining «musaffolashishiga» ta'sir etishi lozim. Bu xususiyatni Aristotel «katarsis» deb ataydi.

Darvoqe, tomoshabin begunoh odamning boshiga tushgan og'ir kulfatlarni ko'rganida uning holiga achinmaydimi, xuddi shunday fojiaiy musibatlar o'zini ham benavo qilishi mumkinligini o'ylab, qo'rquv, iztirob chekmaydimi? Bas shunday ekan odam bolasi badiiy asarda tasvir etilgan qahramonlarning dardu-alamlarini ko'rganida ko'zi ochilib, ko'ngli ravshan tortadi va uning dilida shunday falokatlardan o'zini saqlash istagi uyg'onadi. Xullas, Aristotel o'zining katarsis nazariyasida san'at va adabiyotning insonga o'tkazadigan chuqur ma'naviy ta'sirining falsafiy tavsifini beradi.

Aristotelning juda ko'p fikrlari to shu kunga qadar o'z qimmatini yo'qotgan emas. Vatanimizning san'at va adabiyot ahllari ularni diqqat bilan o'rganib kelmoqdalar.

X U L O S A

V-IV asrlar yunon tarixi chindan ham voqealarga boy, benihoyat mazmundordir. Ana shu ulug' o'zgarishlar munosabati bilan Afina shahar davlatida tug'ilgan muhim-muhim siyosiy va axloqiy muammolar adabiyotga behisob mavzular hadya qilib, unda o'zining in'ikosini kutar turli-tuman masalalarni hal etishda ko'maklashuvini talab qilardi. Ulug'vor bu hodisalarning endilikda eski lirik qo'shiqlar hajmiga sigdirmasligi shubhasizdir. Jamiyatdagi ziddiyatlarini va to'qnashishlarni hammadan ko'ra mukammal va muafassal ifoda etishni eplay oladigan birdan-bir adabiy janr–albatta dramaturgiya bo'lgan. Na epik dostonlar va

na lirik asarlar bu vazifalarning shubhasiz to‘la uddasidan chiqa olmas edi. Harakat, she‘riyat va musiqa to‘qimasidan tarkib topgan yagona uyg‘un shakl kasb etgan drama adabiyoti, poeziyaning imkoniyatlarini juda kengaytirib yuboradi. Uning ommabopligi, ziddiyatlarga boyligi, ta‘sirchanligi butun V asr yunon adabiyotida peshqadamlik qilishini ta‘minlaydi.

SHu tariqi yunon dramaturgiyasining uchta asosiy janri–tragediya, komediya hamda satirlar dramasi paydo bo‘ladi.

YUnon tragediyasining shakllanishida tutgan o‘rni, o‘zining poetik mahorati va asarlarida ifoda etilgan ajoyib zamonaviy g‘oyalari bilan Esxil butun antik dunyo adabiyotiga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan. Esxilning yangi zamon adabiyoti, sa‘nati va musiqa madaniyatiga o‘tkazgan ta‘sirini baholash juda qiyin. Evropa yozuvchilaridan Milton, Volter, Gyote, SHiller, SHelli, Bayron va boshqa yana bir qanchalarning ko‘zlarini qamashtirgan va ularga poetik ilhom bag‘ishlagan asar «Zanjirband Prometey» tragediyasi bo‘lgan. Prometey afsonasi mavzusida yozilgan dostonlarda, musiqa asarlarida zulm, jaholat va tutqinlikka qarshi xalq nafratini g‘azab va isyonini ifoda qilganlar. Prometey obrazi ozodlikning o‘lmas dahosi va ulug‘ jarchisi bo‘lib, insoniyat tarixida barhayot qoladi. SHu asrning yana bir yirik vakili Sofokldir. Sofokl o‘zining ulkan zamondoshiga nisbatan qahramonning xarakterini tavsif qilishda turli-tuman usullarni qo‘llab, tragediya sa‘natini yuksak kamolat bosqichiga ko‘taradi. Uning ulug‘ligi shundaki, shoir faqat hamma odamlarning har-xil bo‘lishini emas, balki yolg‘iz birgina odamning dilida javlon urgan turli-tuman o‘zgarishlarni, qarama-qarshi sezgi va tuyg‘ularning dam-badam tovlanib turishini, nodir ustalik bilan tasvirlydi. Sofokl ijodida yunon tragediyasi kamolat bosqichiga ko‘tarilib, olamshumul ahamiyat kasb etadi. SHoir asarlarining demokratik ruhi, odamparvar mazmuni, noyob badiiy ko‘rki ularning abadiy barhayotligini ta‘minlaydi. SHu davrning uchinchi vakili Evripiddir. Evripid ijodida badiiy realizm usuli har jihatdan, qadimgi yunon tragediyasi bemiyl keng quloq yoydi. Kundalik hayot voqealariga yaqinlashadi. SHu bilan birga Evripiddan keyin tragediyaning eski traditsion shakllari barbod bo‘lib, asta-sekin bizning hozirgi zamon dramamizga yaqin bo‘lgan yangi bir dramatik shaklning barpo etilishiga keng yo‘l ochildi. Evripid kashf etgan bu yangiliklar keyinchalik Rimga, undan so‘ng yangi zamon Evropa dramaturgiyasiga ko‘chib, abadiy barhayot bir qonun tusiga kirgan. Antik dunyoning ulug‘ shoiri yaratgan bu yangiliklar doirasini kengaytirish, dramaturgiyaning hayotiy kuchi va badiiy imkoniyatlarini yana ham oshirish sharafiga Evripiddan so‘ng faqat SHEkspirgina muyassar bo‘lgan.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. YUnon adabiyotining rivojlanishida Periklning xizmatlarini so‘zlab bering.
2. Drama janri haqida yunon faylasuf va notiqalarining fikrlari.
3. Esxil ijodining etakchi mavzulari nimalardan iborat?
4. Sofokl ijodining o‘ziga xos xususiyatlari va bu janrga olib kirgan yangiliklari.
5. «SHoh Edip» asarini nima uchun XVIII–XIX asrlarda «Taqdir tragediyasi» deb atashdi.
6. Evripid ijodining yuqori cho‘qqilarini nimalar belgilaydi?

7. Komediya janrining asoschilari kimlar?
8. Proza adabiyoti va tarixiy prozani o'rganishning ahamiyati nimada?
9. Notiqlik san'ati va uning namoyandalari. Bugungi kunda o'zbek millatining notiqalaridan kimlarni bilasiz?
10. Falsafiy prozaning asoschilaridan kimlarni bilasiz?

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A.Alimuhamedov. T.1975 yil «Antik adabiyot tarixi».
2. Oybek tahriri ostida T., 1940y «Rim adabiyoti bo'yicha xrestomatiya».
3. F.Sulaymonova. T., 1997 yil «SHarq va G'arb».
- 4.Sofokl. «SHoh Edip». T., 1985.
- 5.Arastu. Poetika. Axloqi kabir.Ritorika. T., YAngi asr avlodi. 2012.
- 6.Mahmudov.M. Forobiy va Arastu. Maqola.Jahon adabiyoti jurnali. 2011. №5, 170-181bet.
- 7.Suqrot.maqola. Jahon adabiyoti jurnali, 2012. Iyun soni 202-bet.
8. Haqiqat manzaralari. 96 mumtoz faylasuf. Taqdirlar, hikmatlar, aforizmlar. T., YAngi asr avlodi. 2002. 371 bet.
- 9.Mahmudova S.Jahon adabiyoti. T.: 2018
10. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

3. MAVZU: RIM ADABIYOTI.

Reja:

1. Eramizdan oldingi III va II asr birinchi yarmida Rim jamiyati va dastlabki Rim shoirlari.
2. Tit. Makk.Plavt ijodi.
3. Sitseron va Lukretsiy ijodi.
4. Vergiliy, Goratsiy va Rim ellegiyasi.
5. Ovidiyning adabiy faoliyati.

Mavzu yuzasidan tayanch so'zlar.

Rim adabiyoti. Lirika. Nasr. Drama. Komediya. Avgust asri adabiyoti. Rim adabiyotining «oltin davri». Bukolikalar. Georgikalar. Qasidalar. Nomalar. Dostonlar.Metamorfozalar.

Kirish

YUnon xalqi o'zining mustaqilligidan ayrilib ilmu-fan, san'at va adabiyot sohasida to'xtovsiz inqirozga ketayotgan bir davrda Italiya tuprog'ining g'arbiy qirg'og'ida antik dunyo adabiyotining ikkinchi tarmog'i–Rim adabiyoti paydo bo'la boshlaydi. YAngi adabiyot Italiya erlarini birlashtirish ishida ko'proq xizmat qilgan lotin qabilasi tilida yaratiladi. Rim adabiyotining tug'ilishi, ravnaq topishi va nihoyat tanazzulga ketish holatlari ham xuddi yunon adabiyoti singari quldorlik jamiyati

sharoitlarida kechgan. Rim adabiyotining beshigini tebratgan, uni atak-chechak qildirgan va nihoyat voyaga etkazishga ko'maklashgan kishilar chindan ham Gomer, Evripid, Sofokl, Demosfen, Pindar va yunon adabiyotining boshqa ulug' zotlari bo'lgan. Biroq har ikkala xalqning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivoji hamda halokati o'rtasida umumiy o'xshashlik bo'lishiga qaramay, Rim quldorlik jamiyatining o'sish va emirilish jarayoni tamomila boshqa bir tarixiy sharoitda, bo'lak bir geografik muhitda sodir bo'lgan, butunlay o'zgacha sur'at bilan taraqqiy etgandir. Modomiki, shunday ekan, Rim jamiyati yunon jamiyati bosib o'tgan yo'ldan borgan bo'lsa ham, Rim jamiyatining yo'li ancha murakkab bo'lgan, jamiki protsesslar o'zgacha bir tusda takrorlangan. Binobarin, Rimliklar yunon jamiyati yaratgan qaysi bir ma'naviy merosni qabul qilmasinlar, avvalo bu merosni o'zlarining milliy ehtiyojlariga, g'oyaviy talablariga, tarixiy sharoitlariga moslashtirib qabul qilganlar, uni lotin tuprog'i zaminiga monand taraqqiy ettirganlar.

Eramizdan avvalgi IV asrning oxiri III asrning boshlarida Rim davlati Italiya erlarining asosiy qismini egallab, Yunonistonda bo'lgani kabi, qulchilik asosiga qurilgan demokratik polis tuzumini joriy etadi. Italiyaning janubiy qirg'oqlarini va Sitsiliya orolini egallash Rim jamiyati tarixida ayniqsa juda muhim voqea bo'lgan.

Birinchi Rim shoiri yunonistonlik Liviy Andronik (284-204) bo'lgan. Rimliklar janubiy Italiyadagi Tarent shahrini ishg'ol etganlarida uni asir olib, Rimga keltiradilar. Keyinchalik qullikdan ozod qilingan Andronik shu erda qolib Rim maktablarida yunon va lotin tillaridan muallim bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki yunon maktablarida qo'llanilgan asosiy darslik Gomer poemalari bo'lgan. Lotin tilida bunday asarlarning yo'qligi vajidan Andronik qadimgi saturn vaznida "Odisseya" dostonini lotin tiliga tarjima qiladi.

Liviy Andronik Rim adabiyoti bahorini boshlab kelgan birinchi qaldirg'ochdir. SHundan so'ng ko'p o'tmay yangi badiiy ijod bog'ida boshqa qushlarning navolari eshitila boshladi. SHulardan dastlabkisi Gnney Neviydir (taxminan 270-200 yillar) o'rtasida yashagan. Bu shoir ham xuddi Andronik singari o'zining tragik asarlarining mazmunini yunon yozuvchilari asarlaridan olgan. Ammo shu bilan birga o'z vatani hayotidan olingan mavzularda tragediyalar yaratish kabi sharafli ulug' vazifa Rim tarixida birinchi marta Neviy zimmasiga tushadi. Milliy mavzudagi bu xilda yozilgan tragediyalarning qahramonlari sahnaga Rim senatorlari kiyadigan alvon hoshiyali ustki libos, ya'ni PROTEKSTA kiyib chiqadilar. SHu sababli mazkur asarlarni PROTEKSTATA deb ataganlar. Neviy yozgan protekistatalardan biz faqat ikkitasining nominigina bilamiz. Bular "Romul" va shoirning zamondoshi Klavdiy Marselning Klastidiy shahri yaqinida gallar bilan bo'lgan jangi haqidagi "Klastidiy" tragediyasidir.

Neviy talantining eng yuqori cho'qqisi "Pun urushi" dostonidir. Rim milliy dostonchiligiga asos solish jihatidan bu asar lotin adabiyoti tarixida muhim o'rin tutadi. Doston yaqinda bo'lib o'tgan birinchi Karfagen urushi voqealariga bag'ishlangan. Biroq asarda xuddi Gomer dostonlarida bo'lgani kabi, real tarixiy hodisalar mifologik afsonalar bilan chatishgan holda tasvir etiladi.

Dastlabki Rim shoirlari orasida eng yirigi, albatta Kvint Enniy (239-169) bo'lgan. Uning ona yurti Italiyaning janubidagi Kalabriya viloyatida yunon

madaniyati qadim zamonlardan beri keng yoyilgan bo'lib, shoir ilk bolaligidan ellin falsafasi va adabiyoti ta'sirida tarbiyalanadi.

YUnon tragediyanavislari orasida Enniyni ko'proq qiziqtirgan shoir Evripid bo'lgan. Rim shoirining Italiya sharoitiga moslashtirib, qayta ishlagan variantlari orqali tomoshabin ulug' yunon adibining qator asarlari – “Gekuba”, “Ifigeniya”, “Aleksandr”, “Medeya” va boshqa tragediyalari bilan tanishadi. Bizga qadar etib kelgan ba'zi parchalardan tragediya sohasida Enniyning nihoyatda mohir san'atkor bo'lganligi qahramonlarning ichki dunyosini ochishda, ayniqsa, ularning ehtirosli, jo'shqin holatlarini ko'rsatishda oldingi shoirlardan ancha yuqorilangani yaqqol sezilib turadi.

Enniy o'zining o'tkir mahoratini “Annallar” (Solnomalar) dostonida yanada kengroq namoyish qilgan. 60 000 misradan iborat 18 bob (Bizga qadar 1200 misrasi etib kelgan) salmoqdor bu asar Enniyning Troyani tashlab qochishdan boshlanib, to shoirning zamonasiga qadar davom etgan butun Rim tarixini o'z ichiga oladi.

2) PLAVT–ulug' Rim komediyanavisi. Tit Makk Plavt (taxminan 250-184 y) Italiyaning Umbriya viloyatida tug'iladi. SHoirning eng o'tkir va maroqli asarlaridan biri “Maqtanchoq jangchi” komediyasidir. Asarning boshlanishidayoq biz bosh qahramon Pirqopolinik bilan tanishamiz. Bu harbiy amaldor egniga alvon kamzul, boshiga jig'ali dubulg'a kiyib, bahaybat shamshir, yaltiroq qalqon ko'tarib, jingalak sochlarini selkillatib navkarlar bilan ko'chada savlat to'kib yurar ekan, har doim o'zining jang maydonida ko'rsatgan mislsiz bahodirliklari, go'zal xonimlar bazmida surgan ishratlarini doston qiladi. Biroq bu oliftaning turish-turmushi, hamma gaplari quruq maqtanchoqlik xolos. Haqiqatda esa u hech qachon jang maydoniga kirmagan, o'zi ham o'lguday qo'rqqoq, ayollar bilan qurgan bazmlari esa g'irt yolg'on.

Plavtning “Xumcha” komediyasi ham o'zining badiiyligi va sotsial mohiyati jihatidan “Maqtanchoq jangchi” asaridan qolishmaydi. Bu komediyaning asosiy mavzusi boylikning inson xulqini buzadigan yaramas ta'sirini ko'rsatishdan iborat. Ayni zamonda Rim jamiyati uchun bu masala juda muhim bo'lgan.

SITSERON–o'zining otashnafasligi bilan Demosfen darajasida turadigan va antik dunyoning ikkinchi ulug' so'z ustasi sifatida tanilgan notiq Mark Tulliy Sitserondir. Sitseron eramizdan avvalgi 106 yilda Rimdan uncha uzoq bo'lmagan Arpina shahrida tug'iladi. Sitseron so'z san'atiga atab anchagina asar yozgan. SHular orasida uchtasi – “Orator haqida”, “Brut”, va “Orator” mazmunda ham, shaklda ham eng qimmatbaho asar sanaladi. Notiq o'z asarlarida nutqning uslub masalalariga nihoyatda katta e'tibor beradi. Ma'lumki avtorning zamonasida Osiyo uslubi tarafdorlari bilan attika uslubi tarafdorlari o'rtasida kuchli tortishuv borar edi. Uslubda barqarorlikni, doimiylikni talab etgan attikachilar, har qanday nutqning oddiy, sodda va aniq bo'lishini talab qilganlar. Sitseron “Brut” va “Orator” risolalarida attikachilarning fikriga qarshi chiqib, tamomila qarama-qarshi da'volarni oldinga suradi. Uning aytishicha har qanday notiqning ko'zda tutgan asosiy maqsadi – tinglovchining zavqini uyg'otib o'ziga moyil qilishdan iboratdir. Modomiki shunday ekan, chinakam so'z san'atkori sharoitga qarab, mavjud uslublarning hammasidan bab-baravar foydalanishi zarur. Sitseron o'zining fikrlarini isbotlash maqsadida Demosfen ijodiga murojaat qilib attika so'z san'atining ulug'

namoyondasi faqat oddiy va sodda uslubnigina emas, shuningdek jo‘shqin va hayajonli nutqning beqiyos ustasi bo‘lganligini misol keltiradi.

“Xullas... kimki jo‘n narsalar haqida oddiygina, kundalik voqealar haqida–o‘rtamiyona, ulug‘ hodisalar haqida–zavq-shavq bilan gapirsa–shu odam o‘z san’atining chinakam ustasidir” (“Orator”). Umuman aytganda Sitseron risolalarida notiqqlarga beriladigan amaliy maslahatlar juda ko‘p va rango-rang va shu qadar mazmundorki, ularni batafsil bayon etishning aslo iloji yo‘q. Sitseron nutqlarining xotima qismlarida, ayniqsa ko‘proq ishlatiladigan, tumtaroqli, balandparvoz iboralar a‘zoyi badanni harakatga keltirib, ma‘budlarga qarata aytiladigan xitob va nidolar, adolat va erkinlik sha‘niga o‘qiladigan tahsin va maqtovlar–haqiqatdan ham tinglovchilarda kuchli taassurot qoldirib, ishning notiq foydasiga hal etilishini ta‘min etadi. Bu esa Sitseronning buyuk so‘z ustasi va notiq ekanligidan dalolat beradi. Evropa madaniyatining rivoji va ravnaq topishi yo‘lida ko‘rsatgan xizmatlari jihatidan Rim yozuvchilarining birontasi Sitseron oldiga tusholmaydi. Yangi zamon kishilari Sitseronga proza janrining beqiyos dahosi, notiqlik san’atining ulug‘ timsoli deb qaraydilar.

LUKRETSIY–ichki g‘alayonlarni tugatish, zamondoshlariga ma‘naviy tasalli berish maqsadida Epikur falsafasini tashviq qilgan mutafakkir shoirlarning eng yirigi 6 bobdan iborat “Buyumlar xislati” poemasi muallifi Tit Lukretsiy Kardir (98–55). SHoir haqida tarix sahifalarida ishonchli ma‘lumotlar yo‘q. Eramizdan keyingi IV asrda yashagan xristian adibi Ieronimning aytishicha «go‘yo ishq sharobi» ni ichib devonalikka tushib qolgan shoir «Buyumlar xislati» asarini faqat hushyor paytlarda yozib, telbalik qattiq xuruj qilgan paytda o‘zini o‘ldirib qo‘yadi. Muallifning o‘limidan keyin poemani Sitseron nashr qildirgan.

Lukretsiyning beqiyos xizmatlari ham Epikur atom nazariyasini batafsil bayon qilganligidadir. Chunki materializm tarixini, ilmiy tafakkur taraqqiyotini o‘rganish bobida xuddi shu ta‘limot benihoya katta ahamiyatga egadir.

VERGILIY–Imperatorlik davrining bayroqdori, Rimning ulug‘ shoiri Publiy Vergiliy Maron eramizdan avvalgi 70 yilda Italiyaning shimoliy qismidagi Mantuya shahri yaqinida tug‘iladi. Vergiliy oldin Kremonda, so‘ngra Milan, Rim shaharlarida durustgina tahsil oladi: zamonasining yoshlari singari ritorika, falsafa bilimlarini, ayniqsa adabiyotni har tomonlama, mufassal o‘rganadi. Ammo shoirning sokin hayoti uzoq cho‘zilmaydi. 41 yili Oktavian Avgust o‘zining qo‘shinlarini Italiyaning shimoliy qirg‘oqlaridagi erlarga joylashtirganda Vergiliyning mulki ham musodara qilinadi. Bu paytlarda she‘riyat olamida anchagina ko‘zga ko‘rinib qolgan Vergiliyning ba‘zi mansabdor muxlislari (Pollion, Metsenat) shoirga iltifot ko‘rsatib turli in‘om va ehsonlar bilan uning ko‘nglini oladilar. SHular vositasida shoir Oktavian Avgust bilan tanishadi va zamonasining badavlat va boobro‘ kishisiga aylanadi. SHoir ko‘proq Italiyaning janubiy qirg‘oqlarida Sitsiliyada yashaydi. Vergiliy hammasi bo‘lib uchta asar yozgan:

- «Bukolikalar» (CHO‘pon she‘rlari)
- «Georgikalar» (Dehqon she‘rlari)
- «Eneida» dostonidir.

Eneida dostoni voqealar bo'lib o'tgan erlar bilan tanishish maqsadida eramizdan oldingi 19 yilda Vergiliy YUnoniston hamda Kichik Osiyo safariga jo'naydi. Biroq salomatligi zaifligidan yo'l mashaqqatlarini ko'tara olmay, Afinada og'rib qoladi va tezlik bilan orqasiga qaytib arang yurtiga etib keladi va tez kunda olamdan o'tadi.

Vergiliyning birinchi yirik asari «Bukolikalar» o'nta she'rdan iborat to'plamdir. Bu to'plamga kiritilgan she'rlarni ko'pincha eklogalar ya'ni she'riy parchalar ham deb yuritishgan. Vergiliy cho'ponlarning osuda, betashvish hayotini ahyon-ahyonda buzib turishadi. Masalan: Italiyaning shimoliy qismlaridagi erlarni Oktavian qo'shinlari tomoniga musodara qilish munosabati bilan dehqon ommasi boshiga tushgan og'ir kunlarni ba'zi eklogalarda aniq ko'rishimiz mumkin.

Georgikalar poemasi mazmun jihatidan birinchi poemaga o'xshash. Necha o'n yillab davom etgan urush oqibatini tugatish, vayron bo'lgan mayda va o'rtahol dehqon xo'jaliklarini tiklash, umuman dehqonchilikni rivojlantirish masalalari, yurtning osoyishtaligi, xalqning tinchligi yo'lida qayg'urgan chinakam vatanparvar shoir shu asnoda asarini yozadi.

Didaktik mazmundagi bu poema yirik to'rt qismdan iborat kattagina asardir:

G'allakorlikka

Bog'dorchilikka

CHorvachilikka

Asalarichilikka bag'ishlanadi.

Bu asarni yozishdan shoirning asosiy maqsadi, qishloq xo'jaligining barcha sohalari bo'yicha dehqonga mukammal amaliy maslahat berish, uni mavjud agronomiya bilimlari bilan mufassal tanishtirish emas, balki qishloq hayotining go'zalliklarini ko'rsatish boshqa kasblarga nisbatan dehqonchilikning ma'naviy afzalligini targ'ib etishdir.

Vergiliyni Rim poeziyasining cho'qqisiga ko'targan, uning shuhratini er yuziga taratgan ulug' asari "Eneida" dostonidir.

Qadimgi manbalarning shahodatiga ko'ra «Eneida» dostoni ustida shoir o'n yil ishlab, asarni eramizdan avvalgi 19 yilda deyarli tugatadi.

Eneida butun voqeasi Troya shahri tor-mor qilinganidan so'ng bosh qahramon Eneyning o'z hamrohlari bilan birga Italiyaga qarab yo'lga chiqishi, uning dengizda tortgan og'ir mashaqqatlari, nihoyat manzilga etib kelishi, Rim davlatini barpo qilish yo'lida olib borgan kurashlari tasvirlaridan iboratdir. Asar har biri olti bobdan (qo'shiqdan) iborat ikki qismga ajratib yozilgan. Birinchi 6 bob qahramonning Troyadan chiqib Italiyaga etib kelishi davrida kechirgan sarguzashtlariga, keyingisi Italiya tuprog'idagi janglariga bag'ishlanadi.

GORATSIY–Vergiliyning zamondoshi hamda do'sti, Avgust davrining ikkinchi ulug' shoiri Kvint Goratsiy Flakk eramizdan oldingi 65 yilda Italiyaning janubidagi kichkinagina Vinuziya shahrida tug'iladi.

Goratsiyning asarlari bizga qadar to'la holda etib kelgan. Ular quyidagilar:

«Epodlar» deb ataluvchi 17 ta she'rdan iborat to'plam

«Satiralar» deb ataluvchi 18 ta she'rdan iborat 2 to'plam

«Qasidalar» deb ataluvchi 103 ta she'rdan iborat 4 ta to'plam

«Nomalar» deb ataluvchi 23 sheʼrdan iborat 2 ta toʻplam

«Bayram madhi» deb ataluvchi alohida 1 ta sheʼr.

Goratsiyning tamomila yangi original va yuksak badiiy asarlar yaratgani «Epodlar» toʻplamining hamma sheʼrlarida ravshan sezilib turadi.

Toʻplamdagi sheʼrlarning barchasi zamonasidagi siyosiy, ijtimoiy va hayotiy masalalarga bagʻishlangan. SHu mavzular orasida urush va tinchlik, Rim davlatining istiqboli masalalari shoirni ayniqsa koʻproq bezovta qiladi. Masalan, 7-epodda qahru-gʻazabga toʻlib, uzluksiz ichki urushlarni qattiq qoralaydi, figʻon chekadi. Uning taʼbiricha, er yuzini, dengizlarni qonga belagan odamlarning vahshiyiligini, hatto qoplonlar va boʻrilarning yirtqichligi bilan ham tenglashtirish mumkin emas. Goratsiy satiralarning mavzulari xilma-xildir. Avval Epikur soʻngra Stoya falsafalari muxlisi boʻlgan shoir shu falsafiy taʼlimotlar pozitsiyasida turib hammadan burun odam bolasining eng yaramas ehtirosi—davlat orttirish hissiga qarshi kurashadi. Uning aytishicha, jamiki jirkanch istaklarning onasi boʻlgan davlatmandlik ishtiyoqi oʻz navbatida ochkoʻzlik, taʼmagirlik, shuhratparastlik, maishatbozlik, isrofgarchilik kayfiyatlarini tugʻdiradi, odamning tinchligiga, samimiyligiga putur etkazadi. SHu nuqtai-nazardan ikkinchi toʻplamning 5-satirasi nihoyatda xarakterlidir. Baʼzi asarlarda Goratsiy yosh-yalanglarga maslahat berib, sevgi ishlarida ehtiyot boʻlishlikni, ayniqsa erli xotinlarga aylanishmaslikni uqtiradi. Ana shu oʻgʻitlarga shoirning oʻzi aslo amal qilmasligini, jinoyat ustida qoʻlga tushib sharmanda boʻlishni oʻylamasdan, choponiga oʻralib kechalari birovlarining eshigi tagida pisib yurishni, begonalarning xotinlari bilan xufiya bazm qurishni ham qattiq masxaralaydi. Qul bir oʻrinda xoʻjasining har qadamda erkinlikni kuylashga, mustaqillikni madh etishga qaramasdan, oʻzining boshqalarga baayni malay misoli qoʻgʻirchoq boʻlib yurganini achchiq kinoya qiladi.

Oxirgi kinoyasida Goratsiyning yuragidagi ogʻir dardlar sadosini eshitamiz. Metsenat bilan bordi-keldi qilish uning uning marhamatlaridan foydalanish qanchalar ogʻir boʻlgan. Goratsiyning toʻplamlaridagi satiralarning uchta 1-4-10: 11.1 adabiyot mavzulariga bagʻishlangan.

Goratsiyning qasidalarida koʻproq tarannum qilingan masala—Avgustning axloq va odob sohasidagi siyosati boʻlgan.

YUnon poeziyasi erishgan yutuqlardan ijodiy foydalanib Goratsiy lotin tilida mutlaqo yangi lirika yaratadi. qasidalaridagi fikriy teranlik, shakliy rang-baranglik, uslubning nafisligi, ixchamligi, sodda va ravonligi—ulugʻ shoir tomonidan Rim sheʼriyatiga kiritilgan ana shu yangiliklarning yorqin namunasi.

Goratsiy ijodining eng soʻnggi mahsuli «Nomalar» dir. Rim adabiyotida Goratsiyga qadar noma yozganlar talaygina, ularning barchasi nomalarini nazmda, sheʼriy shaklda yozganlar. Biroq nomalarni birinchi boʻlib nazm shakliga koʻchirib, ularga yuksak badiiy tus bergan va maxsus adabiy janr sifatiga koʻtargan shoir Goratsiydir.

OVIDIY. Avgust zamonasining oxirgi ulugʻ shoiri, elegiyanavis shoirlarning eng soʻnggi buyuk vakili Publiy Ovidiy Nazondir. U eramizdan avvalgi 43 yilda Sulmon shahrida qadimgi suvoriylar urugʻiga mansub badavlat xonadonda tugʻiladi. Ovidiyning adabiy faoliyati 3 qismdan iborat: “Amores” (ishqiy elegiyalar) toʻplami bilan boshlanadi. SHu janrning tamoyillariga koʻra toʻplamning bir qancha sheʼrlari

shoirning Korinna degan ma'shuqasiga bag'ishlanadi. Ammo bu ayolning bo'lgan-bo'lmaganligini aniqlashning sirayam iloji yo'q. Ovidiyning elegiyalarida Tibull hamda Propersiy asarlarida bo'lgani kabi chuqur muhabbat tuyg'ularini, og'ir iztirob alamlarini, sevgi yo'lida fidoyilik va samimiylikni axtarish ham befoyda. SHoirning o'z tili bilan aytganda u faqat «Xurram muhabbatning xushchaqchaq kuychisi» bo'lgan. Ovidiyning oldingi shoirlardan yana bir farqi shundaki, bu adib Vergiliy ijodida boshlangan usulni davom ettirib, o'zining ijodida notiqlik san'ati qoidalaridan benihoya keng foydalanadi va shu yo'sin Rim poeziyasining kelgusi taraqqiyoti yo'lida yangi davrni boshlaydi.

Ovidiy talantining barcha fazilatlari, ruhiy mushohadalarining o'tkirligi, manzaralarning hayotiyliigi, tilining nafisligi, misralarning silliqliigi butun to'plam bo'ylab, sochilib ketgan ajoyib qochiriq gaplar hazil-mutoyibalar shu birinchi to'plamdayoq ro'yi-rost namoyon qilinadi, ular kitobxonni maftun etadi, muallifning nomini muhabbatning ulug' kuychisi darajasiga ko'taradi.

«Qahramon ayollar» yoki «Maktublar» deb ataluvchi ikkinchi asari ham Ovidiy ijodining ilk mahsullaridan bo'lib, mashhur afsonaviy xotinlarning o'z oshiqclariga yozgan nomalar to'plamidan iboratdir. Turli-tuman mavzularga masalan, mehmon kutish, taom tayyorlash, har-xil o'yinlar uyushtirish, pardozi qilish, yasanish, hatto ba'zi kasalliklardan davolanish va boshqa masalalarga atab she'riy asarlar yozish ellinizm zamonasida keng yoyilgan edi. Odamlarga ta'lim berish maqsadlarini kuzatgan didaktik mazmundagi bu tariqa asarlarga taqlidan Ovidiy o'zining Ars amatoria «Sevgi san'ati» poemasini yaratadi.

Muallifning aytishicha muhabbat ma'budasi Veneraning o'zi go'yo Ovidiyi sevgi ustozini saylab, shu sohada yoshlarga ishq saboqlari o'rgatishni uning zimmasiga yuklagan emish. «Sevgi san'ati» poemasini shoir didaktik doston qabilida yozgan bo'lsa ham, haqiqatda poeziyaning shu turdagi namunalarini mazax qiladi, uning ijodiy mazmunidan kuladi. Poema uch qismdan iborat. Oldingi ikki qismida ma'shuqalarni qaerdan axtarish va qay tartibda ularning iltifotini qozonish to'g'risida erkaklarga maslahatlar beriladi, uchinchi qismida shu masalalar yuzasidan ayollarga yo'l-yo'riqlar ko'rsatiladi.

SHoirning aytishicha jamoat to'planadigan turli joylar–tomoshagohlar, to'y-hashamlar qolaversa ibodatxonalar mahbubalarni uchratish mumkin bo'lgan eng qulay erlardir. Umuman aytganda xotinlarning tabiati, ehtirosi turlicha bo'lishini va shu holatlarga monand ish tutishni esdan chiqarmaslik kerak. Ovidiy qayta-qayta uqtiradigan ishqiy munosabatlardagi eng yomon narsa maqtanchoqlikdir. Bordi-yu g'alabalarni hikoya qilib, chiranilsa, bu ablahlikka qo'shiladi. SHunga o'xshash bir qancha masalalar asarning birinchi qismida ko'plab uchraydi.

Iltifot va matonat bilan yor vasliga etib qay yo'sinda uni o'ziga muttasil ravishda qaratib olish masalalari poemaning ikkinchi bo'limida hikoya qilinadi. Umuman shunday yo'l tutish kerakki, sevganing seni har doim ko'rib turishga, so'zlaringni eshitishga mushtoq bo'lsin. Mahbubaning muhabbatini zo'raytirish uchun o'zingni aziz qilib, ahyon-ahyonda atayin bir erga ketilsa ham yomon bo'lmaydi. Biroq safarni uzoq cho'zib yubormaslik lozim, aks holda mahbubaning ko'nglini boshqa birontasi moyil etishi mumkin. Axir Meneleyning uzoq safari

Elenaning Paris bilan topishishiga va u bilan ketishiga sabab bo'ldi. Bu mojarolarning aybdori Paris emas, balki Meneleyning o'zidir.

Ma'shuqaning ba'zi bir kamchiliklarini yuziga aytish, uning yoshini surishtirish eng yaramas odatlardandir. Latofatning sirini, muhabbatning chin ma'nosini tushungan odam, xotin kishining ziynat va fazilatlarini uning husnida emas, dilida axtarmog'i kerak.

Poemaning uchinchi qismida muhabbat masalalari yuzasidan xotin-qizlarga yo'l-yo'riqlar ko'rsatiladi. Avvalo shuni unutmaslik kerakki, chinakam husn hammaga nasib bo'lavermaydi. SHu sababli xotin kishi erkaklarning ko'ziga zinhor-bazinhor beparдоз ko'rinmasin. Savlat to'kib, xiromon qadam bosishning, g'amza bilan gapirishning, sehrlil ko'z suzishning, chiroyli kulishning, hatto yoqimli yig'lashning ham jozibasi juda o'tkir bo'ldi. Umuman har borada so'lim va zebo bo'lmoq lozim.

Ovidiyning boshlang'ich davr ijodiga kiradigan yana ikkita asarining mavjud ekanligi ma'lum:

A) «Pardoz malhamlari»

B) «Sevgi davosi»

Birinchi asarida shoir pardoz masalalari, chunonchi yuzni ko'rkam qilish, har xil dog'larni ketkazish to'g'risida ayollarga bir qancha maslahatlar beradi. Bu poemadan bizga qadar bosh qismidan 100 misra etib kelgan xolos. Ikkinchi dostoni ham «Sevgi san'ati» asari kabi hazil-mutoyiba tarzida yozilgan, shakl va mazmun jihatidan ular o'rtasida o'xshashlik bor. Muhabbat mojarolaridan zerikib, ma'shuqalaridan qutulish payiga tushib qolgan oshiqlarning dardiga davo bo'lish niyatida «Sevgi davosi» dostoni yaratiladi.

Ishqiy mazmundagi, didaktik poemalar bilan Ovidiy ijodining birinchi davri tugab, etuklikda, barkamollikda alohida o'rin tutgan ikkinchi davri boshlanadi. SHoirning dastlabki asarlariga xos bo'lgan sho'x va o'ynoqi ishqiy mazmun rasmiy doiralarga shubhasiz aslo yoqmas, Oktavianni inchunun, qattiq g'azablantirar, zardasini qaynatar edi. Avgustga manzur bo'lish uchun Ovidiy bir daraja ilmiy mazmundagi jiddiy mavzularga qo'l urib «Metamorfozalar» (turlanish) hamda «Fasto» (Oynoma) degan katta-katta ikki dostonni birdan boshlaydi.

«Metamorfozalar» Ovidiy ijodining cho'qqisi, Rim adabiyotining ulug' yodgorliklaridan biridir. Yirik- yirik 15 bobdan gekzometr vaznidagi 12 000 misradan iborat bu salmoqli doston YUnon va Rim mifologiyalarida nihoyatda ko'p uchraydigan afsonaviy turlanishlar, ma'bud va ma'budalarning, suv va o'rmon parilarining, ayniqsa odamlarning jonivorlarga, o'simliklarga, tog' va toshlarga, hatto yulduzlarga aylanib qolishlari haqidagi rivoyatlar hikoya qilinadi. Poemaga ana shunday rivoyatlardan 250 tasi kiritilgan. Fikrimizning isboti sifatida asarga kirgan afsonalardan birini keltiramiz.

Frakiya podshohi Terey o'z xotini Proknaning singlisi go'zal Filomelani sevib qoladi-da, hiyla bilan uni tuzoqqa ilintirib, ohu-zorlariga, qarshiliklariga qaramasdan qizlik iffatini buzadi. Keyin jinoyatining ochilib qolishidan qo'rqib, qizning tilini kesib, uni o'rmondagi bir uyga yashirib qo'yodi. Filomela bo'lib o'tgan hamma voqealarning, tasvirini solib, choyshab to'qiydi-da, maxfiy ravishda uni opasi Proknaga yuboradi. Erining qabihligidan, qilmishlaridan, singlisining og'ir

musibatidan voqif bo'lgan Prokna yovuz jinoyatkorga qattiq alam o'tkazish maqsadida o'zining sevimli o'g'li Itisni so'yib, uning go'shtini bildirmasdan otasiga ediradi. Terey ovqatlanib bo'lgach, Filomela qonga belangan o'g'lining kallasini uning oldiga tashlaydi. Butun sir-sinoatni anglagan Terey azat o'rnidan turib, xanjarini yalang'ochlab opa-singillarga qarab yuguradi, biroq qasos olishga muvaffaq bo'lmaydi. Ma'budlar Proknani bulbulga, Filomelani qaldirg'ochga, Tereyni popishakka aylantirib qo'yadi. Go'yoki o'shandan beri bulbulning navosi, o'z bolasini o'ldirib qo'yib, armon dardida fig'on chekkan onaning yig'isini, qaldirg'ochning vijir-vijiri esa soqovning duduqligini eslatar emish.

Odamlarning fe'l-atvoriga, qilmishlariga loyiq to'g'ri jazo choralari qo'llash ham ma'budlar faoliyatida siyrak uchraydigan hodisa emas.

Fasta (Oynoma) dostonida Ovidiy ham xuddi Kallimax singari oylarning nomlariga mufassal izoh beradi, har qaysi oyda o'tkaziladigan bayramlarni va bu bayramlarning qanday afsona va rivoyatlar bilan bog'liq bo'lganligini bayon etadi. YAngi asarda shoirni asosan Rim tarixiga, inchunun Avgust xonadoniga aloqador afsonalar qiziqtirgan. Poemaning o'zi ham Oktavianga bag'ishlangan.

Metamorfozalar dostoni deyarli qo'ldan chiqib, «Fasta» poemasi yarmiga etib qolgan edi. Eramizdan keyingi 8 yilda Oktavian Avgustning buyrug'i bilan Ovidiy Rim imperiyasining uzoq viloyatiga, Qora dengiz qirg'og'iga Tomi (hozirgi Konstansa) shahriga surgun qilinadi. Surgun sabablari to'g'risida ma'lum emas. Surgun yillarida shoir o'zining so'nggi asarlari–besh qismdan iborat «G'amgin elegiyalar» Tristia, 4 qismdan iborat Epistolae ex Ponto “Pontdan maktublar”, “Qora dengizdan maktublar” to'plamlarini va boshqa asarlarini yozadi. Ovidiyning surgunda yozgan elegiyalarining mazmuni bir-biriga yaqin. Masalan, “G'amgin elegiyalar” to'plamining birinchi qismida surgun safarining mashaqqatlari, Rimni abadiy tashlab ketish, rafiqasidan, qarindoshlaridan, do'stlaridan ayrilish, dengiz to'liqlari, o'lim dahshatlari haqida hikoya qiladi.

Xullas surgundan qutulib, Rimga qaytish, aqalli boshqa joyga ko'chish baxtiga erishib, taqdirni salgina bo'lsada o'zgartirish “G'amgin elegiyalar” ning mazmunidir. “Pontdan maktublar” to'plami ham g'amgin elegiyalar to'plamining mazmunidan uncha farq qilmaydi.

Ovidiyning 10 yillar davomida chekkan iztiroblari, nolalari Avgustning dilini yumshatolmadi. Avgustdan so'ng Rim taxtiga o'tirgan Tiberiy ham shoirning taqdirini engillashtirmadi, hatto quvg'indining vatan tuprog'ida orom topishi to'g'risidagi orzulari, hazin iltijolari ham oqibatsiz qoldi. Bashariyatning ulug' adibi nihoyat eramizning 18 yili g'urbatda dunyodan o'tadi.

Xulosa

Rim adabiyoti yunon adabiyoti erishgan barcha yutuqlardan va shu bilan birga, ellinizm davri adabiyotining bu xazinaga qo'shgan qator yangiliklaridan to'la-to'kis foydalanib, ham shakl, ham mazmun jihatidan yana bir daraja yuqori bosqichga ko'tariladi va keyinchalik, yangi dunyo Evropa adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan qudratli bir adabiyotga aylanadi. Uyg'onish davrining qalam ahillari, XVII asr yozuvchilari o'z faoliyatlarida yolg'iz Rim adabiyoti namunalari taqlid ettilar. Faqat XVIII asrga kelib burjua gumanistlari (Lessing, Gyote, SHiller) bevosita

yunon adabiyotiga murojaat qila boshlaydilar. Binobarin, qariyb besh asr davomida Evropa xalqlari badiiy ijodining shakllanishida asosiy rolni yunon adabiyoti emas, balki Rim adabiyoti o'ynaydi. Antik dunyo adabiyotlariga bo'lgan munosabatning bu tariqa keskin o'zgarib ketishi natijasi o'laroq, XIX asr olimlari orasida «Rim adabiyoti faqatgina taqlidchilikdan, yunon adabiyoti bilan Evropa adabiyoti o'rtasida vositachilik qilishdan boshqa narsa bo'lmagan» deganga o'xshash fikrlarni tugdiradi. Rim adabiyoti haqida aytilgan bu mulohazalar tamomila noo'rin edi, albatta. To'g'ri, yunon adabiyotidan allaqancha keyin paydo bo'lgan Rim adabiyotining rivoj topishida taqlidchilik katta o'rin tutganligini inkor etib bo'lmaydi, ammo, shunga qaramay, Rim adabiyoti yunon adabiyotidan ko'chirilgan tuzsiz bir nusxa emas, balki o'zining bir talay muhim xususiyatlari bilan ulkan og'asidan ajralib turadigan mustaqil adabiyotdir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. Rim adabiyotining paydo bo'lishidagi tarixiy sharoit.
2. Rim adabiyotining yunon adabiyoti bilan aloqasi masalalari.
3. Rim adabiyotining oltin davri.
4. Vergiliy ijodining o'ziga xos xususiyatlari.
5. Goratsiy poeziyasining markaziy muammosi
6. Rim va yunon adabiyotining umumiy va farqli jihatlari..
7. Ovidiy elegiyanavis shoirlarning so'nggisi ekanligi va shoir qalbida vatan tuyg'usi.
8. Ovidiy "Metamorfozalar" asarining ahamiyati.
9. Antik adabiyotning jahon adabiyoti rivojiga ko'rsatgan ta'siri va bugungi kundagi ahamiyati.
10. Antik adabiyoti namunalarining tele, kinoekrandi va teatr sahnasidaga talqini.

Adabiyotlar:

1. A. Alimuhamedov «Antik adabiyot tarixi» Toshkent –1975, «O'qituvchi» nashriyoti.
2. «Rim adabiyoti bo'yicha xrestomatiya» Oybek tahriri ostida. Toshkent-1940.
3. Normatova.SH. Jahon adabiyoti. O'quv qo'llanma. T., 2008.
4. Komilov.N. Tafakkur karvonlari. T.,1997.
5. Plutarx. Saylanma. T., 2006.
6. Sitseron. Saylanma. T., 2008.
7. Drimba.O. "Ovidiy". Buxarest. "Meridian." 1967.
8. Mahmudova S. Jahon adabiyoti. T.: 2018
9. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

4-Mavzu: O'rta asrlar adabiyoti

Reja:

1. O‘rta asrlar adabiyotining rivojlanish jarayonidagi uch omil.
2. Qadimgi german eposining ilk namunasi.
3. Ingliz xalq qahramonlik eposi.
4. Kelt eposi.
5. Qadimgi Skandinaviya adabiyoti.
6. Fransuz qahramonlik eposi.
7. Ispan qahramonlik eposi.
8. XII–XIII asrlarda ritsar-kurtuaz adabiyoti.

Tayanch so‘z va iboralar.

Ritsar poeziyasi. Fransuz qahramonlik eposi. Epik dostonlar. Qo‘shiq-mustaqil adabiy janr sifatida. Ispan qahramonlik eposi. Nemis qahramonlik eposi. Realizm va xalqchilik. Ijobiy obrazlar. Ritsar kurtuaz adabiyoti. Trubadurlar va Minnezanglar lirikasi. SHahar adabiyoti. Provans she‘riyati.

Kirish

O‘rta asrlar adabiyotida xalq poeziyasi an‘analarining roli kattadir. eng qadimgi poeziya namunalari mehnat qo‘shiqlari bo‘lsa, o‘rta asralarga kelib, Qo‘shiq urf-odat doirasidan chiqib, mustaqil adabiy janr sifatida shakllandi. O‘rta asr adabiyotining rivojlanishiga antik adabiyotning ta‘siri kattadir.

Qahramonlik eposlari xususida muhokama yuritilganda G‘arb va SHarq xalqlari ijodi o‘rtasida ba‘zi bir yaqinlik va o‘xshash syujetlar mavjudligi o‘sha davr xalqlarining ma‘lum bir taraqqiyot bosqichida yashab kelajak haqidagi orzularining mushtarakligi bilan izohlanadi. Fransuz qahramonlik eposi fransuz poeziyasining ilk namunalari mehnat, jangovor yurish, madaniy hayot masalalariga bag‘ishlangan qo‘shiqlar shaklida paydo bo‘lgan. «Roland haqida qo‘shiq» fransuz qahramonlik eposi bo‘lib, Fransiya yagona bir davlat sifatida qadirlanadi. Uning imperatori Karl aziz Fransiya uchun jon fido qilgan Roland ulug‘lanadi.

Ispan xalqining shu jumladan «Sid haqida qo‘shiq» O‘rta asrlardagi g‘arbiy Evropa qahramonlik eposidan farq qiladi, ya‘ni ispan qahramonlik eposida xushchaqchaqlik ustun turadi. Nibuelinglar haqida qo‘shiq nemis qahramonlik eposi bo‘lib, qadimgi ertakning bir turidir. Unda realizm va xalqchilik unsurlari bo‘lib, ijobiy obrazlar tasviri va talqinida ko‘rinadi.

XII–XIII asrlarga kelib salb yurishlari shaharlar mavqeining o‘sishi davrida ritsarlik madaniyati rivojlandi. Ritsar adabiyoti o‘rta asrlarda Fransiyada paydo bo‘lgan. Ritsarlik lirikasida kuylangan sevgi turmush quvonchlari ritsar romanlarida ham asosiy mavzudir. Ularda qahramonlar psixologiyasiga alohida urg‘u beriladi. Bu romanlar ichida “Tristan va Izolda” alohida ajralib turadi.

XIII asrga kelib rivojlanib borayotgan shahar tabaqasining orzularini ifodalovchi yangi adabiyot—shahar adabiyoti paydo bo‘ldi. Unda oddiy turmush manzaralari aks etgan mehnatkash ommaning manfaati himoya qilingan kundalik hayotdagi yoqimsiz holatlar tanqid qilingan.

Ma‘ruza matni

Reyn, Dunay va Visla daryolari yoqalari va Skandinaviyaning janubiy qismidagi erlarda qadimgi german qabilalari yashar edilar. Ularda ibtidoiy jamoa tuzumi hukmron bo'lib, asosan chorvachilik va ovchilik bilan shug'ullanganlar, dehqonchilik esa hali rivojlanmagan edi. Er qabila jamoasi ixtiyorida bo'lib, u kollektiv ravishda ishlanar edi. Qabila va harbiy boshliqlarning xalq majlisida imtiyozli o'rin tutishlari, asosiy masalalarning ular tomonidan oldindan hal qilinib qo'yilishi, shuningdek, qo'lga tushirilgan o'ljalarning ko'p qismi boshliqlarning ixtiyorida qoldirilishi mavjud tenglikni yo'qota boradi. SHuning natijasida urug'chilik tugatiladi. Evropada feodal o'rta asrchilikning boshlanishi G'arbiy Rim imperiyasining emirilish davriga to'g'ri keladi.

Ibtidoiy jamoa tuzum sharoitida german qabilalarining xiyla rivojlangan og'zaki adabiyoti bo'lganligi haqida YUliy Sezar (eramizgacha 1 asrning o'rtalari), Tatsit (eramizning 1 asr oxiri) va boshqa tarixchilarning asarlarida ma'lumotlar bor. Qadimgi germanlarning mifologik xarakterdagi qo'shiqlarida qabila xudolari, mehnat va qahramonliklar, shuningdek urug' urf-odatlar aks etgan.. German qahramonlik eposi XII-XIII asrlarda yozib olina boshlagan. Bir qator ertak va qissalarda german qabilalarining xunlar bilan olib borgan urushlari tasvirlanadi. "Nibelung" larning o'limi haqidagi rivoyatda zolim Attila nibelunglar xazinasini egallash maqsadida burgundlar qiroli Gunter va uning sipoxiylarini mehmonga chaqirib, ularni o'ldiradi. Rivoyatda aytilishicha Attila o'z ajali bilan o'lgan. Biroq keyingi epik ertaklarda, german asirasi Ildiko akalari uchun qasos olib, Attilani o'ldiradi deb ko'rsatiladi. Burgundlarning halokati haqidagi ertak Galliya va Reyn bo'yidagi ayrim erlarni ishg'ol qilgan franklar va ularning qaxramoni Zigfrid haqidagi rivoyat bilan ulanib ketadi. Zigfrid ajoyib qaxramolik bilan ajdohoni o'ldirib, nibelunglarning boy xazinasini qo'lga kiritadi. U burgundlar qirolligiga qirol Gunter qiyofasida kelib, uning dushmaniga qarshi urushlarda qatnashadi. Qirol Gunter singlisi Krimxildani unga beradi. Zigfrid ham Gunterga ajoyib bahodir qiz Bryunxildani olishda ko'maklashadi. Gunter qiyofasiga kirib kurashgan kishi Zigfrid ekanligi oshkor bo'lgandan keyin, g'azablangan Bryumxilda Gunterdan Zigfridni o'ldirishni talab etadi. Zigfrid halokatidan keyin nebelunglar xazinasini burgundlar ixtiyoriga o'tib ketadi. Ochko'z Attila burgundlar qirolini mehmonga taklif qilib, ularni zaharlab o'ldiradi va ularning xazinasini egallaydi. Zigfridning xotini Krimxilda aklari uchun o'ch olib Attilani o'ldiradi.

Nemischa "Nebelunglar haqida qo'shiq"da (XII asr) tarixiy voqealar yangicha tus oladi. Krimxilda eri Zigfrid uchun o'ch olib o'z akalarini o'ldiradi. Bu esa urug'chilik qonunlarining o'rnini oila tartiblari egallayotganligini bildiradi.

Britaniyaga ko'chib o'tgan german qabilalari orasida yuzaga kelgan ingliz-saks qahramonlik eposining bizgacha etib kelgan yagona namunasi «Beovulf haqidagi poema»dir. Asar VIII IX asrlar maboynida yaratilib X asr boshlarida yozib olingan. Poema 3000 dan ortiq misra bo'lib ikki qismdan iboratdir. Asarning birinchi qismida Xrotgarning saroyi tasvirlanadi: Qirol o'z drujinasi bilan o'tkazadigan ziyofatlarga mo'ljallab katta mehmonxona qurdirib uni «Xeorot» ya'ni «Bug'u» qasri deb nomlaydi. Lekin qirolning bu mehmonxodagi xursandchiligi uzoqqa cho'zilmaydi. Dengiz bo'ylarida yashovchi dahshatli maxluq Grendel kechalari kelib jangchilarni eb keta boshlaydi. Bu xabar SHvetsiyaning janubiy erlarida yashagan geotlar

qabilasiga borib etadi va bu qirollikning bahodiri Beovulf o'ndan ortiq jangchilari bilan dengiz orqali Daniyaga keladi. Grendelni engib o'z vataniga katta tantana bilan qaytib keladi. Poemaning ikkinchi qismida o'z vatanidan chiqqan og'zidan olvov purkavchi ajdaho bilan jang qilib uning zaharli tishlaridan zaharlanib qahramonlarcha halok bo'ladi. Bu epos ham qabila tuzimi emirila boshlagan bir paytda yaratilgan. Buni majusiy odatini ko'rsatadigan qator alomatlardan bilish mumkin. Drujina hayoti, qirol bilan pahlavonlar o'rtasidagi munosabat o'likni kuydirib ko'mish rasmi va boshqalar shular jumlasidandir.

Farbiy Rim imperiyasi qullar va kolonlar inqilobi hamda varvar qabilalari hujumi natijasida emirilib uning hududida qator mustaqil davlatlar poydo bo'ladi. V asr boshlarida Britaniyada yashayotgan kelt qabilalari imperiyaning to'xtovsiz urushlari natijasida zaiflashib qolganidan foydalanib, Rim hukumronligiga qarshi qo'zg'aladilar va mustaqillikni qo'lga kiritadilar. V asr o'rtalari borib SHimoliy Germaniyada joylashgan ingliz-saks qabilalari Britaniyaga ko'chib o'ta boshlaydilar va mahalliy qabilalarning qarshiligiga duch keladilar. Uzoq davom etgan kurashdan so'ng kelt qabilalarinig bir qismi orolnig shimol va g'arbidagi erlarga chekinadi ikkinchi qismi istilochilarga qaram bo'lib qoladi, qalغان qismi esa ingliz-saks qabilalari bilan qo'shib ketadi. Kelt qabilalarinig hayoti va urf-odatları haqidagi xalq poeziyasi asosida asta-sekin qahramonlik eposi yuzaga keladi. Bu ertaklar davr o'tishi bilan ayrim qo'shiqchilar tomonidan aytiladigan bo'ladi. Qo'shiqchilar ikki guruhga: bardlar va filidlarga bo'linganlar.

Bardlar-lirik poeziya bilan, filidlar esa asosan qonunlar, qabila urf-odatlarini aks etirgan epik poeziya bilan shug'ullanib, ular qo'shiqchi-hikoyachi deb nomlanganlar. Iolandiya qadimgi kelt eposinig markazi. Kuxulin haqidagi sagalar (qissa) Kuxulinnig tug'ulishi haqidagi sagalar bilan boshlanadi. Qissada tasvirlangan urf-odatlar uning juda qadimiy davrga xos ekanligidan darak beradi. Kuxulinning kelib chiqishi haqida turli afsonalar bor. Bir rivoyatda Kuxulin Konxabarning singlisi Dextri bilan Lug (qadimgi kelt afsonalarida nur san'at xudosi) ning o'g'li deb ko'rsatadi, unda Setanta ismli bu bolaning yoshligidanoq tengdoshlaridan kuchli ava chaqqon bo'lganligi hikoya qilinadi. «Kuxulinning Ferdiad bilan jangi» qissasi Kuxulinning qahramonligiga bag'ishlangan. Hayot yo o'lim uchun kurashgan Kuxulin zo'r pahlavongina emas, chinakam inson ham edi. Kuxulin Ferdiad mening qo'l va oyoqlarimni qirqib tashlaganda ham, uning tirk qolishini istar edim deyishi uning do'stiga bo'lgan vafodorligiga ajoyib dalildir. Kuxulin Ferdiad qirolicha Medb nayranglari qurboni bo'lganidan qattiq iztirob chekadi.

Skandinaviya mamlakatlari-Daniya, SHvetsiya, Norvegiya va Islandiya o'z taraqqiyot bosqichlari jihatidan Evropadagi boshqa mamlakatlarga nisbatan ancha orqada qolgan edilar. O'rta asr Skandinaviya adabiy yodgorliklarining ko'p namunalari Islandiya qo'shiqlari va qissalaridan iboratdir. Islandiyada patiriarxal qabila tuzumining uzoq davom etishi va xristianlik ta'sirining zayifligi natijasida mifologiyalarga asoslangan o'sha davr adabiyotida XII-XIII asr skandinaviya xalqlarinig yashash tartiblari majusiylik dini hamda urf-odatlarining qoldiqlari to'la saqlangan holda etib kelgan. Qadimgi islandiya adabiyoti yodgorliklari "Edda" qo'shiqlari skaldlar poeziyasi va prozaik qissalaridan iboratdir. "Edda" qo'shiqlari mifologig qaxramonlik va axloqiy tarbiyaviylik mazmunidagi qo'shiqlardan tarkib

topgan. Edda asosan X–XII sarlar maboynida yaratilgan bo‘lsa ham lekin, unda aks etgan voqealar qo‘shiqlarning janr sifatida ancha ilgari poydo bo‘lganini ko‘rsatadi. Eddadagi “Voluspa” (kelajak jarchisi) haqidagi qo‘shiqda dunyoning yaratilishi va halokati haqida mif aks etirilgan. Bu she‘riy rivoyatdagi jarchi ayolning ko‘rsatishicha, hammadan oldin cheksiz bo‘shliqda ulkan dev Imir poydo bo‘lgan so‘ngra xudolar bunyodga kelgan. Ular Imirni o‘ldirib uning tanasidan erni yaratganlar dengiz yoqasidagi ikki jonsiz daraxtdan odamlar (er va xotin) ni bunyod etganlar. Ularga suv xudosi Gonir-jon, bo‘ron va urush xudosi Odin–nafas, o‘t xudosi Lodurr esa rang ato etgan.

Qadimgi Skandinaviya mifi 9 dunyo haqida hikoya qiladi. Bular xudo– aslar, yorqin rux-vanlar, muruvvatli ruh-alflar, odamlar, bahaybat devlar, o‘t dunyosi, yovuz alflar dunyosi, karliuklarning er osti dunyosi va o‘liklar dunyosidir. Qadimgi Fransuz poeziyasining ilk namunalari mehnat, jangavor yurish, maishiy hayot, diniy urf-odat va nikoh masalalariga bagishlangan qo‘shiqlar shaklida bunyodga kelgan. Feodalizm davridagi fransuz xalq og‘zaki ijodida epik asarlar keng tarqalgan edi. Fransuz qahramonlik eposi inson de Jest (voqealar haqida qo‘shiqlar) deb ataluvchi poemalar shaklida rivojlangan. Xalq badiiy ijodining ajoyib namunasi sifatida ma‘lum va mashhur bo‘lgan “Roland haqida qo‘shiq” 4002 misradan iboratdir. Qo‘shiqda franklar qiroli Karlning mavr-saratsinlar bilan olib borgan jangi dushamn tomonidan o‘ldirilgan qahramon Roland uchun qasos olish hikoya qilinadi.

Ispaniyada yuz bergan ijtimoiy–siyosiy hodisalar, feodallar o‘rtasidagi janjallar, arablarga qarshi rekonkista harakati ispan qahramonlik eposida o‘z ifodasini topadi. Sid haqidagi romanlar va poema (Mening Sidim haqida qo‘shiq) qadimgi ispan xalq poeziyasining ajoyib namunasi hisoblanadi. Sid tarixiy shaxs bo‘lib, uning asl ismi Rodriga (Ruy) Dias Sid esa uning laqabidir. O‘z qaramog‘ida mavrlar bo‘lga ispan senorlariga shunday nom beriladi. Sid 1040 yilda Kastiliya zadoganlari oilasida tug‘ilgan, Butun Ispaniyani dushmandan ozod etish janglarida ko‘p qahramonliklar ko‘rsatgan Sid 1099 yilda vafot etadi. Sid rekonkista xarakatining yirik arbobi, Ispaniyaning mustaqilligi uchun kurashgan milliy qahramon sifatida mashhurdir.

Ispan qahramonlik eposining ajoyib namunasi «Sid haqida qo‘shiq» 1140 yillarda bunyodga kelgan bo‘lib uni XIX asr boshlarida yozib olingan. Qo‘shiq tadqiqodchilar tomonidan uch qisimga bo‘linadi.

«Quvilish haqida qo‘shiq» bunda qiroli Alfons bilan janjallashib qolgan Sidning quvilishi tasvirlanadi.

2. «To‘y haqida qo‘shiq» Sidning Valensiya viloyatini qo‘lga kiritishi va mustaqil hokim sifatida ish ko‘rishi tasvirlanadi.

3. «Korpes haqida qo‘shiq» Karion vorislarining razilligi tasvirlanadi.

Poemada maishiy va oilaviy tafsilotlar realistik badiiy bo‘yoqlarda aks ettiriladi. Qirol bilan kelisholmay o‘z vatanini tashlab ketishga majbur bo‘lgan Sidning oilasi bilan xayirlashuvi, yod o‘lkalarda dushmanga zarba berib, o‘z mavqeiini mustahkamlab olishi bilanoq ularni olib kelishga harakat qilishi va nihoyat, qizlarining baxti uchun kurashib, ularni tahqir etgan de Karrison vorislaridan o‘ch olish lavhalariga bunga yorqin misol bo‘la oladi. Ispan xalqqining eposi, shu jumladan «Sid haqida qo‘shiq» o‘rta asarlardagi G‘arbiy Evropa qahramonlik eposidan bir

qator o'ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladi. CHunonchi, fransuz yoki nemis eposida qahramonona fojiviylik kuchli, ispan eposida esa qahramonona xushchaqchaqlik ustin turadi. «Sid haqida qo'shiq» da ritsarlarga xos jangovorlik bahodirlik kulti vassallarcha sadoqat hissi, manmanlik va mag'rurlik kayfiyati sezilmaydi.

Ritsar adabiyoti o'rta asrlarda «feodalizmning markazi bo'lgan» Fransiyada vujudga keladi va G'arbiy Evropaning boshqa mamlakatlarida shakllanayotgan ritsar adabiyoti uchun namuna xizmatini o'taydi. O'rta asrlarda shaharlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, tashqi savdoning o'sishi. SHarqqa qilingan salb yurishlari jamiyat madaniy hayotida o'zgarish yasaydi. SHarq bilan bo'lgan aloqa ritsarlarining madaniy saviyasini kengaytirishga ta'sir etadi. Avvallari saxiylik ritsarning jangovar kurashida qo'shimcha bir holat edi. XII asrda esa u ritsar adabiyotida ifodalangan qahramonning asosiy xususiyatiga aylanadi. Ritsar faqat mart bo'lishi bilan kifoyalanmasdan shu bilan birga kurtuazcha nozik didli, ko'rkam, sezgir va xushmuomala bo'lishi kerak, degan talab ham qo'yiladi. SHuningdek, insoniy his-tuyg'ularni qadrlash, ayollarga nozik iltifot, romantik sevgi kechinmalari madh rasm bo'lib qoladi. Ritsar poeziyasida haqiqiy ma'nodagi sevgi emas, balki ko'proq tor doiradagi kishilarning o'yin-ermagi aks ettiriladi. Lekin, shunday bo'lsa ham, nozik insoniy tuyg'u, turmush lazzati, go'zallikka intilishni kuylash hayotni realistik anglashning dastlabki ko'rinishi sifatida ijobiy hodisa edi. Ritsar lirik poeziyasi xalq qo'shiqlari asosida yaratilganligi uchun u musiqa jo'rligida ijro etiladi. Ritsar roman va povestlari esa qahramonlik eposlari kabi qo'shiq tarzida aytilmasdan balki o'qiladi.

X asr boshlarida Janubiy Fransiyaning Provans viloyati alohida davlat bo'lib ajralib chiqadi. Provansda dehqonchilik va ipakchilik rivojlangan edi. G'arb va SHarq mamlakatlari bilan dengiz savdosining kuchayishi Provans iqtisodiy kuchining yana ham mustahkamlanishiga ta'sir etadi. Bu o'lka madaniy sohada ham namuna bo'lib qoladi. Dastlabki Provans feodal sinorlari dunyoviy ritsar madaniyatining ifodasi bo'lgan kurtuaz poeziyasi yuzaga keladi. Bu adabiy saroyga xos kurtuazcha nafislik, odob-tavoze, xonimlarga nisbatan xushmuomalalikni talab qiladi. Ayollar kulti-ayollarni ulug'lash Provans shoirlari-trubadurlar ijodida asosiy o'rin egallaydi.

Trubadur so'zi provanscha-trobar (fransuzcha-truver)-topmoq, ijod etmoq degan ma'noni anglatadi. Badiiy uslub ustida izlanish ham shu ma'nodan kelib chiqqan. Bizgacha saqlanib kelgan trubadur lirik qo'shiqchilarining mualliflari 500 dan ortiq bo'lib, ularning 40 ga yaqini mashhur qo'shiqchilardir. Trubadur qo'shiqchilari yaratgan asosiy janrlar:

Kansona—sevgi qo'shig'i bo'lib, unda muhabbat va diniy mavzu yoritiladi. Bu janrdagi she'rlar nafisligi va bandlarining murakkabligi bilan ajralib turadi;

Sirventa—asosan siyosiy xarakterdagi, qisman shaxsiy masalalarga bag'ishlangan munozara yo'sindagi qo'shiqdir, shoir unda o'z dushmanlariga qarshi hujum qiladi;

Tensona—sevgi adabiy falsafiy mavzularda ikki shoir o'rtasida bo'lgan she'riy diologdan iborat;

Alba yoki tong qo'shig'ida ritsar o'z do'stining kuzatuvini ostida tunda sevgani (birovning xotini) bilan uchrashgani borishi kuylanadi. Tong yorisha boshlashi bilan do'sti «tong» qo'shig'ini aytadi va ritsarni ogohlantiradi;

Pastorela—mavzusi jihatidan alba kabi alohida voqeani aks ettirgan lirik qo'shiq bo'lib, ko'pincha u suhbat dialogdan tashkil topgan kichik p'esani eslatadi, unda ritsar bilan cho'pon qizning uchrashuvi va ular o'rtasidagi munozara tasvirlanadi. Qo'shiqning kirish qismida ritsar qizni tabiat quchog'ida uchratib unga mulozamat qila boshlaydi. Qiz ritsarning so'zlariga ishonib unga o'z ixtiyorini topshiradi, biroq ritsar uni tashlab ketadi yoki aksincha qiz ritsarga jiddiy zarba berib uni haydab yuboradi;

Motam qo'shig'i—bironta obro'li sinor yoki yaqin kishining vafotiga shoirning qayg'usini bayon etgan she'rdir.

Trubadurlar lirikasining asosiy xususiyatlaridan biri unda real hayot turmush quvonchlarini aks ettirish erli ayolga sevgi munosabatlarini kuylashdir. Bundan maqsad aristokratik muxit va oldi-sotdi zamirida yuzaga kelgan eski nikox tartibi va cherkov kirdikorlarini qoralash va ularga insoniy erkin xis-tuygularni qarama - qarshi quyishdir.

Trubadur lirikasining asosiy vakillari:

Trubadurlar lirikasi XII-XIII asrlar mobaynida rivoj topadi. Uning eng gullagan davri 12 asrning oxirlariga to'g'ri keladi. SHu davrda ijod etgan yirik trubadurlardan biri Bernard de Ventadorndir (taxminan 1140-1195 yillarda yashagan.). U dastlabki she'rlarini o'z sin'orining xotiniga so'ngra Angliya qirolchasi Eleonoraga bag'ishladi. Bernard bir she'rida xonimga «Men sizning mulkingizman siz meni sotishingiz yoki birovga berib yuborishingiz mumkin!» deb xitob qiladi. Bernard de Ventadorning butun poeziyasi samimiylik va sevgi hissi bilan sug'orilgan.

Minnezang XII -XIII asrlardagi nemis ritsar lirikasi minnezang, ya'ni «sevgi qo'shig'i» nomi bilan yuritiladi. Bu atama XIII asrda nemis olimlari tomonidan kiritilgan. Minnezang trubadur lirikasiga yaqin bo'lsa ham, lekin o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Masalan: nemis kurtuaz shoirlari o'z fikrlarini xayoliy axloqiy masalalarga bog'lashga, hayotiy masalalarni xayol doirasiga ko'chirishga intiladilar. Ularda gedonizm (kayfichog'lik, turmushdan lazzatlanish) ancha bosiq va mo'tadil xarakterdadir. Minnezangda abstraktlik, noaniqliklar bo'lishiga qaramasdan provans lirikasi kabi, u ham poeziya janrining yuksalishiga ma'lum hissa qo'shadi. Unda oddiy insonlar kechinmalari va tabiat tasviri o'zining ochiq ifodasini topadi.

Ritsarlik lirikasida kuylangan sevgi turmush quvonchlari ritsarlik romanining ham asosiy mavzusi edi. Ritsarlik romanida muhabbat feodal axloqi odatlariga bo'ysindirilgan tarzda ko'tarinki ruhda fantastik bo'yoqlarda tasvirlanadi. Ritsarlik romanlari dastlab Fransiyada paydo bo'ldi. Ritsar romanlari mavzu ko'lamiga ko'ra ikki xil shaklda bo'lib ular quyidagilardir: 1) Antik turkum: Bunda antik manbalardan foydalanib «Aleksandr haqida roman» nomli asar yaratiladi. Romanda Aleksandr o'rta asr ritsarlari qiyofasida tasvirlanadi. Lekin bu asar tub ma'nosi bilan ritsar romani bo'la olmaydi. CHunki, unda muhabbat mavzusi va xonimga ritsarcha xizmat etish aks ettirilmagan edi. Troya urushi va Eney haqidagi ertaklarni qayta ishlash natijasida «Eney haqida roman», «Troya haqida roman » kabi asarlar paydo bo'ldi.

YUqoridagi ikki roman ritsar kurtuaz adabiyoti qoidalariga to'g'ri keladi. 2) Breton (britan) turkum: Fantastika va ishqiy voqealarga boy bo'lgan va qabila tuzumi hayotini aks ettirgan kelt ertaklari ham o'rta asrlik romanlari uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Kelt ertaklarining ko'pi buyuk qirol Artur shaxsiyati bilan bog'langan. Ertaklarda brit qabilasining knyazi Artur ingliz-sakslar hujumiga qarshi qahramonona kurashgan, ko'p erlarni zabt etgan Britaniyaning qiroli deb tasvirlangan. U ritsarlar o'zlarini teng his qilgan holda gir aylanib o'tirsinar deb dumaloq stol yasatgan. «Artur yoki dumaloq stol» romanlari nomi shundan kelib chiqqan.

«Dumaloq stol» va Artur nomi bilan yuritiladigan sikldagi roman asoschilaridan biri Kret'en de Truadir (12-asrning ikkinchi yarmi). U uzoq vaqt davomida grafinya Mariya SHampanskaya saroyida yashaydi, iste'dodini kurtuaz ritsarlik romani janrida ko'rsatgan. U o'z asarlari uchun manbani kel't rivoyatlaridan oladi. Kreten de Trua Evropa kurtuaz eposining eng yaxshi namunalari bo'lgan «Erek va Enida», «Klijes», «Lanslot yoki arava ritsari», «Iven yoki yo'lbars ritsar», «Perseval yoki Gral haqida povest» asarlarini yozadi. Qirol Artur haqidagi afsonalardan erkin foydalangan Kreten kichik Kelt knyazi Arturni yirik feodal davlatining hukumroni qilib ko'rsatadi. «Breton» yoki Artur nomi bilan ma'lum bo'lgan kelt ertaklari kitobxonni fantastik dunyoga olib kiradi. Kelt rivoyatlari asosida yaratilgan «Tristan va Izolda» haqidagi dostonlarni ikki gruppaga bo'lish mumkin, Ulardan biri fransuz «jonglyori» va nemis shoiri Eylkart fon Oberg ishlagan. Ikkinchisi esa ingliz-norman shoiri Gomas va nemis shoiri Gotfrid Strasburgskiylardir.

Gotfrid Strasburgskiyning she'riy romani (XIII asr boshi) qahramonlarning ruhiy kechinmalarini va ritsarlik hayotining ajoyib tasvirini yaratishi bilan boshqa variantlardan farq qiladi. Ikki yoshning muhabbati haqidagi bu syujet XIII asrda prozaik roman shaklida paydo bo'ladi va asta sekin «Dumaloq stol» romanlari turkumiga kiritiladi. XIII asr boshida yuzaga kelgan «Okassen va Nikolet» asarida feodal zadoganlarga qarshi motivlar yanada ochiqroq ifodalanadi. Bu asar o'zining mazmuni va shakli bilan ritsar romani doirasidan chetga chiqib, unga qarshi parodiyaga aylanadi. Parodiya vositasida ritsarlik va uning g'oyasi ustidan kulinadi. Asar uslubining o'ziga xos tomonlari bor: nasriy bayon she'riy tasvirlar bilan almashinib turadi va ikki jonglyor tomonidan navbatma-navbat kuylanadi. Bu asar ritsarlik hayoti va ritsarlik romani inqiroziga yuz tutayotgan davr ruhini ifodalaydi.

Mavzu bo'yicha xulosa:

Antik quldorlik jamiyati emirilgandan so'ng uning xarobalari o'rnida paydo bo'lgan yangi ijtimoiy formatsiya-feodalizm negizida yuzaga kelgan adabiyot o'n asrdan ortiq maboynida o'rta asrlar hayotini aks ettirib keldi. Xalq ijodi va antik san'at o'rta asrlar adabiyoti rivojiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Xalq og'zaki adabiyotining ilk namunalari Evropaning shimolida yashagan qadimgi kelt va Skandinavlarining urug'chilik urf-odatlarini va german «varvar» qabilalarining majusiylilik mifologiyasiga asoslangan ertak va qahramonlik qissalari (irlad ertaklari, edda qo'shiqlari) da o'z ifodasini topdi. Antik adabiyot va san'atining

realistik yoʻnalishi va uning xalq turmushi bilan bogʻlanganligi oʻrta asrlarda hukmron boʻlgan diniy adabiyotga zid dunyoviy adabiyotning oʻsishiga yordam berdi. Feodalizm davri qahramonlik eposi oʻrta asrlar adabiyotida yangi bosqich boʻlib, unda oʻzaro urushlar qoralandi, vatanni himoya qilish gʻoyasi birinchi oʻringa qoʻyildi. Ritsar lirikasi va ritsarlik romanlarida esa feodal munosabatlar, vassal–syuzern aloqalari, ritsarning oʻz valineʼmatiga sodiq boʻlishi masalalari koʻrsatiladi, cherkov va din qoralanib, turmush quvonchi va chin sevgi tarannum etiladi. Feodal tartiblariga oppozitsiya sifatida yuzaga kelgan shahar adabiyoti oʻrta asrlar madaniy hayotida alohida oʻrin egallaydi, unda kambagʻal shahar tabaqalari ijobiy qahramonlar qilib tasvirlanib, ular buzilib borayotgan feodal–aristokratiya vakillariga qarama - qarshi qoʻyiladi. SHahar adabiyoti oʻzining shu asosiy xususiyati bilan oʻsha davrdagi hukmron sinf adabiyotlaridan tubdan farq qiladi va Uygʻonish davri adabiyoti uchun maʼlum darajada zamin tayyorladi.

Mavzu yuzasidan lugʻat:

- Bardlar - qadimgi island lirik poeziyasi bilan shugʻullangan lirik qoʻshiqlar ijrochisi.
- Filidlar – island qoʻshiqchi – hikoyachilari deb yuritiladi. (VII-VIII asrlar.)
- Edda - qadimgi skandinaviya edda qoʻshiqlari deb nomlangan. XIII asr boshlariga asoslanib edda deb nomlaganlar.
- Voluspa - kelajak jarchisi demakdir.
- Rekonkista - dushman bosib olgan mamlakat erlarini ozod etish harakati.
- Sid - arabcha sayid soʻzidan olingan boʻlib janob demakdir.
- Korpes - ispaniyada qonun chiqaruvchi majlis.
- Jonglyor - qoʻshiqchi baxshi. (Fransuz tilidan olingan.)

Mavzu boʻyicha savol va topshiriqlar:

1. Rim imperiyasi qulagandan keyingi Gʻarbiy Evropada oʻrta asrchilikning boshlanishi.
2. «Xildebrand haqida qoʻshiq» german eposining ilk namunasi ekanligi.
3. Ingliz xalq qahramonlik eposi qaysi asrlarda yaratilgan?
4. Kelt eposi va uning yaratilishidagi shart – sharoitlar.
5. Kelt eposining turlari va badiiy uslubi.
6. Qadimgi Skandinaviya adabiyotining ilk namunalari.
7. Fransuz xalq qahramonlik eposining xalqchilligi.
8. «Roland haqida qoʻshiq» qoʻshiqning yaratilish tarixi va badiiy qimmat.
9. «Sid haqida qoʻshiq» qoʻshiqning yaratilishi va mavzu koʻlami.
10. XI–XII asr nemis qahramonlik eposi va undagi obrazlarga tavsifnoma.
11. Ritsar–kurtuaz adabiyotining yaratilishi.
12. Trubadurlar lirikasi va ularning turlari haqida .
13. Kurtuaz–ritsarlik romanlari va ularni turkumlarga ajratishning ahamiyati.
14. X–XIII asrlardagi dramatik janrlar.
15. SHahar adabiyoti haqida maʼlumot bering.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Borisova I.F., Ermatov B.S. O'rta asrlar G'arbiy Evropa adabiyotlari ravnaqining zamonaviy konsepsiyalari. T., «Universitet», 1994y.
2. Qayumov O. CHet el adabiyoti tarixi. T.,1979.
3. Istoriya zarubejnoj literatury: Srednie veka. Vozrojdenie. (Alekseev M.P., Jirmunskiy V.M., Mokulskiy S.S., Smirnov A.A.) M., Vyssh. SHk.1987g.
4. Komilov.N.Tafakkur karvonlari.T., 1997.
- 5.Mahmudova S.Jahon adabiyoti. T.: 2018
6. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

5-Mavzu: Evropa Uyg'onish davri adabiyoti

Reja:

1. Uyg'onish davrining boshlanishidagi shart-sharoitlar va uning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Dante Aligeri hayoti va ijodi."Ilohiy komediya".
3. Jovanni .Bokkachchoning hayoti va adabiy faoliyati.
4. Petrarka sonetlari.
5. Fransiyada uyg'onish davri adabiyoti.Fransua Rable ijodi.
6. Ispaniyada uyg'onish davri adabiyoti.Servantes "Don Kixot" romani.

Tayanch so'z va iboralar

Uyg'onish davri xalq og'zaki ijodiyoti. Hajviya. Realizm. Lirika Novella. Roman. Drama va teatr. Sonetlar. Komediya. Tragediya.Dekameron.

Kirish

Feodalizm sharoitida shakllana boshlagan kapitalistik munosabatlar G'arbiy Evropada Renessans (Uyg'onish) harakatiga asos bo'ldi. Madaniyat tarixida Renessans nomi bilan yuritiladigan bu harakat dastlab Italiyada (XIV) va ko'p o'tmay Evropaning qolgan mamlakatlarida ham yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish shakllarining yangi kurtaklari–manufakturaga o'tish, buyuk geografik kashfiyotlar (Amerikaning topilishi, Hindistonga dengiz yo'lining ochilishi) va dunyo miqyosida savdo-sotiqning rivojlanishi absolyutizmning g'alabasi natijasida feodal tarqoqlikka chek qo'yilib, milliy davlatlarning paydo bo'lishi, buyuk dehqonlar urushi va xalq qo'zg'olonlari–bular ijtimoiy hayot va ijtimoiy tushunchada qator yangiliklar tug'diradi.

Italiyada san'at mislsiz darajada yuksaldi, bu yuksalish go'yo klassik qadim zamonning shu'lasini bo'ldi va keyinchalik unga erishish aslo mumkin bo'lmadi. Italiya, Fransiya va Germaniyada yangi, ilk hozirgi zamon adabiyoti vujudga keladi. SHundan so'ng Angliya va Ispaniya o'z klassik adabiyoti davrini kechiradi.

Bu–o‘sha davrga qadar insoniyat boshidan kechirgan keskin o‘zgarishlar ichida eng buyuk progressiv o‘zgarish edi, titanlarga muhtoj bo‘lgan, hamda tafakkur kuchi, zavqu-ehtirosi, xarakteri, har taraflama ma’lumotlilik va bilimdonligi jihatidan titanlarni vujudga keltirgan davr edi.

Uyg‘onish davri madaniyatining ahamiyati uning feodal tuzumi va cherkovga qarshi g‘oyaviy kurash olib borishi bilan belgilanadi. SHaxs erkinligi va uni din sirtmog‘idan ozod etish hamda dunyoviy madaniyat yaratish uchun o‘z bilim va kuchlarini sarf etgan bu titanlar–o‘zlarini gumanistlar deb atadilar. Bu so‘z lotincha–humanis ya’ni insoniylik degan so‘zdan kelib chiqqandir.

Maruza matni

Uyg‘onish davrining muhim xususiyatlari–inson shaxsini ulug‘lash, kishi ongini din sarqitlaridan tozalash, tabiat va jamiyatni esa inson manfaatlariga xizmat ettirishda aks etadi.

Uyg‘onish davrining muhim xususiyatlaridan yana biri antik madaniyatga munosabat masalasida namoyon bo‘ladi. Gumanistlar antik davrga qaytish maqsadida emas, o‘zlarining ilg‘or fikrlarini asoslash va kelajakka ishonch bilan qadam tashlash uchun uzoq o‘tmishning ulug‘ siymolari ijodiga murojaat qiladilar. Ular rim va grek adabiyoti janrlarining turli uslub shakllarigagina emas, balki ularning tarixiy manbalari, g‘oyaviy mazmuniga ham diqqat etadilar. Italyan olimi va yozuvchilari, shu jumladan birinchi gumanist Bokkachcho unutilib yuborilgan qadimgi qo‘lyozmalarni qidirib topishga kirishdadi.

Konstantinopol emirilganidan (XY asr) so‘ng u erdan qochgan grek olimlari Italiyaga juda ko‘p noyob antik qo‘lyozmalarni keltirganlar. XY asrning ikkinchi yarmidan boshlab grek va rim shoirlari Vergiliy va Gomer poemalari, Aristotel va Platonning asarlari nashr etila boshladi.

Uyg‘onish davrining yana bir xususiyati shundaki, gumanistik adabiyotning rivoj topishi va uning realistik mazmunda ekanligidir. Gumanistlar antik manbalardan tenglik va adolat uchun kurash g‘oyalarini oladilar. Antik adabiyotning bunday xususiyatlaridan ta’sirlanish F.Rable “Gargantuya va Pantagryuel”, Servantes “Don Kixot”, SHekspir va Marloning tragediyalarida yaqqol gavdalanadi. Xalq turmushidan olingan tematik obraz va folklor motivlari Bokkachcho va M.Navvarskaya ijodida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Italiyaning bir qancha shaharlarida savdo-sotiq tez sur‘atlar bilan rivojlanadi. Venetsiya va Genuya savdo bilan Florensiya sanoat va bank ishlari bilan shuhrat qozonadi.

DANTE ALIG‘ERI (1265-1321)

Insoniyat madaniyat taraqqiyotining mahsuli bo‘lgan buyuk so‘z ustalarining biri Dante Alig‘eri. Uning asli ismi Durante familiyasi Alig‘eridir. U 1265 yilning may oyida kambag‘allashib qolgan aslzoda oilasida dunyoga keladi. YOshligida u diniy maktabda o‘qib, keyin Bolonya universitetida tahsil olgan deb hisoblaydilar. Umr bo‘yi falsafa, axloq, ilohiyot, tarix, mantiq va turli xalqlar adabiyotini mustaqil ravishda o‘rgangan. U zamonasining eng bilimdon kishilaridan biri hisoblangan.

Florensiyaning siyosiy hayotida faol ishtirok etgan shoirni 1302 yil g'olib chiqqan "qoralar" ona shahridan surgun qiladilar va u hayotining so'nggi 19 yilini sarson-sargardonlikda o'tkazadi. Dante 1321 yil 14 sentyabrda Ravennada vafot etadi.

SHimoliy Italiyada badiiy adabiyot XIII asrgacha lotin tilida yaratilgan. XII asr oxiri XIII asr boshlarida Sitsiliyada rivojlangan milliy tildagi she'riyatda folklor elementlari kuchli edi. Bu she'riyatning eng ko'p tarqalgan janrlari lauda, serventiza, va kontrast deb atalib, ularning yaratuvchilari janubiy Fransiya, Sitsiliya va Italiyada ko'chib yuruvchi sayyoh shoirlar edi.

Umuman she'rlarni bayt, bandga bo'lish qofiya tizimi Evropa adabiyotiga yot bo'lib Ispaniya orqali SHarqdan o'tgan. Bu haqda N. Komilov asariga qarang.

Dantega shuhrat keltirgan birinchi asar 1291-1292 yillarda tuzilgan va Beatrichega bag'ishlangan "YAngi hayot" she'rlar to'plami bo'lib, u Evropa adabiyoti tarixida birinchi avtobiografik asardir. To'plam nasriy hikoyalar bilan bog'langan 30 ta she'rdan iborat. SHE'rlar 1283-1291 yillarda yozilgan bo'lib, xronologik tartibda joylashtirilgan.

Dantening butun ijodi Beatrice ismli qiz bilan bog'liq. Beatrice shoirning otasiga yaqin kishining qizi bo'lib, to'qqiz yoshli bo'lajak shoir sakkiz yashar qizchani ko'rib, butun umr bo'yi uning maftuni bo'ladi. Beatrice lolarang libosda edi. SHu kundan boshlab Dante ishq ma'budi Amorning bandasiga aylandi. Dante Beatricheni hammasi bo'lib besh marta ko'rgan, xolos. SHoirning unga bo'lgan muhabbati inson haqidagi oliy ideal bilan bog'liq bo'lib, unga uylanishni xayoliga ham keltirmagan, unga uylanishni shakkoklik deb bilgan. Beatrice boshqa odam bilan turmush qurib, 1290 yili 24 yoshida vafot etadi. SHoirning Beatrichega bo'lgan muhabbati keyinchalik ilohiy mazmun kasb etib, Dante ijodining hamma bosqichlarida eng oliy insoniy ideallar timsoli sifatida talqin qilinadi.

Oradan to'qqiz yil o'tgach shoir mahubbasini ko'chada qordek oppoq libosda uchratadi, qiz shoirga salom beradi. Beatrichening salomi, ta'zimi yosh shoirni mutloq maftun etadi, ruhiga baxt-saodat baxsh etadi. Bundan keyingi bir necha yilni shu uchrashuv ta'sirida o'tkazadi. Uchrashuv kechasi shoir tushida ishq ma'budi Amor olov rangli bulut ichida Beatricheni olib ketayotgani va uxlab yotgan shoirning yuragini unga majburan edirayotgani va uni osmoga uchirib olib ketayotganini ko'radi. SHoir uyg'onib "Oshiq qalblarga..." deb boshlanuvchi sonetini yozadi.

Beatrice vafotidan keyin Dantening ishqqa bo'lgan munosabatida o'zgarish yuz beradi.

To'planning birinchi qismida Dante Beatrichega oshiq, uning yagona orzusi mahubbasini ko'rish, rohat bag'ishlovchi salomini eshitish bo'lgan, xolos. SHoir Beatricheni eng oliy fazilatlar egasi, iffatli inson sifatida tasvirlaydi. Quyosh borliqqa nur sochganidek, u ham muhabbat, marhamat, mehr-shafqat, fazilat, oliy axloq, odob, umuman insonga xos bo'lgan eng oliy xususiyatlar nurini sochadi. Eng muhimi bu xususiyatlardan atrofdagilarni bahramand qiladi, ularni axloqiy va aqliy etuklikka erishuvga chorlaydi:

Go'zalligini namoyon etib kimning oldidan o'tsa,
U odam poklanadi yoki hayotdan ko'z yumadi;

Kimni u arzigulik deb hisoblasa,
Unga yaqinlashsa, uni baxt sarosimaga soladi.
Kimgaki xushmuomalalik bilan salom bersa, Uning qalbi poklanib, hamma
alamlarni esdan chiqaradi,
Alloh unga hukmdorlik kuchini bergan:
Kimki biror marta uning soʻzini bajarsa yovuzlikda oʻlmaydi.

Beatriche Alloh yaratgan moʻjiza, unga yaqin boʻlishni orzu qilish shakkoklik,
gʻayritabiiy orzudir.

Dantening “YAngi hayot” toʻplami Evropa adabiyoti tarixidagi birinchi psixologik asardir. Dante Beatrichening vafotiga mistik maʼno beradi. Isaviya dini taʼlimotida borliq “3” raqami asosida yaratilgan (osmon, er, oraliq), Alloh, Iso ham uchlik (Ota Xudo, Oʻgʻil Xudo va xudoning Onasi) asosida vujudga kelgan. Uch marotaba uch toʻqqiz, yaʼni toʻqqiz qavat osmon. SHoir mahbubasining vafotini muqaddas “9” raqami bilan bogʻlaydi. SHoir bu raqamni chiqarish uchun SHarq xalqlari yilnomasiga murojaat etadi. Haqiqatdan Qurʼonda “9” raqamiga alohida eʼtibor beriladi. Ismoiliiy karomati kabi bidʼat oqimlar ham “9” ni muqaddas raqam deb hisoblaydilar. Bu oʻrinda koinot sayyora va yulduzlar harakati masalasida Dante Ahmad Fargʻoniyning “Kitob al-harakat as-samoviya va javomi ilm an-nujum” dan foydalanadi.

Dante 1304-1308 yillarda Beatriche xotirasiga bagʻishlangan ilmiy- falsafiy risolasi “Ziyofat”, filologiyaga oid “Xalq nutqi”, siyosiy qarashlar ifodasi boʻlmish “Monarxiya” asarlarini yaratdi.

“Ziyofat” tuzilishi jihatdan “YAngi hayot” ga oʻxshaydi. Asarda 14 ta kansonani (milliy kolorit saqlanib yozilgan sodda musiqa asari. Oʻrta asr Italyan poeziyasidagi lirik sheʼr), 15 ta nasriy risolani sharhlab berishi lozim edi. Lekin faqat 3 ta kansona va 4 ta ilmiy–nasriy sharh yozilgan xolos. Ularda oʻrta asr dunyoqarashi, baʼzi oʻrinlarda esa SHarq olimlari, lotin averroistchilari va Isaviya dini taʼlimotini SHarqdan kelgan yangi ilmiy taʼlimot yutuqlari bilan boyitishga uringan. Buyuk Albert va Foma qarashlari doirasida din, axloq, falakiyot ilmi, odamiylik, ishq, baxt, ruh va ong haqida fikr yuritiladi.

SHoir oliy insoniy xususiyatlar, ayniqsa saxiylik, oliyjanoblik haqida fikr yuritar ekan Ibn Sino va Gʻazzoliy fikrlariga suyanadi.

“Birinchidan, - deb yozadi u, - inson ruh va tanadan iborat; saxiylik ruh bilan bogʻliq. Toʻgʻri bu haqda turli faylasuflar, turli fikrlarni bayon qiladilar. Avitsenna va Algazel ruhlar dastlab yaratishdan fazilatli yoki qabih boʻladilar”.

Bu fikrni aslida Mansur Halloj aytgan boʻlib, keyinchalik Gʻazzoliy tomonidan takrorlangan. Bu oʻrinda Dante yuqorida aytilganidek Isaviya diniga taalluqli olimlar asarlaridan foydalangan boʻlsa kerak. Dante inson umrini toʻrt faslga boʻladi:

- A) YOshlik: u issiqlik va namlikka monand;
- B) Balogʻat: unga issiqlik va quruqlik xos;
- V) Keksalik: unda sovuqlik va quruqlik bor;
- G) Qartayish: unda sovuqlik va namlik bor.

“Ziyofat” asarining ikkinchi bobida Dante Farg‘oniyga suyangan holda “Zuhra” sayyorasining yil hisobini to‘g‘ri chiqaradi, ya‘ni 1168 er sutkasiga tenglashtiradi. YOki ikkinchi o‘rinda Er bilan “Zuhra” sayyorasi o‘rtasidagi masofani Farg‘oniy hisobiga suyangan holda “167 er radiusi” ya‘ni 542750 milga ya‘ni 40272050 km ga barobardir deydi. “YAngi hayot” to‘plamida esa Beatriche vafoti kunini ham Farg‘oniy risolasida keltirilgan suryoniy yilnomasi asosida aniqlaydi. Saturnning epitsentrik harakati hisobini chiqarishda ham vatandoshimiz asariga suyanadi.

Dastlabki narigi dunyo haqidagi tasavvur zardushtiylik dinida ishlab chiqilgan bo‘lib, u dunyo jannat, a‘rof va do‘zaxdan iborat, vafot etgan insonlar bu dunyodagi qilmishlariga binoan marhamat yoki jazo topadilar deyilib, unda uchchala qism tafsiloti berilgan edi. Narigi dunyo haqidagi zardushtiylik ta‘limoti iudaizm, isaviya va islom dinlari tomonidan umumiy tarzda qabul qilingan edi. Ammo jannat, a‘rof, do‘zax qanday qurilgan, kimlar qaysi qismga borishga hukm qilinadi, qanday gunohlar uchun qanaqa jazo olinadi, a‘rof, jannatga kimlar kiradi, jannat rohati qay yo‘sin ekanligi haqida hech qanday ma‘lumot yo‘q edi. Dantening o‘ta boy fantaziyasi narigi dunyoni shunchalik aniq tasvirlab beradiki, jahon adabiyotining biror namunasi, hatto SHarq afsonalari, antik dunyo miflari ham unga teng kelolmaydi.

Dante asarini «Komediya» deb atagan, chunki o‘rta asrlarda milliy tilda yozilgan va yaxshilik bilan tugallangan har qanday asar, janridan qat‘iy nazar komediya deb atalgan. Keyinchalik Bokkachcho asarning mohiyati jihatidan «ilohiy» sifatini qo‘shgan. SHundan beri doston «Ilohiy komediya» deb ataladi.

Doston narigi dunyoning uch qismini tasvirlovchi «Do‘zax», «A‘rof», va «Jannat» qismlariga bo‘linib, har qismi kantika deb ataladi. Bu atamani dastavval Ibn Sinoning «Urjuza» sini kremonalik Xerardo lotin tiliga tarjima qilganda qo‘llab, asarni «Cantica de Medicina» deb atagan. Dante Xerardo qo‘llagan atamadan foydalanadi. Doston 100 ta she‘rdan iborat. SHE‘rlar uchliklar shaklida yozilgan. Dostonning har uchula qismi hajmi jihatidan bir xil, 33 she‘rdan iborat.

SHoir o‘z homiysi Della Sakalaga yozgan xatida doston to‘rt ma‘noga ega ekanini aytadi:

Aynan ma‘nosi–insonlarning narigi dunyodagi taqdiri;

Majoziy ma‘nosi–bu dunyoda qilgan ishiga yarasha jazo yoki rohat topishi;

Axloqiy ma‘nosi–insonni yomon yo‘ldan qaytarish va yaxshilikka boshlash;

YAshirin ma‘nosi–Beatrichega bo‘lgan muhabbatning shunday asar yaratishga ilhomlantirgan farog‘at kuchini kuylashdir.

«Ilohiy komediya» ning voqeasi murakkab emas: xayolida quyuq o‘rmonda adashib qolgan Dantega uch yirtqich: arslon, bo‘ri va qoplonga yo‘liqadi. Ulardan qutulishni bilmay sarosimaga tushib turgan shoirning oldiga Vergiliy keladi. Antik shoir Danteni bu balolardan qutqarib, uni oxir dunyoning uch qismi bilan tanishtirish haqida oliy buyruq bo‘lganini aytadi. Ustoz Danteni etaklab do‘zaxning to‘qqiz qavati, undagi jazolanuvchi gunohkorlar, ularning tarixi, jazolarning turlari bilan tanishtiradi. Jahannamning to‘qqizinchi qavatida jannatdan quvilgan Iblis tuzda abadiy to‘ng‘igan holatda. Uning yunqlaridan shoirlar zinapoya sifatida foydalanib, yorug‘ dunyoga, okean o‘rtasida joylashgan a‘rof tog‘i oldidan chiqadilar. Ikkala

shoirni antik mifda ham shu vazifani bajaruvchi Xaron qayiqda tog' etaklariga eltadi. Vergiliy a'rofdan ham Dantega yo'lboshchilik qiladi.

YAngi zamonning birinchi vakili bo'lgan Dante shoir, olim, faylasuflar hatto ba'zi lashkarboshilar uchun Do'zaxning birinchi qavatida, darboza oldida ma'lum joy (Lamb) yaratadi. Lamb moviy bulut ichida yorug' nurda joylashgan ajoyib qasr bo'lib, unda isaviya dinidan avval yashagan va o'zining ajoyib merosi bilan insoniyat ma'naviy boyligini yaratishda ulkan hissa qo'shgan shoirlar Gomer, Goratsiy, Vergiliy, Ovidiy, Lukan jasur qahramonlar Gektor, Sezar, faylasuflar Sokrat, Platon, Demokritga o'xshaganlar, Misr sultoni Salohiddin va boshqa qator shoir, donishmandlar anjumani tasvirlangan. Unda:

Hisobdan Evklid, Batlimus, Galen,
Gippokrat va Sino, Ibn Ro'shd paydo-
YAngi g'oyalarni tartib etgan chin.
(Do'zax IV bob).

O'z davrining vakili bo'lgan SHarq falsafasi ta'siri ostida dunyoqarashi shakllangan shoir ustozlari Ibn Sino va Ibn Ro'shdni Lambga joylashtiradi.

Majusiy va musulmon donishmandlarini isaviya dini aqidalariga zid o'laroq, jazodan qutqaradi, bu esa Dantega xos bo'lgan yuksak gumanistik dunyoqarash bilan izohlanadi. Lekin Dante tushunchasidagi yuksak insonparvarlikka xilof harakatda bo'lgan antik qahramonlar Odissey (Troyani ishg'ol qilishidagi firibgarligi uchun), mifologik qahramonlar (o'liklar dunyosida xizmat qiluvchi Xaron, Minos, Serber, Minotavr, YUpterga qarshi chiqqan gigantlar) va yana boshqalar Dante tomonidan do'zax azabiga duchor qilinadi.

Do'zaxning to'qqizinchi qavati «Kotsit» abadiy muz ko'lidan iborat, unda xoin va munofiqlar panoj topgan:

Biz u erda bo'lganmiz, bu satrlar dahshatli,
U erda muzli qavatda soyalar shishada shoxcha ko'ringanidek
CHuqurda bo'lsa ham ko'rinadilar.
(Ad. XXXIV)

Ko'lning ostini Dante "Dit" deb ataydi, unda na shamol, na olov, na harakat bor. Hamma joy shayton Lyusiferning olti qanoti harakatidan muzlab qolgan, u joyda osmondan quvilib, erga yiqilishida "A'rof" tog'i konusini hosil qilgan Lyusif-Iblis turadi. Uning uch og'zida uch xoin "Iuda", "Brut", "Kassiy" (Brut va Kassiy Rimda yashagan lashkarboshilar) jazo tortadilar. Dante yaratgan "Iblis" obrazi inson tushunchasidagi eng salbiy, jirkanch xususiyatlarning majoziy ramzi sifatida gavdalanadi. Ma'lum darajada ijobiy xususiyatlarga ega bo'lgan Miltonning (1608-1674) "Yo'qotilgan jannat" idagi isyonkor iblis, Gyotening (1749-1832) "Faust" idagi faylasuf Mefistofel, Lermontovning "Demon" i kabi jahon adabiyoti namunalarida yaratilgan SHayton obrazlaridan Dantening Iblisi ajralib turadi. Dantening ta'biricha, Iblis osmondan yiqilish jarayonida er qa'rini shunday yorib kirganki, undan hosil bo'lgan jahannamda to'qqiz qavat do'zax joylashgan, tanasi esa er kurrasining narigi tomonidan to'qqiz qavat "A'rof" tog'ini bo'rttirib chiqargan. Dante "A'rof" da hali u davrda hech kimning xayoliga kelmagan Janubiy yarim sharning g'arbidagi yulduzli osmonni tasvirlaydi.

Do‘zaxga zid o‘laroq jannatda doimo harakat hukm suradi. Jannat osmonlarining hammasida yorug‘lik, nur, ruhiy kamolot hukmronlik qiladi.

“Jannat” ning so‘nggi uch bobi to‘qqizinchi doira–Empireyning tasviriga bag‘ishlangan. Empireydagi farishtalar koinotni harakatga keltiradilar. Endi Beatrice shoirni avliyo Bernardga topshirib, Bibi Maryam taxti oldida Momohavo yoniga o‘tiradi. “YAngi hayot” da tasvirlangan ishq ma’budi “Amor” – ishq, quyosh va o‘zga nur manbalarini harakatga keltiradi. Dantening tasavvurida u umuminsoniy axloq normalari-real borliqni ma’lum doirada saqlab turadi.

SHunday qilib, ilohiy qudrat ramzi bo‘lgan Amor, Beatricega bo‘lgan muhabbat, shoirning umum bashariyat sirini anglab etishiga yordam beradi.

SHoir yaratgan buyuk epopeyani Golenishev-Kutuzov: “Dante antik mualliflar an’anasini tiklab, koinot sirlarini ochishga erishdi. Jahon adabiyoti rivojining yangi yo‘llarini ochib beruvchi Dante dostonining inqilobiy mohiyati ham ana shundadir” deb to‘g‘ri baholaydi.

Dinlar madaniy inson ongi rivojlanishi bilan bu va u dunyoning tuzilishi, insonlar vafot etgandan keyingi taqdiri masalasiga qiziqish orta boradi. Bu masalada insoniyat tarixidagi har bir din o‘z ta’limotini ishlab chiqaradi. Bu dunyo tasvirida dunyo uch qism–osmon, er va er osti ba’zi o‘rinda “Er ostidagi suvdan iborat deyilsa, narigi dunyo tasvirida o‘xshashlik kam bo‘lgan. Faqat gunohkorlar er ostida, jahannamda jazolanadilar, taqvodorlar osmonda, jannatda bo‘ladilar” deyiladi. Ammo tafsilotni hech qaysi din batafsil ishlab chiqqan emas.

Jovanni Bokkachcho

Italiya uyg‘onish davrining ikkinchi yirik vakili J.Bokkachcho olim va adib bo‘lib, o‘sha vaqtda “nazar ilg‘amas” deb hisoblangan zamonaviy novella janrini yuqori bosqichga ko‘taradi, uning realistik va demokratik yo‘nalishini belgilab beradi.

Bokkachcho 1313 yil Parijda tug‘iladi, onasi vafot etgach, u Italiyaga olib ketiladi. Otasining istagi bilan kommersantlik, shuningdek, huquqshunoslikni o‘rgansa ham antik yozuvchilarning asarlariga unda qiziqish katta bo‘ladi. Bokkachcho yigitlik davrini(1327-1340) Neapolda o‘tkazadi. Bu erda u gumanistlar bilan yaqindan tanishib, grek tili va antik adabiyotni o‘rganishga kirishadi. YAngi orttirgan do‘stlari tufayli qirol Robert Anjuyskiy saroyidagi adabiy doiraga jalb qilinadi.

Bokkachcho ijodining dastlabki bosqichida ritsar romanlarini qayta ishlash bilan shug‘ullanadi. SHunday asarlardan biri “Filokolo” 1338 y yozuvchi ilk o‘rta asrlar adabiyotida mavjud bo‘lgan xristian bilan majusiy (Florio va B’yanchifore) o‘rtasidagi qayg‘uli muhabbat temasini qayta ishladi. Lekin avtor bu masalaga yangicha yondosha olmadi. Uncha katta bo‘lmagan “Filostrato” poemasi (1338) shoir italyan yallachilari aytib yuradigan sakkiz bandli xalq strofasi oktavani qo‘lladi. Asarning syujetini o‘rta asr fransuz truveri Benua da Sent-Morning “Troya haqida roman” idan oldi va Troya jangchisi Troil biln grek asirasi Grizeidaning sevgisini o‘ziga xos uslubda talqin etadi. Unga psixologik momentlar kiritadi.

Bokkachcho she’r va nasr aralash usulda yozgan “Ameto” pastarol idillasi (1341) antik cho‘ponlik poeziyasi merosidan foydalanadi. Adib asarda dunyoviy

lazzat-tabiiy his-tuyg‘u va chin sevgini kuylaydi. Asarning qahramoni Ameto qo‘rs va qo‘pol yigit, u ovni sevadi. Ameta parilar orasida Liya ismli ajoyib qizni uchratadi. Go‘zal Liya ajoyib qo‘shiqlari bilan yigitni o‘ziga maftun etadi. SHu vaqtdan bshlab yigitning fikri-xayoli qizda bo‘ladi. Liyaga nisbatan tug‘ilgan samimiy sevgi ta’siri ostida qo‘pol va qo‘rs Ameto o‘zgarib, ajoyib fazilatli, olijanob yigitga aylanadi.

“F‘ezolan parilari” poemasi 1345-46 yillarda yozilgan. Asar antik miqlarga, ayniqsa, Ovidiyning “Metamorfozalar” iga taqlid qilib yozilgan. Asarda F‘ezalon tepaligi yonida tutashgan ikki daryo–Afriko va Menzola qanday qilib ikki sevishganning nomi bilan atalganligi tasvirlanadi: hali F‘ezalon shahri qad ko‘tarmagan qadim zamonlarda shu tepalikda ma’buda Diana panohida ko‘p parilar yashagan. Ular doirasiga kirib borgan cho‘pon Afriko yosh pari Menzolani sevib qolgan. Yigit xudo Veneraning maslahati bilan qizlar kiyimini kiyib, u bilan uchrashgan va uning qo‘lini so‘ragan. Parilarning erga tegmasligi (tufayli) qasam ichganligi tufayli Menzola Afrikoning muhabbatini rad etadi. Biroq qiz qalbida uyg‘ongan muhabbat hissi undagi tortinish va uyatchanlikdan ustun chiqqan, shunday qilib u yigitga moyil bo‘lgan. Menzola farzand ko‘rib, ma’buda Dianadan yashirinib yuradi. Ko‘p o‘tmay o‘z qilmishidan afsuslanib Afrikodan o‘zini olib qochadi. Bunga chiday olmagan yigit o‘zini o‘ldiradi. Uning qoni shu erda oqadigan kichik daryo suviga quyilgani uchun bu daryo Afriko nomi bilan atala boshladi. Diana Menzolani g‘azab bilan kichik daryoga aylantirib yuborgan. Daryo F‘ezalon tepaligi yonida Afriko daryosiga qo‘shilib ketgan. Afrikoning ota-onasi o‘g‘lini tarbiyalab oladi. Italiyaga kelgan Titan Iapetning donishmand o‘g‘li Atlant F‘ezlon shahrini qurgan, parilarni erga bergan. SHunday qilib, bu erda yangi madaniy davr boshlangan. Ularning nomi bilan sevgi va abadiylik ramzi – Afriko va Menzola daryolari mangu yashaydi. Bunday xotima avtor gumanizmi va mahorati shakllanganining yorqin ifodasidir.

F‘yametta: Bokkachcho ijodining kamolot bosqichida “F‘yametta” (1348) asarini yaratadi. Bu asar G‘arbiy Evropa adabiyotida birinchi psixologik roman “nozik his bilan to‘la sevgi qissasi” edi. YOzuvchi unda sevgilisi tashlab ketgan ma’shuqaning his-tuyg‘usi va ruhiy azoblarini qahramon tilidan mohirlik bilan hikoya qildi. Romanda avtobiografik momentlar ham bor. Masalan, turmushda F‘yametta Bokkachchoga bevafoqlik qilgan bo‘lsa, romanda Pamfila F‘yametta vafosizlik qiladi. Bir kuni yosh va go‘zal ayol F‘yametta cherkovda Pamfila ismli kelishgan yigitni ko‘rib sevib qoladi. Eri bo‘lsa ham uning butun xayolini shu yigit chulg‘ab oladi. Yigit bilan topishganida u o‘zini baxtli deb his qiladi.

“Dekameron” Bokkachchoning katta e’tiborga molik asari hisoblanadi. U bu asarni 1352-54 yillarda yozgan. Gumanistik g‘oyalar va voqelikni realistik tasvirlovchi “Dekameron” o‘rta asr diniy asketizmiga qattiq va ayovsiz zarba bergan Uyg‘onish davrining birinchi yirik asaridir.

Italyanacha “Novellino” (ya’ni novellalar kitobi)ning mazmuni turlicha bo‘lib, unda o‘rta asr ritsar romanlari, injil, sharq ertaklari, antik rivoyatlarda bayon qilingan turli hodisalar hikoya qilinadi. Birinchi navbatda Italiya hayotidan olingan maishiy temadagi realistik hikoyalar kishining diqqatini o‘ziga tortadi.

Bokkachcho esa novella janriga klassik tus berib, italyan hikoyachiligining turi, tipi, xarakteri, tili, uslubini yaratadi. Bokkachcho asarining demokratik ruhi uning xalq an'analari bilan yaqindan aloqada bo'lganligining natijasidir. Bokkachcho novella janriga yangi gumanistik mazmun, realistik xarakter kiritishi bilan uni "tuban" janrdan "yuqori" janrlar qatoriga ko'tardi va to'la huquqli janrga aylantirdi. YOzuvchi hikoyaning maqsadi o'quvchini qiziqtirish va ovutish uchun emas, balki kishilarga yangi ong, yangi madaniyat va go'zallik idealini singdirishdan iborat bo'lmog'i ham kerak deb bildi. "Dekameron" da yuzta novella bor. Ular ma'lum tartibda joylashtirilgan, novellalarning biri ikkinchisiga maxsus ulanuvchi hikoyalar vositasi bilan bog'lanadi. Bunday adabiy usul qadimgi sharq (Ming bir kecha) va antik (Metamorfozalar) adabiyotda ham qo'llangan, lekin ular bog'lovchi hikoyalar vaziyatni izohlash, jazoni keyinga cho'zish uchun kiritilar edi. Bokkachcho esa bog'lovchi, yangi novellalarda hayotiy voqealarni, xarakterlarni tasvirlashga katta e'tibor beradi. 1348 yil Florensiyada dahshatli o'lat kasali tarqalib, bu kasal juda ko'p kishining yostig'ini quritadi. SHunday og'ir vaziyatda Bokkachcho yangi fikrlarni targ'ib qiladigan asar yaratishni mo'ljallaydi va "Dekameron" nomli asarini yaratadi, bu asar o'lat kasalining tarqalishini tasvirlash bilan boshlanadi.

Gumanist Bokkachcho ijodida ishq-muhabbat katta o'rin tutadi. U sevgini tor, shaxsiy lazzatlanish ma'nosida emas, balki keng ma'noda, ijtimoiy hayotga bog'liq ravishda tasvirlaydi. Uning tasavvurida muhabbat kishini chiniqtiradi, qiyinchiliklarni engishga o'rgatadi va odamda yaxshi fazilatlar hosil qiladi. Beshinchi kunning birinchi novellasida muhabbat tufayli shunday yangi sifatlar kasb etgan yosh yigit CHimone haqida hikoya qilinadi.

«Dekameron»da targ'ib qilingan asosiy g'oyalar anti klirikali yo'nalishdadir. Eski diniy urf-odatlardan erkin muhabbat ustun chiqadi.

"Dekameron" dagi ko'p novellalarda monaxlarning kirdikorlari ochib beriladi. Ular har qadamda razillik qiladilar, xalq ommasini aldaydilar, lekin oxirida sharmanda bo'ladilar. Buni monax Albert (to'rtinchi kunning ikkinchi novellasi) misolida yaqqol ko'rish mumkin.

Imola degan joyda jinoyatlari bilan obro'sizlanib, sharmanda bo'lgan Berto della Misso ismli bir kimsa Venetsiyaga borib, o'zini o'ta taqvodor kishi og'a Albert deb tanitadi. Sekin-asta ruhoniylar sifatida obro' orttira boradi, lekin yashirin ravishda yaramas ishlarini ham davom ettiradi, monastirda engiltak yosh ayol Lizettani uchratib, uning chiroyini maqtagan va so'ngra "farishta" niqobida paydo bo'lgan Albert sezilib qolishdan qo'rqib, o'zini derazadan tashlab qochadi va bir kambag'alning uyiga kirib bekinadi. Ertalab "farishta" haqidagi gap butun shaharga tarqaladi. Bu xabarni eshitgan uy egasi qutqarib yuborish bahonasi bilan Albertni masxarabozlik bayramiga hayvon qiyofasida olib chiqishga ko'ndiradi. Uning badaniga asal surib, par yopishtirib shahar maydoniga etaklab boradi, so'na va pashshalar undagi pashshaga yopishadi. Nihoyat Albertning hiylasi fosh etilib, shiraga bo'lib qamoqqa tushadi.

"Dekameron" da oddiy monaxdan tortib, to Rim papasigacha qoralanadi. Ruhoniylarning qilmishlarini ko'zatib borgan Bokkachcho ustalik bilan ularning kirdikorlarini ochib tashlaydi. SHunisi xarakterliki, ruhoniylarni mazax qilish uchun

kerakli badiiy vositalar topa oladi, ularni komik personajlarga aylantiradi, nihoyat ko'pchilik oldida sharmandayu-sharmisor qiladi.

Bokkachcho ijodining o'ziga xos tomoni shundaki, u asardagi personajning xarakterini ochishda, uni to'laqonli gavalantirishda folklordagi komik elementlardan (unsurlardan) mohirona foydalanadi. Bokkachcho oddiy kishilardagi ijobiy xislatlar-epchilik, donolik, xushchaqchaqlikni aks ettirgan novellalar ham yaratadi.

Andreuchcho haqidagi novella (ikkinchi kunning beshinchi novellasi) shunday xarakterdagi hikoyalardandir.

Perudjiyada ot savdosi bilan shug'ullangan Andreuchcho ismli yosh yigit ot olgani Neapolga boradi. Biroq shu kuni uning savdosi bitmagan, sodda bu odam bekorga yurmaganini bildirmoq uchun hamyonini goh qo'lga olib, goh uni joyiga solib qo'yadi. Bundan xabardor bo'lgan bir yosh ayol uning pullarini qo'lga tushirishni mo'ljallaydi, kechqurun Andreuchcho turgan mehmonxonaga cho'risini yuborib uni o'z uyiga chaqirtiradi va juda yaxshi kutib oladi. Hatto yigitni o'z aksi bo'lajagi (go'yo Andreuchchoning otasi Palormoga kelib turganida uning beva onasi bilan yaqin bo'lgani va o'zi tug'ilgani)ni aytib, uni ishontiradi. Kechki ovqatdan so'ng ayol begona yurtda bemahal yurish xavfli, de mehmonning ketishiga yo'l bermaydi. Uni aldab bir xonaga kiritgach, Andreuchcho bexosdan iflos chuqurga yiqilib tushadi. Aldanganini bilgan Andreuchchoning faryodiga hech kim quloq solmaydi. U bundan so'ng qator ko'ngilsiz voqealarni boshidan kechiradi. Uning mehmonxonadagi sheriklari yaqinda o'lgan Neapol arxiepiskopining o'zi bilan ko'milgan qimmatli narsalarini olish uchun Andreuchchoni qabrga tushiradilar. U erdan zo'rg'a qutilib chiqqan Andreuchcho tezda o'z tug'ilgan qishlog'iga ketishga majbur bo'ladi.

Sakkizinchi va to'qqizinchi kunlarda aytilgan novellalarning ko'pgina qahramonlari florensiyalik qiziqchi, epchil yigitlar Bruno, Nellolar go'l, kaltabin Simone va Kalandrinoni kalaka qiladilar. Bokkachcho oddiy kishilarni yaxshi xususiyatlarga ega bo'lgan odamlar sifatida tasvirlab, ularga xayrixohlik bildiradi.

Uchinchi kunning ikkinchi novellasida bir otboqar o'z xo'jayini qirol Agilulf bilan qirolichaning sevgisi haqida bahslashadi, ayyorlik, aql-idrokda qirol bilan bahslashishga majbur bo'lgan xizmatkor qirolni engib chiqadi. Kitobda bu kabi misollar ko'p. Bular "Dekameron" asosida folklor materiallari, demokratik fikrlar yotganini ko'rsatadi. "Past" tabaqadan chiqqan kishilar aristokratiya vakillari ustidan doim g'alaba qozonadilar.

Bokkachcho kichik hajmdagi hikoyalari orqali o'sha davr hayotining turli tomonlarini realistik manzaralarda aks ettirishi bilan ulug'dir. Muallif novellalarining tiliga katta e'tibor berib, jonli tildagi qisqa, yorqin obrazli iboralarni ustalik bilan qo'llagan.

"Dekameron"ni yozib bo'lgach, Bokkachchoda asketik kayfiyatlarning qaytalanish hodisasi yuz beradi. Bu narsa uning allegorik "Korbachcho yoki sevgi labirinti" (1354-1355) poemasi aks etdi. YOzuvchini masxara qilgan bir ayoldan o'ch olish maqsadida yozilgan bu asar ayollarga tegishli pamflet edi. "Dekameron" da ayollarga xayrixohlik bilan qaragan yozuvchi endi ularga qarshi turdi. Umrining oxirida Bokkachchoda bunday kayfiyatlarning tug'ilishi feodal-cherkov reaksiyasining qattiq tazyiqi ostida ro'y beradiki, bu uning dunyoqarashidagi

chegaralanganlikni ko'rsatadi. Lekin bu o'zgarish "Dekameron" asarining xalq ongining o'sishiga ko'rsatgan ta'sirini zaiflashtira olmadi.

O'rta asr diniy-asketik ta'limotiga shafqatsiz zarba bergan Bokkachcho bu o'lmas asari bilan mangu barhayotdir.

Fransuz Uyg'onish davri adabiyotining yirik vakili ulug' gumanist yozuvchi Fransua Rable Turen viloyatining SHinon nomli shaharchasida advokat oilasida 1494 yilda tug'iladi. Uning otasi Antuan Rable o'g'lining ruhoni bo'lishini istaydi va uni SHinon shahri yaqinidagi mahalliy abbatlikka beradi. qadimgi davr yozuvchilari, jumladan Gomer asarlari hamda Reformatsiya davri vakillarining kitoblari uning diqqatini o'ziga tortadi. Xalq hayoti va uning badiiy ijodi bilan tanishadi. 1530 yilda Manpelega kelib, meditsina ilmi bilan shug'ullanadi. Grek medigi Gippokratning «Aforizmlar» ini izohlab beradi. 1532 yil Lion shahridagi kasalxonalaridan birida vrach bo'lib ishlaydi. Ulug' gumanist Erazm Rotterdamskiy bilan aloqada bo'ladi. Rable «eng insoniy ota» deb Erazmga yuqori baho beradi. 1537 yilda Monpeleda meditsina doktori degan darajani oladi.

Rable gumanistik ijodining nodir namunasi xalq orzu istaklarini chuqur aks ettirgan o'lmas asari «Gargantuya va Pantagryuel» romanidir. Bu epopeyaning dastlabki kitobi 1533 yilda Alkofribas Naze taxallusi bilan «Ulkan pahlavon Gargantuyaning o'g'li dipsodlar qiroli ajoyib Pantagryuelning dahshatli va g'oyat qo'rqinchli harakatlari va qahramonliklari» nomi ostida paydo bo'ladi.

Qattiq hazil, kuchli kulgu va nozik kinoyalar bilan pardalangan asarning chuqur ma'nosini anglash uchun yozuvchi uni diqqat bilan o'qish zarurligini uqtiradi. «Kitobimni ochingiz va unda bayon qilingan voqealar haqida yaxshilab o'ylab ko'ringiz. SHunday qilsangiz tushunasiz asarning sarlavhasini o'qish bilan unda bema'ni narsalar bayon etilgan ekan degan xayolga kelish mumkin, lekin aslo bunday emas siz mutloq ishonaverishingiz mumkin, uni o'qish natijasida ham jasoratli, ham dono bo'lasiz, chunki mening kitobimda butunlay boshqacha yo'sindagi ruh va qandaydir faqat yuksak didli kishilarga tushunarli bo'ladigan ta'limotni ko'rasizki, bu esa sizga bizning din, xuddi shu kabi siyosatimiz va ro'zg'orshunoslikka doir o'ta maxfiy va dahshatli sirlarni ochib beradi». «Gargantuya va Pantagryuel» besh kitobdan iborat bo'lib, uni yaratishga yozuvchi 20 yildan oshiqroq vaqt sarf etadi:

a) «Pantagryuelning otasi ulug' Gargantuyaning g'oyat vahimali hayoti haqida» 1534 y nashr etilgan.

b) «Oliyjanob Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli gaplari haqida uchinchi kitob» 1546 yil Parijda endi F.Rable nomi bilan bosilib chiqdi.

v) «Jasur Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli gaplari haqida to'rtinchi kitob» 1552 yilda;

Rablening so'nggi kitobidan parcha («Ovoz chiqaruvchi orol») yozuvchi vafotidan 9 yil o'tgach, 1562 yilda paydo bo'ldi. 1564 yildagina;

g) «Oliyjanob Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli fikrlari haqida beshinchi kitob, ya'ni so'nggi kitob» nashr etildi.

Fransua Rable Gargantuya haqidagi birinchi kitobida o'sha davr gumanistlarini qiziqtirgan ta'lim-tarbiya, urush va tinchlik, kelajak, baxtli jamiyat qanday bo'lishi kerakligi haqidagi muhim masalalar ustida fikr yuritadi. Tarbiya masalasida yozuvchi eski tuzumni «quruq yod oldirish fikrlash qobiliyatini o'stirish» degan tushuncha

o'sha davr tarbiyachilarining aqliga sig'magan narsa ekanligini, hamda faqatgina bir yo'nalishda ish olib borishi, tashqi va ichki dunyo degan tushunchalardan ularning holi ekanligi qattiq tanqid qiladi. Bularga qarshi qilib o'z asarida gumanist Ponokrat obrazini yaratadi.

Feodal o'zboshimchaliklar, bosqinchilik urushlari qirol Pikroxol obrazida yorqin ochilgan. U qirol Granguze bilan uzoq vaqt tinch-totuv yashaydi. Lekin Pikroxolda asta-sekin jahongirlik xususiyati uyg'ona boshlaydi. Granguze cho'ponlari shaharga ketayotgan Pikroxol odamlaridan non sotib olmoqchi bo'ladilar, ular esa nonning narxini bir necha baravar oshirib aytadilar. Va nihoyat ular o'rtasida janjal kelib chiqadi. Pikroxol shularni bahona qilib Granguze mamlakatiga hujum qiladi. Granguze o'g'li Gargantyuaga xat yozadi. Granguze bu xatni hukmronlikni saqlab qolish uchun emas, balki xalqining tinchligini, osoyishtaligini va o'zgalarning kelib ularni oyoq osti qilmasligini bildirib, xalqini ozod qilish uchun o'g'lini yordam berishga kelishini uqtiradi.

Kitobda ikki tipdagi qirol ko'rsatiladi, bular dunyo hukmronligiga da'vogar shaxsiy manfaatdan boshqani bilmaydigan Lerne qirolu Pikroxol va tinchlikni sevadigan, saxiy Granguze bilan uning o'g'li Gargantyuadir.

Oddiy kishilardagi mehnatsevarlikni, samimiylik, sadoqat kabi fazilatlarni ochish yozuvchining diqqat markazida turadi. Biz buni Og'a Jan obrazida ko'rishimiz mumkin. Dushman bog'larni, ekinlarni, odamlarni yanchib kelayotgan bir paytda monax Og'a Jan abbatlik bog'ini qahramonona himoya qiladi, 13 ming 622 ta bosqinchini er tishlatadi.

O'tmishning buyuk yozuvchilari xalq ijodiga murojaat qilib, uning syujet va badiiy ifoda vositalaridan ijodiy foydalanganlar. Qadimgi SHotlandiyada qo'shiq to'qish va aytish an'analari kuchli edi. Hayotdagi barcha voqealar, ya'ni tug'ilishdan to o'lingacha, mehnat jarayoni, dam olish, to'y va ommaviy sayillar ham qo'shiqsiz, kuysiz o'tmagan. O'rta asrlarga oid shotland va ingliz xalq qo'shiqlari XVIII asrdan boshlab yozib olina boshlandi. Bizgacha 300 ga yaqin syujet va ballada saqlangan bo'lib, ularning variantlari esa mingdan ortiqdir. Balladaning dastlabki ma'nosi raqs va muzika bilan aytiladigan qo'shiqdir.

Robin Gud va uning otryadining jangovar harakatlariga bag'ishlangan balladalar 40 tadan ortiqdir. Ularning ko'pi XIV asrning ikkinchi yarmida yaratilgan. Balladaning bosh qahramoni hukmronlar sinfiga qarshi kurashgan va o'z erkini yo'qotmagan dehqon (yomen) lardan kelib chiqqan Robindir. Robin Gud qahramonliklari yozma adabiyot namunalarida ham o'z ifodasini topgan. SHEkspirning «Bu sizga yoqadimi» komediyasida Gud tilga olinadi. Robert Grinning «Vekfild dala qorovuli» dramasida xalq qasoskori Robin Gud haqida ajoyib epizod bor.

Ingliz gumanistik adabiyotining tarixiy rivojlanish bosqichlari bor. Uning dastlabki bosqichi XV asrning oxiri XVI asrning 60-70 yillarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichning muhim xususiyati shundaki, bu vaqtda yashagan gumanistlar antik dunyo madaniyatini qiziqib o'rganadilar. Tragediya va komediya janrini yaratishga kirishadilar.

Uygʻonish adabiyotining ikkinchi gullagan bosqichi XVI asrning oxirlaridan XVII asrning boshlarigacha SHekspir vafotigacha boʻlgan davrlarga toʻgʻri keladi. Bu davrda yirik dramaturglar etishib chiqdilar.

Gumanistik adabiyotning uchinchi bosqichi XVII asrning boshlaridan, yaʼni 1616 yildan to shu asrning 40 yillarigacha boʻlgan davr teatrlarning yopilishi, Uygʻonish gʻoyalarining tushkunligi bilan ifodalanadi.

Tomas Mor (1478-1535) Londonda sudyalari oilasida tugʻiladi. Oksford universitetini tugallaydi, lotin va grek tillarini oʻrganadi. Morning gumanistik qarashlari uning “Utopiya” 1516 y romanida oʻzining yorqin ifodasini topgan. Roman asar muallifi bilan dengizchi Rafael Gitlodey oʻrtasidagi suhbat shaklida yozilgan. Kitobning birinchi qismida Angliyadagi mavjud ijtimoiy tartiblar, ikkinchi qismida esa “Utopiya” orolidagi ideal ijtimoiy tuzum koʻrsatiladi. Voqea koʻp joylarni koʻrgan dengizchi-sayyoh–Rafae Gitlodiy tilidan bayon qilinadi. U Angliyada qattiq qonunlar natijasida azob chekayotgan xalq, eridan ajralib, gadoylar sonini koʻpaytirayotgan dehqonlar haqida soʻylaydi. Qishloqqa kirib borayotgan kapital va dahshatli eksploatatsiyani, tekinxoʻrlik bilan hayot kechirayotgan hukmron tabaqalarning kirdikorlarini ochib tashlaydi. “Qoʻylaringiz... shunday xoʻra va asov boʻlib qoldilarki, hatto odamlarni ham yamlab qoʻymoqdalar, dala uy va shaharlarni ham vayron, ham yakson etmoqdalar” degan muallifning obrazli soʻzlari haqiqat ekanligini hayot isbotlagan edi.

XVI asrning 60-70 yillariga qadar teatr truppalari doimiy binosi yoʻq edi. Ular oʻz oʻyinlarini mehmonxonalar hovlisiga, koʻchma sahna oʻrnatib koʻrsatar edi. Graf Lester nomidagi truppa isteʼdodli aktyorlar toʻplangan boʻlib, ularning boshida qobiliyatli duradgor Jeyms Berbedj turardi. 1576 yilda Berbedj Londonning shimoliy qismida, Temza daryosi sohilida birinchi doimiy teatr binosini quradi. 1577 yilda Kurtina teatri qad koʻtaradi, shundan soʻng shaharning janubiy qismida yana 3 ta teatr qad koʻtaradi. Teatrlarning dekoratsiya va jihozlari ham juda oddiy edi. Idishga oʻrnatilgan daraxt - oʻrmonzorni, stakan turgan stol–mayxonani, qora gilam–kechani, oq gilam–kunduzni bildirgan.

XVI asrning ikkinchi yarmida «universitet bilimdonlari» deb atalmish qator dramaturglar etishib chiqib, ular uygʻonish davri teatrini yangi bosqichga koʻtarishga ulkan hissa qoʻshdilar. Bular SHekspirning zamondoshlari: Jon Lili, Kristofer Marlo, Robert Grin, Tomas Kid va boshqalardir.

Jon Lili (1553-1606) dramaturgiyada «tuban va yuqori» komediya janriga asos solgan yozuvchi boʻlib, uning dastlabki asari «Evfues yoki donolik anatomiyasi» (1579) romanidir. Asar qahramoni afinalik engiltak yigit Evfues doʻsti Filavit bilan aristokratiya muhitida juda koʻp sevgi sarguzashtlarini boshlaridan kechiradilar. Dramaturg sifatida Jon Lili koʻproq mifologik mavzuda va nafis ishlangan pastorallar tipidagi «Oydagi ayol» (1584), «Endimion» (1588) komediyalarida allegorik obrazlarda saroy hayoti va sevgi intrigalarini aks ettiradi. Lili ijodining oʻziga xos tomoni shundaki, ingliz dramaturgiyasi uchun yangilik u tomoshabinda qattiq kulgu emas, balki engil tabassum qoʻzgʻashni koʻzlaydi.

Kristofer Marlo–oʻz asarlarida romantik va realistik xususiyatlarni mujassamlashtirgan yangi tipdagi teatrning yaratilishiga salmoqli ulush qoʻshgan ingliz dramaturglaridan biridir. 1564-1593 yillarda yashab ijod etgan, oddiy tabaqaga

mansub bo'lgan bu yozuvchi qudratli va kuchli ehtirosli shaxslar obrazini yaratib gumanistik tragediyaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Uning qahramonlari maqsadga erishish uchun intiluvchi va jamiyat axloq normalarini tan olmaydigan qattiqqo'l kishilardir. «Ulug' Temur» (1587-88), «Doktor Faustning fojiali taqdiri» (1588-89), «Malta yahudiysi» (1592) tragediyalarining qahramonlari shu tipdagi shaxslardir. XIV asr sharq jahongiri Temur o'z hukmini o'tkazish niyatida ko'p erlarni bosib oladi, shaharlarni vayron qiladi. Marlo Temurni faqat o'z kuchiga ishongan, har qanday to'siqlarni engib o'tadigan, zabardast qudratli, shuhratparast shaxs va individualizmning in'ikosi sifatida tasvirlaydi. Tragediya qahramoni tarixiy Temurdan farq qiladi. Marloning ikkinchi asari «Doktor Faustning fojiali tarixi» tragediyasida nemis xalq kitobida mujassamlashgan jasur olim Faust haqida dramaturg «bilimning oltin tuhfalarini egallash uchun» jonini shayton Mefistofelga sotgan kuchli, shijoatli olimni tasvirlaydi. Faust hech kimning qurbi etmagan ishni bajarishga intiluvchi yangi tipdagi olim, titan shaxs, Uyg'onish davrining haqiqiy kishisidir. Faustga–bilim, dunyoga hukmron bo'lishga intilgan Temurga - qurol, savdogar Varvaraga esa–oltin kerak. (Malta yahudiysi). Marlo 1593 yilda 30 yoshida qora guruh a'zolari tomonidan vahshiylarcha o'ldiriladi.

Robert Grin–yozuvchi va dramaturg 1558-1592 yillarda yashab ijod etgan. Bilim doirasi keng kishi bo'lib, turli janrlarda: poema, roman, drama asarlari yaratdi, xalq dramasi janriga asos soldi. Hikoyalari esa pastarol (cho'ponlik) adabiyotiga xos sevgi intrigalarini aks ettiradi. Uning bizgacha etib kelgan 6 ta pesasida romantik motiv, qahramonlik, jasorat va do'stlik olqishlanib, saroy urf-odatlarini masxara qilinadi. Muallifning uslubiy sifatlari uning «Alfons», «Darg'azab Roland», «London uchun ko'zgu», «Monax Bekon va monax Bengey tarixi», «Yakob IV» va nihoyat afsonaviy qahramon «Robin Gud» haqida xalq balladalari asosida yaratilgan «Jorj Grin–Vekfild dala qorovuli» (1592) tragediyalarida yorqin ifodalangan.

Vilyam SHekspir hayoti va adabiy faoliyati.

Ulug' shoir va dramaturgning tarjimai holiga doir ma'lumotlar juda kam saqlangan bo'lib, uning hayoti va adabiy faoliyatiga oid materiallar zamondoshlarining bergan baholari hamda xotiralari asosida yig'ilgan va to'ldirilgan.

Vilyam SHekspir 1564 yilning 23 aprelda Markaziy Angliyaning Stretford shaharchasida tug'ildi. U oiladagi 8 farzandning uchinchi edi. Otasi Jon SHekspir charm qo'lqop tayyorlovchi hunarmand bo'lib, savdo bilan ham shug'ullanadi, katta obro' orttirib, shahar kengashiga saylanadi va shahar boshlig'i vazifasida ishlaydi.

Stretford Evon daryosi sohilida joylashgan bo'lib, Birmingemdan Oksford va Londonga boruvchilar bu shaharchaga tushib o'tar edilar.

Stretfordga aktyorlar truppasi ham kelib, turli tomoshalar ko'rsatib turar edi, bu voqea shahar madaniy hayotiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. SHekspirning teatrga qiziqishi ham shu erda uyg'onadi.

Vilyam dastlab mahalliy «Grammatika maktabi» da o'qiydi. U erda asosan lotin tili o'rgatilib, sxolastik logika va ritorikadan qisqacha tushuncha berilar edi. U ayniqsa Rim shoiri Ovidiy asarlarini qiziqib mutola qiladi, lekin ko'p o'qiy olmaydi. Otasining ishi muvaffaqiyatsizlikka uchrab, kambag'allashib qolgach, hali 16 yoshga

toʻlmagan Vilyam oʻqishni tashlab ishga kiradi. 18 yoshida u Anna Xetuey degan fermer qiziga uylanib, **Syuzanna** ismli qiz, **YUdef** va **Gamlet** ismli oʻgʻillar koʻradi.

Stretford SHekspirning katta talab va ehtiyojlarini qondira olmasdi. U 1587 yilda Londonga boradi va teatrga xizmatga kiradi. Avval suflyor yordamchisi, soʻngra aktyor, keyinroq rejissyor, hatto teatrni boshqarishda direktor bilan hamkorlik qilgani ham maʼlum.

SHekspir teatrdagi faoliyati davomida dastlab boshqa avtorlarning pesalarini qayta ishlab, ularni yangi mazmun bilan boyitadi («Adashishlar komediyasi», «Qiyiq qizning quyilishi», «Har narsaning meʼyori bor»). SHu bilan birga, uning oʻzi ham qalam tebrata boshlaydi va tez vaqt ichida u dramaturg sifatida nom chiqaradi.

Aktyorlar orasidan chiqib katta obroʻ ortira boshlagan bu yangi dramaturgni ayrim yozuvchilar koʻrolmaydilar. Masalan, SHekspirning zamondoshi dramaturg **Robert Grin** uni past tabaqadan chiqib, bizning patlarimizga oʻralib olgan «qargʻa», oʻzini «sahnani birdan-bir larzaga keltiruvchiman» deb tasavvur qiladigan «ustabilarmon» kishi deb kinoya qiladi. SHekspirning dramaturgiya sohasidagi ijodi koʻp qirrali va taʼsirchan edi. SHu sababli uning xasadgoʻylari koʻp boʻlishi tabiiy edi.

SHekspir 90-yillarning boshida teatr shinavandalari boʻlmish aristokratlar toʻgaragi va graf Sautgempton bilan yaqinlashadi va «sanʼat homiysi» yosh grafga oʻzining ikki poemasi «Venera va Adonis» hamda «Lukretsiya» ni bagʻishlaydi.

SHekspir 1599 yilda boshqa koʻp teatrdoshlari bilan birga yangi ochilgan «Globus» teatriga ishga oʻtadi va u erda paychi boʻlib xizmat qiladi. Bu davrda «Globus» teatriga Jeyms Berbej, Vilyam Kemp kabi talantli aktyorlar yigʻilgan boʻlib, teatrning obroʻyi baland edi. Bu esa teatrning iqtisodiy jihatdan oʻzini oʻnglab olishiga imkon berdi. Natijada SHekspirning ham moddiy ahvoli yaxshilana boshladi. SHekspir ijodining eng gullagan davri uning oʻsha teatrdagi ishlagan yillariga toʻgʻri keladi.

Ulugʻ dramaturg 1612 yilda Londondan oʻz tugʻilgan shahri Stretfordga koʻchib ketadi va bundan soʻng butunlay ijod bilan shugʻullanmaydi.

YAkob I hukmronligi davrida feodal reaksiyasining kuchayib, teatrlarning mutloq saroy taʼsiriga tushib qolishi, aristokratik ruhdagi dramaturgiya ustunlik qilib, realistik xalqchil repertuarlarning siqib chiqarilishi SHekspirning yozmay qoʻyishiga sabab boʻlgan, deb tushunish toʻla asoslidir.

SHekspirning tarjimai holiga oid maʼlumotlarning etarli emasligi natijasida uning avtorligiga shubha soladigan soxta farazlar kelib chiqadi. Ulugʻ yozuvchining ijodini oʻz zamonasi va undan keyingi yillarda yashagan kishilar inkor qilmaydilar. Masalan, dramaturg va shoir Ben Jonson SHekspir xotirasiga bagʻishlangan sheʼrlarda uni «oʻz asrining yuragi» deb baholaydi. Gamlet rolini ijro etgan, XVII asrning oxirlarida yozuvchining ijodiga doir materiallar toʻplagan mashhur aktyor Tomas Betterton, shuningdek, SHekspirning birinchi biografi Nikolas Rou ham uning muallifligiga shubha qilmaydilar. Faqat XVIII asr oxiridagina gʻarbda «SHekspirchilik masalasi» deb atalgan masala kelib chiqadi. 1772 yilda Gerbert Lorens SHekspir nomidagi pesalarni filosof Frensis Bekon yozgan degan fikrni aytadi. 1857 yilda amerikalik Deliya Bekln SHekspir haqida kitob yozib, unda SHekspir qalamiga mansub boʻlgan asarlarni filosof Frensis Bekon boshliq maxfiy

to'garak a'zolari ijod qilgan, chunki SHekspir pesalarida go'yo aniq individual uslub yo'q deb isbotlashga urinadi.

Karl Bleybtrey (1907) ulug' dramaturgning pesalarini graf Retlendniki deb ataydi. Belgiyalik jurnalist Damblen (1918) "Retlend nazariyasi" ni quvvatlab chiqadi. SHekspir asarlarini feodal zodagonlarning turli vakillari (faylasuf Bekon, graf Retlend, graf Derbi) tomonidan yaratilgan, degan fikrlar mutloq asossizdir, deydi. SHekspirni quyi tabaqadan kelib chiqqan, universitet ta'limini olmagan, shuning uchun u shunday asarlar yozishi mumkin emas, deb qarash oddiy kishilar orasidan etishgan ulug' kishilarning ijodiy kuchiga ishonmaslik va titanlar yaratgan Uyg'onish davrining haqiqiy mohiyatini tushunmaslik oqibatidir. SHekspir Londonda antik san'at va adabiyot bilan tanishadi, zamonasi adabiy muhitiga kirib, chuqur mutola qilish yo'li bilan o'z bilim doirasini kengaytiradi. Turmushning o'zi uning uchun bilim manbai bo'ladi.

SHekspirning adabiy faoliyati uch davrga bo'linadi. Hammasi bo'lib u ikki poema, 154 sonet va 37 pesa yaratadi. Ijodining birinchi davrida (1590-1601) SHekspir poema va sonetlaridan tashqari, uyg'onish davrining xarakterini aks ettirgan xushchaqchaq komediyalar: "Adashishlar komediyasi", "Qiyiq qizning quyilishi", "Veronalik ikki yigit", "Sevgining behuda kuchayishi", "YOz kechasidagi tush", "Vindzorlik masxaraboz ayollar", "Yo'q narsadan bir talay g'avg'o", "Bu sizga yoqadimi?", "O'n ikkinchi kecha"; "Angliyaning o'tmishidan olingan xronikalar" deb nomlangan tarixiy dramalar: "Genrix VI", "Richard III", "Genrix IV", "Qirol Ioann", "Richard II", "Genrix V"; nihoyat, "Romeo va Juletta" hamda "YUliy Sezar" nomli ikki mashhur tragediyasini yozdi.

Ijodining ikkinchi davri (1601-1608) SHekspir dramatik faoliyatining yanada rivojlanishi bilan ajralib turadi. O'rta asr feodal zulmiga va boshqa har qanday yovuzliklarga qarshi kurash ruhi bilan yongan yozuvchi rivojlanib borayotgan kapitalistik sharoit ham kishilarning ezgu orzu-umidlarini ro'yobga chiqarmayotganini ko'radi va tug'ilib kelayotgan burjua munosabatlarga tanqidiy qaray boshlaydi. Bu davrda yozuvchi buyuk gumanistik g'oyalar va davr fojialarini aks ettirgan «Gamlet», «Qirol Lir», «Otello», «Makbet», «Antoniy va Kleopatra», «Koriolan», «Afinalik Timon» tragediyalarini yaratdi.

Ijodining uchinchi davrida (1608-1612) dramaturg tragikomediyalar «Simbelin», «Qishki ertak», «Bo'ron» asarlarini ijod qiladi. Bu davrdagi ijodining muhim xususiyati shundaki, SHekspir turmush ziddiyatlarini optimistik ruhda echishga intilib, ko'proq romantik ertak syujetlariga murojaat qiladi. Masalan, «Bo'ron» asari insonning kelajak taqdiriga ishonch bilan qaragan yozuvchining ajoyib hayollari mevasidir.

SHekspirning adabiy faoliyati «Venera va Adonis», «Lukretsiya» poemalari va qator sonetlar yozishdan boshlangan. Har ikki poemaning syujeti antik davr tarixi va mifologiyasidan olingan bo'lsada, ularda uyg'onish davri ruhi aks etgan.

Bu ikki poemadan tashqari, SHekspir 1609 yilda 154 sonetdan iborat to'plamni nashr ettirdi. Uning ilk sonetlarida Italiya Uyg'onish davri poeziyasining dastlabki vakili Petrarkaning ta'siri ko'rinsa ham, lekin SHekspir ijodiy evolyusiyasi davomida bu janrni shartli belgilari doirasini yorib chiqib, sonetlarini yangi mazmun bilan boyitdi. SHekspir sonetlari zamondosh Renessans shoirlari Sidney va Spenser

sonetlaridan farq qiladi. Chunki ularning lirik ijodida umumlashtiruvchi holat yo‘q edi. Shekspirning lirik qahramoni o‘ziga xos xususiyatlari bilan namoyon bo‘luvchi takrorlanmas hayotiy obrazlardir. Shekspir Uyg‘onish davri kishilarining asosiy xususiyatlari sevgi, do‘stlik, ularning xushchaqchaq hayotga intilishlari, fikr va his-tuyg‘ularini aks ettiradi.

Shekspirning o‘ziga xos ifoda usullari bor. Shekspir o‘z she‘rlarida simvollar ham foydalanadi. U yoshlikni bahor yoki tongga o‘xshatadi, go‘zallik ajoyib gullarga taqqoslanadi, odamning qaytishi kuzga, qarishi qishga o‘xshatiladi; yigitning chiroyida yoz atofati mujassamlanadi.

Shekspirning haqiqiy insoniy his-tuyg‘ulari ifodalangan sonetlari ingliz adabiyotida lirik poeziyaning yangi gumanistik rivojlanish yo‘lini belgilab berdi.

XVI asr oxirlarida Angliyada absolyut hokimiyatning tushkunlikka uchrashi tasodifiy hol emas edi, chunki u jamiyat ishlab chiqarish munosabatlarning bundan so‘nggi rivojlanishiga to‘siq bo‘lib qoladi, qirollik hukumati bilan parlament o‘rtasida ziddiyatlar vujudga keladi. XVII asrning boshlarida yangi Elizavetaning hukmronligi tugab, Yakob Styuart taxtga chiqqan (1603) va feodal reaksiyaga kuchaygan qirol bilan burjuaziya o‘rtasidagi qarama-qarshilik jiddiy tus oladi. Bu yillarda keng xalq ommasi dehqon va hunarmandlarning ahvoli yana ham og‘irlashadi.

Shekspir ijodida yuz bergan katta o‘zgarishlarni ifodalagan yirik asari «Gamlet» (1601) tragediyasidir.

Tragediyaning bosh qahramoni Daniya qirolining o‘g‘li shahzoda Gamletdir. Otasining munofiqa o‘ldirilishidan ko‘p o‘tmay, onasining motam kuni «oyoqqa kiygan boshmog‘i» to‘zimasidanoq otasi taxtini egallagan Klavdiyga tegib ketishi Gamletni cheksiz azob girdobiga tashlaydi. Uning ko‘ziga butun dunyo «to‘ng, bema’ni va to‘mtoq» ko‘rinadi.

Ijtimoiy turmushni dinamik ravishda tasvirlashga asos solib, tragediya janrini yangi bosqichga ko‘targan Shekspirning estetik qarashlari ochiq oydindir. U Gamletning nutqi orqali hamma davrda dramatik san’atning asosiy vazifasi, «tabiatning ro‘parasiga oyna tutish, sharofatga ham, qabohatga ham ularning chin bashalarini ko‘rsatish, tarixdagi har bir zamonning yuzini bo‘yoqsiz qilib namoyon qilishdan iborat» ekanini haqqoniy ifodalab beradi. Gamlet obrazida yozuvchi inson, uning idroki, yaratuvchilik kuchi haqidagi qarashlari mujassamlashgan. Gamlet inson aqlining eskilik ustidan tantanasini aks ettirgan Uyg‘onish davrining haqiqiy timsolidir.

Shekspir ijodining uchinchi davrida (1608-1612 yillar) katta o‘zgarishlar yuz beradi. Yakob I ning feodal reaksiyasi kuchaygan vaqtda Uyg‘onish davri gumanistik g‘oyalarini amalga oshirish haqidagi illyuziya zarbaga uchraydi. Teatr o‘yinlari qirollikning nazorati ostiga olindi. Endi fojiviy, kishini hayajonga soluvchi, katta ijtimoiy-siyosiy voqealar aks ettirilgan tragediyalar emas, balki tomoshabinga engil ta’sir etadigan tragikomik xarakterdagi pesalar yaratila boshlaydi. Lekin shunday vaqtda ham, ulug‘ dramaturg o‘zining gumanistik g‘oyalariga sodiq qoladi. Garchi asarlarning oxiri yaxshilik bilan murosqa qilmasada, u teskari kuchlarning fe‘l-atvorlarini qoralovchi pesalar yozishni davom ettiradi.

Shekspir ijodining shu davrdagi muhim xususiyatlari uning tragikomediyalar tipidagi «Qishki ertak», «Simbelin», «Bo‘ron» pesalarida yaxshi aks etgan. Shekspir

bu janrni yuzaki qabul qilgan bo'lsa ham, lekin unga chuqur insonparvarlik g'oyalarini kiritdi. Uning bu turdagi asarlarida real voqealar xayoliy ertaklar bilan qo'shib ketadi va ularda kishining yaxshi fazilatlarini yomon ehtiroslar ustidan g'alaba qozonadi.

XVII asrning ikkinchi yarmilarida, Filipp II (1556-98) hukmronlik qilgan davrda mustabid hokimiyat siyosiy va iqtisodiy tushkinlikka uchraydi. Niderlandiya qo'ldan ketadi. Angliyani bosib olish uchun jo'natilgan Ispaniyani «Engilmas Armada» floti tor-mor etiladi. 1588 yilda mamlakatda feodal-katolik zulmi kuchayadi. Ilgari Ispaniyadan yahudiylar quvilgan bo'lsa (1492), endi o'troqlashib qolgan mavrlar haydaladi (1609). Bu voqealar mamlakat xo'jaligiga so'zsiz salbiy ta'sir ko'rsatadi. XVII asr o'rtalariga kelib Ispaniya o'zining avvalgi qudratidan mahrum bo'ladi, keyinchalik u mustamlakalaridan ajralib, kuchsiz davlatga aylanib qoladi.

Ispan Uyg'onish davri adabiyoti XV-XVI asrlarda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy voqealar mamlakat tarixiy taraqqiyotining o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq ravishda shakllanib, unda ilg'or gumanistik g'oyalar targ'ib qilinadi. Bu adabiyotning dastlabki etakchi XV asrning oxiri XVI asrning birinchi yarimidagi yirik shoirlardan biri Fernando Errera (1534-1597) ijodida ko'rinadi. Bu davrda lirik janrga nisbatan epik poeziya keng qo'lamda rivojlanadi. Tarixiy, ta'limiy-didaktik afsonaviy, diniy va boshqa turdagi poemalar yuzaga keladi. CHunonchi Ersilya (1533-1594y) katta epopeyasi «Araukana»da hind-araukan qabilasidan bo'lgan chiliylardan ispan hukmronligiga qarshi ko'targan qo'zg'olonlari tasvirlangan.

XVI asr ispan adabiyotida lirik va epik poeziyaga qaraganda romanchilik keng rivojlandi. Inson istak-orzulari, irodasi va kurashini yana ham to'laroq aks ettirilishi bilan bu janr alohida o'rin tutadi. Bu davrda romanning xillari ko'p bo'lib, ularning biri ritsarlik romani edi. Bu turdagi romanlarda ritsar zarguzashtlari ifodalangan poema syujetlari qayta ishlanadi, davr ruhiga moslanadi, shuningdek, ularda harbiy qaxramonliklar tasvirlanadi. Feodal-aristokratik dunyoqarash ifodalangan va o'rta asrlarda keng tarqalgan ritsar romanlarining eng mashhuri «Amadis Golskiy»dir. Bu romanda Amadisning sirli tug'ilishi, uni onasi qutiga o'tqazib, suvga tashlab yuborishi, bir ritsarning qutini ushlab olib uni tarbiya qilishi, voyaga etgan Amadisning Britaniya qirolining qizi Orianaga sevgisi, sevgilisi yo'lida ko'rsatgan qahramonliklari tasvirlanadi. Amadis haqidagi bu asar be'mani ritsar sarguzashtlarini ko'rsatsa ham, lekin unda yuksak badiiy qimmatli epizodlar ham yo'q emas. Servantes «Don Kixot» romanida ritsar romanlarini qattiq qoralaydi. Lekin «Amadis»ni ritsar romnlaridan eng yaxshisi deb baholaydi.

Ayyorlik romanida oddiy turmush manzaralari tasvirlanadi va shuning uchun ham u aristokratik tabaqalarning dinini aks ettirgan ritsarlik va pastoral(cho'ponlik) romanlaridan tubdan farq qiladi. Fernando de Roxasning dialog shaklida yozilgan «Seletina» (XV asr oxirida) shu tipdagi romanning dastlabki namunasi hisoblanadi. Bunda ikki sevishtan yosh-Kalipso bilan Melibeyaning fojiali sevgisi hikoya qilinadi. YOzuvchi Ispan adabiyotida birinchi bo'lib ideallashtirilmagan sevgini, yoshlar muhitiga realistlik bo'yoqlarda tasvirleydi. XVI asr o'rtalarida mamlakatda qashshoqlikning avj olishi, engil hayotga intilish har-hil avanturyaga berilishlarni kuchaytirib yuboradi. Katta-kichik tovlamachiliklar, yulg'ichlar, o'g'rilar"pikaro"

(ayyor firibgar) deb atalar edi. Bu haqidagi asarlarning «Ayyorlik» romani deb atalishi ham shu bilan izohlanadi.

Migel de Servantes 1547 yilning 29 sentyabrida Ispaniyaning Alkola de Enares shaharchasida tug‘iladi. Otasi Saavedra tabiblik bilan kun kechiradi. Oilani boqish maqsadida otasi qishloqma-qishloq yurib tabiblik qiladi. SHoir 1557-61 yillarda iezuitlar maktabida o‘qiydi. 1561 yil oilasi Madridga ko‘chib ketgach o‘qishni o‘sha joyda davom ettiradi. Filipp I ning xotini malika Izabella vafotiga bag‘ishlangan sonetlari yosh Servantesning poeziya sohasidagi dastlabki she‘lari edi. 1569 yilda Servantes Rimga borib papaning vakili Akvavia huzurida ishlaydi. 1570 yilning ikkinchi yarimida Italiyada joylashgan ispan qo‘shiniga xizmatga kiradi, chunki muxtojlik uni o‘z vatanini tashlab ketishga majbur etadi. 1571 yil 7 oktyabrda Lepanto ko‘rfazi yaqinida turklar bilan bo‘lgan shiddatli dengiz jangida qatnashadi va uch eridan yaralanadi. 1572 yil aprel oyigacha Messina gospitalida davolanadi. 1574 yilning oxirigacha xizmatda bo‘lib, 1575 yil xarbiy xizmatdan bo‘shab ukasi Radrigo bilan o‘z vataniga jo‘naydi. 1575 yilning sentyabr oyida yo‘lda qarochilar Servantesni va ukasini asir qilib Jazoirga olib ketadilar. Ota-onasi bor yo‘g‘ini sotib, 1580 yilning 19 sentyabridagina ozod etadilar. 1584 yilning dekabrda mayda dvoryan oilasidan chiqqan Katalina ismli qizga uylanadi. Otasi o‘lgach (1585) ro‘zg‘or terbatish maqsadida turli moliya-xo‘jalik ishlari bilan shug‘ullanishga majbur bo‘ladi. Servantesning «Don Kixot» romani ustida ish boshlashi hayotining shu og‘ir va mashaqqatli davriga to‘g‘ri keladi. 1605 yili romanning birinchi qismi nashr etiladi, so‘ngra 14 hikoyani o‘z ichiga olgan «Ibratli novellalar» to‘plami 1623 yil, adabiy satira «Parnasga sayohat» 1614 yil poemasi bosiladi. 1615 yilda «Don Kixot»ning ikkinchi qismi bosilib chiqadi. SHu yili uning «Sakkiz komediya va sakkiz intermediya» nomli pesalari to‘plami ham yuzaga keldi. Servantesning so‘nggi asari «Persiles va Sigizmunda sayohati» romani yozuvchining o‘limidan so‘ng nashr qilinadi.

«Don Kixot» romanining yaratilishi ispan madaniy hayotida juda katta voqea bo‘ladi.

Asarning muqaddimasida Servantes ritsar romanlarini sidirg‘asiga fosh etish va ularning qulay deb turgan istehkomini ag‘darishni asosiy g‘oyaviy maqsad qilib qo‘yadi. «Don Kixot» garchi o‘rta asr ritsar romanlariga parodiya sifatida yaratilsa ham, lekin uning mazmuni nihoyat keng bo‘lib, butun feodal jamiyati va uning nihoyat keng bo‘lib butun feodal jamiyati va uning urf-odatlariga qaqshatqich zarba bergan ochiq satiraga aylandi.

Asrning bosh qahramoni Lamanch qishlog‘ida isiqomat qiluvchi kam erlik, yoshi elliklarga yaqinlashib qolgan baland bo‘yli, baqquvat, lekin ozg‘in, ovni yaxshi ko‘radigan bir kambag‘al dvoryan bo‘lib familiyasi Kexona edi. Bu dvoryan ritsar romanlarini shunday berilib o‘qiy boshlaydiki natijada ovchilikka ham o‘z xo‘jaliga ham qaramay qo‘yadi. Erning ko‘p qismini sotib uning pulga roman sotib oladi va uzluksiz mutolaga berilib ketadi. Ertayu kech kitobdan bosh ko‘tarmagan va uxlamagani uchun miyasi aynib qoladi. Uning ko‘z oldidan ritsar romanlarida o‘qigan jodugarlar, devlar, jahongashta ritsarlar o‘ta boshlaydi. Uning uchun hayoliy narsalar haqiqatdek ko‘rinadi, haqiqat esa o‘z ma‘nosini yo‘qotadi.

Uning qalbida ham ritsar bo'lish va ularga o'xshab adolatsizliklarga qarshi kurashish orzusi tug'iladi. U ritsar romanlaridagi qoidalariga amal qilib darhol ishga kirishadi: ota-bobosidan qolgan temir-tersaklar ichidan qurol yorog'larni ajratib tuzatadi. Temir qalpoq ham topadi, so'ngra u oriqli oqsoq otini ko'zdan kechiradi. Otga ritsar romanlarida bo'lgani kabi jarangdor, dabdabali Rosinant degan nom qo'yadi. O'ziga esa bir hafta o'ylab nihoyat «Don Kixot» degan jarangdor ism qo'yadi. O'tmish ritsarlariga o'xshash endi o'zining qaysi joydan chiqqanini ko'rsatadigan alomat ham bo'lishi kerak edi. U o'z qishlog'ining nomini ham qo'shib Lomanchlik Don Kixot deb atashga qaror qiladi. Jahongashta ritsarning albatta sevgisi va sevgilisi bo'lishi kerak. U Tobasso qishlog'ilik cho'chqaboqar qiz Aldonso Loresoni o'z orzulariga mos janona deb tanlaydi va unga ham Dulsineya Toboso deb malikalarga qo'yiladigan dabdabali nom beradi. SHundan so'ng Don Kixot sarguzashtlari boshlanadi.

Iyul oyining issiq kunlarining birida Don Kixot jangavor hozirlik ko'rib yarog'-aslahalarini taqib, Dulsineyani diliga jo qilib «Tulpor» Rasinantga minib birinchi marta safarga jo'naydi. Biroq eshikdan chiqishi bilan mushkul bir hayol uning fikrini qurshab oladi: hali u ritsarlikka fatvo olmagan, shuning uchun ritsar qoidalari bo'yicha birorta ritsar bilan jang qilishga haqsiz. U esa yo'lda birinchi uchragan kishisining fatvosi bilan ritsar nomi olmoqchi bo'ladi. Don Kixot shu kuni kechga tamon etib borgan joyidan karvonsaroyini hashamatli qasr deb, u erdagi xotinlarni esa go'zal malikalar deb biladi, cho'chqaboqarning chiqargan xushtak ovozi go'yo uni kutib olish uchun chalinayotgan kuydek tuyuladi. Don Kixotning dushman bilan dastlabki to'qnashishi shu karvon saroy molxonasi yonida ro'y beradi. «Muqaddas joy» deb bilgan saroyini kechasi bilan uxlamay qo'riqlab chiqadi. SHu vaqtda molini sug'armoqchi bo'lib kelgan kishini dushman deb unga qarshi hujum qiladi. Don Kixotdan zarar ko'rgan molboqar o'rtoqlarini chaqirib, bu ritsarni toshbo'ron qiladi. Karvonsaroy egasi Don Kixotning ritsarligiga fatvo berishiga oshiqqanining sababi undan tez qutilish edi. Endi xaqiqiy ritsar sifatida yo'lga chiqqan Don Kixot xo'jayini kaltaklayotgan podachi bolani qutqarib yuboradi, lekin uning keyingi taqdiri uni qiziqtirmaydi.

Servantesning asar muqaddimasida ritsar romanlarining qulay deb turgan istexkomlarini ag'darishni ta'kidlangan asosiy fikri Don Kixotning birinchi safari tasvirlangan yuqoridagi epizodlardayoq ochiq ko'rinadi. Ritsarlikning halokatli ta'siriga qarshi dadil va uzluksiz kurash olib borish g'oyasi butun voqealar davomida diqqat markazida turadi. Don Kixot kutubxonasini ko'zdan kechirgan do'stlari jiyani va xizmatchi ayol quruq til bilan yozilgan dag'al va be'mani, zarardan boshqa narsa keltirmaydigan kitoblarni: bir to'da qilib yig'ib kuydirib tashlash kerak.

Bu yozuvchining ritsar romanlariga nisbatan kuchli nafratining ifodasi edi. «Don Kixot» keyingi safarga chiqishi oldidan Sancho Panso degan bir sodda dehqonni topib o'ziga yordamchi qilib oladi va bu xizmatlari evaziga uni qo'lga kiritadigan orolaridan biriga gubernator etib tayinlamoqchi bo'ladi.

Don Kixot va Sancho yo'lida ikki manax va ularning xizmatchilariga duch keladi. Ulardan orqaroqda Karetada Biskaylik ayol ham ketayotgan edi. Bu yo'lovchilar Don Kixotga «Malika»ni olib qochib ketayotgan jodugar bo'lib ko'rinadi. U xonimni ozod etish uchun hujum qiladi. Sancho-Pansoni esa faqat bir

narsa erga cho‘zilib yotgan «engilgina» kishining narsalarini o‘lja qilib olishgina qiziqtiradi. Biroq har ikkala qahramon-ritsar va uning yarog‘bordori ham yo‘lovchilarning qattiq zarbasiga uchraydi.

Ritsar romanlariga berilish Don Kixotni tentaksimon holatiga tushirsa ham lekin uning qalbi pok va intilishlari beg‘arazdir.

Bu fikrni romandagi bir epizod yaxshi tasdiqlaydi. «Haqoratlangan va mulkdorlar tomonidan tahqirlanganlarni qo‘llash uchun qasam ichgan» Don Kixot yo‘lida qo‘llari kishanlangan maxbuslarga duch kelib, ularni qutqarishga urinadi. Tabiat tomonidan erkin yaratilgan kishilarni qul holiga keltirish adolatsizlik deb ularni bo‘shatib yuborishni talab etadi. Biroq soqchilar uning talablarini bajarmaydilar. Bundan g‘azablangan Don Kixot hujum qilib otryad boshlig‘ini holsizlantiradi, so‘ngra yaxshi qurollangan soqchilarga zarba berib, maxbuslarni kishanlardan qutqaradi. Don Kixot mahbuslarni ozod etgandan keyin, ulardan Toboso qishlog‘iga borib malika Dulsineyaga uchrab, bo‘lib o‘tgan voqeani aytib berib keyin xohlagan tomonlariga ketish mumkinligini aytadi. Afsuski buning iloji yo‘qligini mahbuslar aytadi va Don Kixot bilan ular o‘rtasida janjal chiqib toshbo‘ron bo‘ladi.

SHunisi xarakterliki, Don Kixot ritsarlikdan boshqa har qanday masala haqida hayron qolarli darajada to‘g‘ri va oqilona fikr yuritadi. U harbiy kishi bilan o‘sha zamonning bilimdoni deb ataladigan xizmatchisi o‘rtasida katta farq mavjudligini masalan: askar bilan kambag‘al talabani taqqoslaganda mashaqqatli turmush kechirishlari jihatidan ular bir-biriga yaqin bo‘lib ko‘rinsalar ham, lekin harbiy kishining zimmasiga yuklangan vazifa nihoyatda og‘irligini biladi. Servantes harbiy san’atning haqiqiy maqsadi va intilish doirasi-tinchlik, tinchlik esa er yuzidagi hamma ezguliklarning eng oliysidir deb uqtiradi. Don Kixot chin sevgi, xotin-qizlar, kambag‘allar, shuningdek poeziya haqida chuqur mulohaza yuritadi.

Go‘zal Kiteriya bilan podachi yigit Basilo bir-birlarini sevadilar, biroq qizning otasi uni boy Kamachoga bermoqchi bo‘ladi. Basilo qanday yo‘l bilan bo‘lmasin o‘z sevganiga etishishga ahd qiladi. Bu masalada Don Kixot kambag‘al yigit Basiloni yoqlaydi. Nikoh masalasida u qat’iy ahloq prinsipiga rioya qilish kerakligini uqtiradi. «Xotin tovar emaski, uni sotib olish va so‘ngra qayta topshirish va boshqasi bilan ayriboshlash mumkin bo‘lsin, xotin ayrilmas yo‘ldoshdir». Xotin qizlar masalasida Don Kixot haqqoniy fiklar aytadi. Don Kixot Sanchoning qalbi pok ekanligiga, shuning uchun u har qanday orolga gubernator bo‘lsa ham uddasidan chiqa olishga ishonadi. Don Kixot Sancho Pansoga davlatni davlatni boshqarishda nimalarga e’tibor berish kerakligi haqida maslahat berib xat yozadi. «Sen boshqarayotgan halqning muhabbatini qozonmoq uchun-deydi u, sen jumladan ikki narsani eslashing darkor: birinchisi sen hamma bilan xushmuomalada bo‘lmog‘ing kerak, kkinchidan oziq - ovqat mollarini ko‘paytirmoq uchun, g‘amxo‘rlik qilmoq zarur, chunki kambag‘allarning qalbini xech narsa ochlik va qahatchilikdek g‘azablantirmaydi».

Servantes ko‘rsatganidek «Don Kixot tentakday yashadi, donishmanday o‘ldi».

YOzuvchining ko‘rsatganiday, «Ularning har ikkovi (Don Kixot va Sancho Panso) go‘yo bir qolipda quyilganday, xo‘jayinning tentakligi, xizmatkorning laqmaligi bo‘lmagan-da sariq chaqaga ham arzimas edi».

Ularning biridagi xislat ikkinchisida yo‘q. SHuning uchun ham Sancho Panso Don Kixotdagi be‘mani xarakterlarni payqaydi. Baratariya oroliga gubernator etib

tayinlangan Sancho Panso «Gubernatorlik lavozimiga men sariq chaqasiz keldim, odatdagi gersoglarning ketishlariga qarama-qarshi o'laroq, undan yana sariq chaqasiz ketayotirman» degan so'zlarida chuqur ma'no bor. Feodal hukumronlariga xos bo'lgan, tamagirlik, poraho'rlik, adolatsizlik va boshqa ko'p yaramasliklar unga yot edi. Sancho Panso obrazida Servantes yarog'bordorning hamma eng yaxshi xislatlarini mujaassamlashtirdi. Mazmunsiz ritsar romanlarida yarog'bordorning belgilari juda tarqoq va sayoz tasvirlanar edi.

Don Kixot romanida esa og'ir sinovlarga bardosh bergan Sancho Panso ho'jayinining tentaksimom xarakterlaridan tegishli xulosa chiqarib, unga tanqidiy qaray boshlaydi, o'zi ham gubernatorlik sarobdan boshqa narsa emas ekanligini anglaydi. Sancho so'zamol halq donoligini ifodalagan oddiy kishi obrazidir.

Bu romandagi ayniqsa Tereso Panso obrazi xarakterlidir. Tresa erining gubernatorlikka intilishi bilan qiziqmaganday, Sanchoning qizini zodagonga berish haqidagi maslahatiga ham qo'shilmaydi. Uning o'z tengi dehqon yigit bilan turmush qurishini istaydi.

Servantes O'rta asr sharoitida yashagan dehqon ayolning turmushi va orzu-istaklarini real manzaralarda tasvirlab beradi. Baxtli bo'lish boylikda emas, balki tenglik va o'zaro hurmatda deb ko'rsatadi u. Tereso Pansoning o'z qizi taqdiri va baxtli hayoti haqidagi orzulari hayotiy dalillarga asoslangan bo'lib Sancho Pansoning xom xayollariga ziddir.

XVIII asrda yashagan ingliz ma'rifatparvar yozuvchisi Filding Servantes ijodidan ilhomlanib adabiy faoliyatining dastlabki etapida «Don Kixot Angiliyada» nomli satirik komediya asarini yozadi. So'ngra u ijodining gullagan darida «Jozef Endryus va uning do'sti Abraam Adamsning sarguzashtlari tarixi» romanini yaratadi. Unda jamiyatni gumanistik asosda qayta qurush haqida Servantes ilgari surgan fikrni himoya qiladi. O'rta asr poeziyasidan o'sib chiqqan va ritsar sarguzashtlari aks ettirilgan romanga pastki tabaqa vakili obrazini kiritish, unda demokratik elementlarni targ'ib qilish bilan Servantes yangi romanchilikka asos soldi.

Romanning xarakterli xususiyati shundaki, yozuvchi har ikki qahramonni avanturizm kasalidan tuzalishga majbur etadi. SHuning uchun asarning oxiri pessimistik bo'yoqlardan holidir. Don Kixot Sanchoga xos hayotga real qarashni Sancho esa Don Kixotdagi gumanizmni o'zlashtiradi. SHunday qilib ular xalq istak-orzularini ifodalangan ijobiy qahramonlarga aylandilar. Bu shaxslar tasvirida qancha-qancha kulgu, qayg'u, hayajon, osoyishtalik va achchiq istehzo mavjud.

Buyuk adib Servantesning ijodi o'tgan uch yarim asrdan ortiq vaqt davomida Evropa progressiv adabiyotida munosib baholandi. Uning realistik metodi, yaratgan obrazlari va ifodalash usuli jahon realistik adabiyotining bundan so'ngi rivojiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. Uyg'onish davrining o'ziga xos bo'lgan xususiyatini yoritib bering.
2. Qaysi asarlarni turkiy xalqlarning uyg'onish davri adabiy namunasi deb bilasiz?
3. Evropa Uyg'onish davriga antik dunyoning ta'siri.
4. Dante ijodining o'ziga xosligi nimasi bilan ajralib turadi?
5. "Beatrice" Dante ijodining mazmuni ekanligi haqida gapiring.

6. "Ilohiy komediya" Dante ijodining cho'qqisi .
7. "Ilohiy komediya" –o'zbek tilida.
8. "Dekameron" asarining g'oyaviy yo'nalishi haqida gapiring.
9. J.Bokkachcho va Petrarka asarlari ahamiyati.
10. SHekspir tragediyalari haqida fikr bildiring.
11. SHekspir masalasi nima?
12. F.Rable ijodining Uyg'onish davridagi ahamiyati.
13. Servantesning "Don Kixot" romani xususiyatlari.
14. Fransuz dramaturgiyasining yaralishi va rivojlanishi.
15. Angliyadagi dastlabki gumanistik g'oyalarning shakllanishi qaysi ijodkorlar bilan bog'liq?
16. Drama va teatrning paydo bo'lishiga turtki bo'lgan omillar.
17. SHekspirning Angliya va jahon adabiyotiga qo'shgan hissasi.
18. Uyg'onish davrining inqirozga yuz burish sabablari.
19. Ritsar va ayyorlik deb nom olgan asarlarning kelib chiqishi va tub mohiyati nimada?
20. Servantesning romanchilik janrdagi buyuk hizmatlari.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. O. Qayumov. «CHet el adabiyoti tarixi». Toshkent 1973 yil. 1979 yil.
2. F.Sulaymonova "SHarq va G'arb" T-1997
3. M.Xayrullaev "Uyg'onish davri va SHarq mutafakkirlari" T-1971
4. N.Komilov "Tafakkur karvoni" T-2000.
5. SHekspir tanlangan asarlar to'plami. Toshkent 1978
6. «Otello» va «Gamlet» tragediyalari. Toshkent-1970.
7. SH.Normatova. Jaxon adabiet. T.,2008.
8. Jaxon adiblari adabiet xakida. T.,2010.
- 9.Saidov.A.SHekspir va yurisprudensiya. T., O'zbekiston.2011.
10. Saidov.A. Dante-yurist.T., Adolat. 2011.
- 11.Mahmudova S.Jahon adabiyoti. T.: 2018
12. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

6.- Mavzu: XVII asr G'arbiy Evropa adabiyoti.

Reja:

1. Klassitsizm adabiyoti.
2. XVII asr ingliz adabiyoti.
3. Fransuz adabiyoti.
4. J.P.Moler ijodi.

Mavzu bo'yicha tayanch so'zlar

Klassitsizm. XVII asr ispan adabiyoti.Barokko oqimi. Drama. Ingliz adabiyotida poema. Ispan adabiyotida barokko oqimi. Realizm. Milliy drama. Fransuz miliy teatri. Komediya. Masal. Satira. Drama.

Kirish

Klassitsizm adabiyoti. Tarixiy vaziyat oqimlar. Uygʻonish davri adabiy yoʻnalishlarining davom ettirilishi. Klassitsizmning asosiy prinsiplari.

XVII asrda Ispaniyaga xristian dinining salbiy taʼsiri. Mamlakat ijtimoiy hayotidagi voqealarning ispan adabiyotiga taʼsiri masalasi XVII asr ispan adabiyotidagi uch yoʻnalish. Ispan adabiyotida barokko oqimining rivojlanishi.

Lope de Vega – ispan adabiyotida Uygʻonish realizmi anʼanalarini davom ettirgan ulugʻ yozuvchi. Lope de Vega ispan realistik teatrining yuqori pogʻonaga koʻtarilishi. «YAngi sanʼat» asarida ispan milliy dramasiining asosiy qoidalarini belgilab berishi. Uning estetik qarashlari. Ijodiyotining rang-barangligi.

XVII asr fransuz adabiyoti va sanʼatida klassitsizmning taraqqiyoti.

Per Kornel – XVII asr fransuz dramaturgi. Uning «Sid» tragediyasi oʻz davridagi ijtimoiy qarama-qarshiliklarning realistik tasvirlashi. Sid obrazi vatan uchun xizmat qiluvchi. Kornelning bu asarda erkinlik va demokratik gʻoyalarni himoya qilishi, feodal urf odatlarni tanqid qilishi. «Sid» atrofidagi kurash va uning gʻoyaviy-siyosiy maqsadi.

Moler – fransuz milliy teatrining asoschisi. Moler – fransuz klassik komediyasini yaratuvchi. Komediylaridagi realizm. Komediylarida oila, nikoh masalalarini koʻtarib chiqishi («Erlar uchun saboq», «Ayollar uchun saboq») Moler dunyoqarashidagi xalqchillik. Molerning XVII asr Fransiyadagi siyosiy kuchlarni tanqid qiluvchi asarlari. «Tartyuf»da xristian dini va cherkovning tanqid qilinishi. Pesaning satirik kuchi. «Don-Juan»da axloqsizlik va oʻzboshimchalikning fosh etilishi.

Lafonten – XVII asr fransuz masalchi shoiri. Lafonten ijodidagi cherkov va aristokratik xulq-atvor tanqid qilingan sheʼriy ertaklari. Lafonten masallari, ulardagi xalqchillik gʻoyasi, haqqoniylik va realistik tasvir. Uning «Dub va qamish» masalida magʻrurlik masxara qilingan va saroy tekinxoʻrlarini qoralagan.

Maʼruza matni

XVII asrning oʻrtalarida Gʻarbiy Evropa mamlakatlarida feodal jamiyati xiyla zaiflashgan, 1516-1609 yillardagi Niderlandiya va 1640 yil Angliyadagi inqiloblar oʻrta asr idora usuli va diniy–cherkov hukumronligiga qaqshatqich zarba bergan, binobarin, feodal tuzumining butunlay emirilish davri ancha yaqinlashib qolgan edi. XV-XVI asrlardagi yirik ixtirolar, geografik kashfiyotlar, yangi savdo bozorlarining ochilishi inson faoliyati uchun keng imkoniyat yaratdi. Uygʻonish davri adabiy anʼanalarini davom ettirgan XVII asr ilgʻor yozuvchilari ijodida oʻlib borayotgan dvoryan–aristokratiya sinfi va uning urf–odatlari qattiq masxara qilinadi. Moler komediylarida tasvirlangan maʼnaviy ojiz, shuhratparast kishilar obrazi XVII asr dvoryan sinfi nuqsonining tipik ifodasidek namoyon boʻladi. Badiiy adabiyotda aristokratiya bilan murosa qilishga tayyor turgan burjua sinfi vakillarining egoistik intilishlari ham ayoovsiz tanqidga uchraydi. XVII asr Gʻarbiy Evropa adabiyoti realizm, klassitsizm va barokko nomi bilan ataluvchi uch asosiy yoʻnalishni oʻz ichiga oladi. Realizm Uygʻonish davri gumanistik yozuvchilarining anʼanalarini davom ettiradi. Bu adabiy yoʻnalishning vakillaridan biri boʻlgan Lope de Vega oʻz

komediyalarida barokko yozuvchilarining pessimistik kayfiyatlariga xushchaqchaq hayotni qarshi qo‘yadi. SHarl Sorel ham «Fransionning haqqoniy va kulguli hayot tasviri» romanida dunyoviy quvonchlarni kuylaydi.

Barokko yozuvchilarining tilida oddiy iboralar yo‘qolib, undagi tasvir nozik va bejirim tusga kiradi. Ular ijodida vazmin tabiatli qahramonlar gavdalanadi, uzoq ekzotik mamlakatlarga qiziqish kuchayadi. Adabiyotdagi bunday aristokratik uslub Italiyada «marinizm», Ispaniyada «gangorizm», Fransiyada «pretsioz» deb ataladigan oqimlarda ochiq ko‘rinadi. Binobarin, barokko xasta his-tuyg‘ularin ifodalovchi chirib borayotgan dvoryan–aristokratiya sinfining adabiy uslubidir.

Klassitsizm XVII asrning birinchi yarmida Fransiyada kelib chiqqan adbiy oqimdir. Klassitsizm yozuvchilari absolyut hokimiyat mamlakat milliy birligi manfaatlariga mos keladi, deb uni mustahkamlash g‘oyasini kuylaydilar. Ular qirollik siyosati bilan hisoblashishga majbur bo‘lganliklaridan, qisman, saroyga bog‘liq ham edilar. Lekin, bulardan qat’iy nazar, ular o‘z ijodida davlat manfaatlarini ko‘zlash hamma vaqt birinchi o‘rinda turadi. SHuning uchun klassitsizm nazariyachilari va yozuvchilari mamlakat xalqi ruhini aks ettiruvchi adabiyot yaratishga intiladilar. Bu badiiy ijodning shakllanishida davrning ilg‘or ratsionalistik falsafasi, xususan, Dekartning haqiqatni anglash uchun yagona mezon aql–idrokdir, degan qarashlari katta ta’sir ko‘rsatadi. SHunga binoan, ular idrokni san’atga ham to‘g‘ri yo‘l belgilab beruvchi birdan–bir mezon deb hisoblab uni his-tuyg‘uga qarshi qo‘yadilar. Klassitsizmning asosiy prinsiplaridan yana biri tabiatga taqlid qilish, real turmushni gavdalantirish talabidir. Demak, realizm klassitsistlar estetikasiga yot emas, biroq u chegaralangandir.

Uning yirik nazariyotchisi Bualo «Poeziya san’ati» asarida «yaramas» tabiatga, voqelikning «qo‘pol» tomonlariga emas, balki faqat «go‘zal» tabiatga taqlid qilishga chaqiradi. Klassitsistlar inson hayotidagi muhim voqealarni ochish kabi vazifani ilgari surish bilan birga, umumiylikni xususiy holat bilan ajratib qo‘yadilar, insonning ruhiy holati oddiy turmushga bo‘lgan intilishlari bilan bog‘lik ekanligini bilmaydilar. Bualo esa personajlarni bir yoqlama tasvirlashga olib boradi. Klassitsizm nazariyasi bo‘yicha, butun adabiy janrlar «yuksak» (tragediya, epos, qasida) va «tuban» (komediya, satira, epigrama) turlarga bo‘linadi.

YUksak janrda–davlat ishlari qirol va hukmron tabaqa vakillarining harakatlari tantanali uslubda tasvirlanishi kerak.

Tuban janrda esa uchinchi toyifa vakillarining kundalik turmushi kulgili manzaralarda aks ettirilishi lozim. Janrlarning bu tariqa sun’iy tasnif etilishi klassitsizm adabiyotining dvoryan xarakterdan kelib chiqq-an. Klassitsizm adabiyotida drama janri muhim o‘rin egallaydi. Undagi asosiy omil uch birlik qonuniga rioya qiladi. Ulardan biri vaqt birligidir, ikkinchisi o‘rin birligi, uchinchisi harakat birligi. Klassitsizm antik adabiyotga taqlid qilish asosida kelib chiqqan adabiy yo‘nalishdir. Klassist yozuvchilar Rim va Grek san’atining yuqori bosqichga ko‘tarilgan davrda yaratilgan asarlariga ergashib, o‘sha davr adabiyotining namunalari va qoidalarini o‘zgarmas, hamma davr uchun bir xil xizmat qiluvchi va o‘rnak bo‘luvchi ijoddan iborat deb ulug‘lab, ularning nazariy qarashlari va amaliy yutuqlarini qabul qildilar. Biroq (mavhum) g‘oyalarni ideallashtirish davrning real hayotidan uzoqlashib, xalq turmushidan ajralib qolish, janrlarni qattiq logik

qonunlarga bo'ysindirish klassitsizm adabiyotini cheklab qo'ygan edi. Lekin bunday salbiy tomonlarga qaramay, klassitsizm o'z davri madaniy hayotida katta voqea edi.

XVII asrning ilg'or yozuvchilari ijodi o'sha davrning yirik mutafakkirlari Bekon shuningdek, Gobbos, Kampanelli, Dekartlarning falsafiy qarashlari bilan bog'liq ravishda rivoj topdi. Ular ta'limotidagi materialistik tendensiya idealistik tendensiyaga qarshi qaratilgan edi. Bu narsa feodal olami va uning urf-odatlarini tanqid qilishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

XVII asr G'arbiy Evropa adabiyoti o'z davri hayotining turli-tuman manzarasini gavdalantirgan Milton, Kornel, Rasin, Lope de Vega va Kalderon kabi yirik yozuvchilarni etishtirada, ularning ko'p qirrali va eskilikni fosh etuvchi ijodi hozirgi kungacha g'oyaviy mazmun va badiiy qimmatini saqlab kelmoqda. XVII asrning 20-30 yillarida Angliyada sinfiy kurash keskinlashgan, feodal absolyut hokimiyat mamlakatning bundan so'nggi rivojiga g'ov bo'lib qolgan edi. Ingliz burjuaziyasi yangi dvoryanlik bilan ittifoq tuzib, absolyutizmga qarshi kurash olib boradi, bu inqilobiy kurashda jangovor armiya dexqonlar edi. Lekin ular bu inqilobdan manfaat ko'rmaydilar. Erga feodal mulkchilik tugatilgach, er dehqonlarga emas balki yangi dvoryanlikka o'tib ketdi. Ingliz burjua inqilobining o'ziga xos xususiyati 1688 yilda yuzaga kelgan burjuaziya bilan dvoryan o'rtasidagi kelishuvchilik bilan tugadi.

XVII asrning 60–yillarida yuz bergan Styuartlar restavratsiyasi progressiv adabiyotdagi kuchlarni feodal reaksiyasiga qarshi kurashga otlantiradi. Bu vaqtda Batlar «Gudiras», Milton «Yo'qotilgan jannat» poemalari va «Samson-kurashchi» tragediyasini, Ben'yan «Ziyoratchining safari» nomli asarini yaratdilar. 1688 yildagi kelishuvchilikdan so'ng burjuaziya yuzidagi niqobini olib tashlaydi. Feodal zulmi o'rnini kapitalistik ekspulatsiya egallaydi. SHuning uchun ham bu vaqtda yashagan har bir ilg'or yozuvchi o'rta asrchilik va restavratsiyaga nafratini ifodalash bilan cheklanmay aqcha hukumronligini tug'dirgan davrni ham qatiq fosh etdilar. SHu davrda yashagan yirik yozuvchilardan biri dramaturg Benjamin Jonson (1573–1637 y.) absolyut hokimiyat reaksiyasiga qarshi kurashuvchi sifatida maydonga chiqdi. «Seyan: uning emirilishi» (1603 y.), «Katilina: uning isyoni» (1611 y.) tragediyalarida Jonson Rim tarixidan manba olib monarxiyaga qarshi respublikachilik g'oyalarini ilgari suradi. U «Volpone» (1607 y.), «Episin yoki indamas xotin» (1609 y.), «Alximik» (1610 y.), «Avliyo Varfolomey kunidagi yarmarka» (1614 y.) komediyalarida ingliz hukmron doiralarning satirik obrazlarini yaratadi. XVII asrning 40–50 yillarida siyosiy kurash davom etayotgan bir davrda demokratik ruhdagi kuchli publitsistlar Jon Lilbern (1618–1657 y.) va Jerarda Uinstenli (1609–1652 y.) etishib chiqdilar.

XVII asr ingliz adabiyotining vakili Milton 1608 yilda Londonda notarius oilasida tug'iladi. Kembridj universitetida o'qidi. Milton feodal reaksiyasi tarafdorlari va monarxiya tuzumiga qarshi kurashadi. U siyosiy masalada universitet o'qituvchilari bilan tortishib qoladi va o'qishdan chetlatiladi. Milton so'ngra o'qishni a'lo baholar bilan tugatib magistr diplomini oladi va 1638 yilda Evropa bo'ylab sayohatga chiqadi. Fransiya va Italiyada yashab uning adabiyoti bilan tanishadi. Milton o'zining «Komus» (1637 y.) nomli lirik p'esasi asosida his-tuyg'u bilan aql-idrok o'rtasida uyg'unlik bo'lishi kerakligi haqidagi fikr yotadi. O'rmon va

chakalakzorlar hukmroni kuchli hirs va engiltaklik timsoli Komus o'rmonzorda adashib qolgan sof va gunohsiz qizni yo'ldan ozdirmoqchi bo'ladi. Komus qasrida na uning o'zi, va na yarim odam, yarim hayvon to'dalarining hiyla – nayranglari qizning irodasini buka olmaydi. Qizning akalari uni Komus qo'lidan qutqarib oladilar.

Bu lirik p'esada yosh Miltonning shoirlilik istedodi ajoyib o'rmonzor tasvirida ham, qizning jasurona harakati tasvirida ham ochiq ko'rinadi. Milton ijodining yangi bosqichi XVII asrning 40-yillaridagi siyosiy voqealar bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. U o'zining nikoh haqidagi maqolasida Uyg'onish davri gumanistlari yoqlagan tenglik g'oyalarini himoya qiladi.

Milton ijodining cho'qqisi bu uning «Yo'qotilgan jannat» asaridir (1658-1667 y.). Asarni yaratishda «Tavrot» rivoyatlaridan foydalanadi. Poema 12 qo'shiq (kitob) dan iborat Kitobning boshida xudoga qarshi isyon ko'targan farishtalarning engilishi ko'rsatiladi. Qo'zg'olonchilar boshida erkinlikka intiluvchi shayton turadi. Poemada tasvirlangan ikkinchi voqea Adam bilan Evaning gunohi haqidagi afsonaga o'idir. Miltonning ikkinchi poemasi «Topilgan jannat» (1666 y.) to'rt kitobdan iborat bo'lib, poemada shayton bilan Iisus o'rtasidagi kurash aks ettirilgan xristian afsonasi hikoya qilinadi.»Yo'qotilgan jannat» poemasida gunoh qilish tasvirlansa, Topilgan jannat« asarida esa gunohni yuvish tasvirlanadi.

«Samson-kurashchi» (1667 y.) asarida Milton raqiblarga nisbatan nafrat ruhi, kurash va qasos olish ishtiyoqi bilan yashagan aktiv kurashchi obrazini yaratadi. Asar voqeasi Filistimlyan shahrida yuz beradi. Dushmanlari uchun katta xavf hisoblangan Samson makr-hiylaga uchib o'z sirlarini aytib qo'yadi. Bundan foydalanib dushmanlari uni zindonga tashlashadi. Otasi uni pul to'lab qullikdan qutqarmoqchi bo'ladi, lekin Samson bu yo'lni o'ziga or bilib ko'nmaydi. Azob –uqubatlardan ko'zi ko'r bo'lib qolgan Samsonni dushmanlari kuchini sinash uchun uni teatrga olib keladilar. Ko'r Samson og'ir narsalarni ko'tarib hammani qoyil qoldiradi. So'ngra ularga yanada qiziq tomosha ko'rsatish maqsadida katta binoning ikki ustunini bor kuchi bilan silkitib ularni sug'urib tashlaydi. Gumbaz o'sha erda o'tirgan knyazlar, jretslar maslahatchilar, dohiylar ustiga ag'darilib tushadi. Samsonning o'zi ham halok bo'ladi, dushmanni ham mahv etadi. Lekin u o'z o'limi bilan xalqiga g'alaba keltiradi.

XVII asr ispan adabiyotida uch adabiy yo'nalishni ko'rishimiz mumkin. Bular Uyg'onish realizmi, klassitsizm va barokkodir. Antik sa'nat va xalq badiiy an'analarini uzviy ravishda bog'lay bilgan adabiyot – Uyg'onish realizmi Ispaniyada boshqa mamlakatlarga qaraganda ancha kech vujudga keladi. U targ'ib qilgan gumanizm katolik g'oyalari qarshiligiga uchraydi. Klassitsizm Ispaniyada o'z rivoji uchun zamin topolmaydi faqat uni tor doiradagi olimlar-filologlarga yoqlaydilar va o'zlarini o'tmish madaniy merosini avaylab asrovchilar deb biladilar. Ispan adabiyotida barokko oqimi XVII asr G'arbiy Evropa va Ispaniyaning ichki va tarixiy hayotiga mos ravishda keng rivoj topadi. Ispan faylasufi Franchesko Sanches Uyg'onish an'analarini davom ettirib, o'rta asr sxolastikasiga qarshi chiqsa ham, lekin oxirida u bo'shshib («Bilish mumkin bo'lgan narsaning yo'qligi haqida») umidsizlikka tushadi.

Ispan Uo'g'onish davri realistik teatrning yuqori pog'onaga ko'tarilishi dramaturg Lope de Vega ijodi bilan bog'liqdir. Dramaturgning bilim doirasi juda

keng bo'lib, u xilma-xil janrlarda o'z mahoratini sinab ko'radi, sonet, romans, qasida, poema, pastarollar, hikoyalar, roman va dramatik asarlar yaratadi. Lope de Vega ning o'zi bir komediyasida yozgan p'esalarining soni 1500 ta bo'lganini eslagan. YOzuvchining shu vaqtgacha topilgan p'esalarining soni 500 ta shulardan 50 tasi diniy mavzuda. «Menga komediya yozish kerak bo'lsa,- deydi Lope «YAngi san'at»da, - men hamma qoidalarnit uch qulf bilan berkitaman va o'z kabinetimdan Plavt va Teretsiyni chiqarib yuboraman». Dramaturgning bu mulohazalari zamon talabi, xalq didiga mos realistik asarlar yaratish istagi bilan bog'liqdir.

XVII asr fransuz adabiyoti va san'atida klassitsizm uslubi o'z taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisiga ko'tarildi. Fransuz klassitsizmning rivojlanishiga sabab bo'lgan ikkinchi omil o'sha davrning yirik mutafakkurlari Dekart bilan Gasendi filosofiyasining ta'siri edi. XVII asr fransuz adabiyotining yirik vakili dramaturg Per Kornel 1606 yilda tug'ildi. Kornel ijodining dastlaki etapi (1629-1636 y.)da aristokratiya sinfining ma'naviy emirilishi, uning vakillarining axloqiy tubanligini aks ettirgan «Melita», «Beva», «Sud galeriyasi», «Qirollik maydoni» kabi komediyalarini yaratadi. Biroq Kornel bu p'esalaridan ko'ra bundan so'ng yozgan yirik tragediyalari bilan shuhrat qozondi. Kornelning birinchi tragediyasi «Medeya» (1635 y.) ning syujetini antik yozuvchilar Evripid va Senekaning Medeya haqidagi asarlaridan oladi. YOzuvi bu asarida aristokratiya tabaqasining axloqiy buzuvchiligi qurboni bo'lgan ayolning og'ir taqdirini tasvirlaydi. Kornelning «Sid» (1636 y.) tragediyasi Fransiyadagi ijtimoiy-siyosiy voqealar bilan bog'liq ravishda paydo bo'ladi. Fransiyada feodal o'zboshimchaliklarni tugatish, yagona milliy davlat-absolyutizmni mustahkamlash uchun kurash avj olgan bir vaqtda Kornel o'z ijodida eski feodal tartiblarining emirilishi muqarrarligini va markazlashgan kuchli davlat barpo etish zarurligini aks ettiradi. Jumladan «Sid» tragediyasida qonga qon degan eski urf-odatlar o'rniga vatan oldidagi fukarolik burchini bajarishini asosiy vazifa qilib qo'yadi. Kornel «Goratsiy» (1639y.) tragediyasi syujeti uchun manbani Rim tarixchisi Tit Liviyning birinchi kitobida bayon etilgan qadimgi grek davlatining tashkil topishi haqidagi afsonadan oladi. Bu asarda davlat va jamiyat ishi uchun kurash mavzusini birinchi o'ringa qo'yadi.

Fransuz milliy teatrning asoschisi, yirik dramaturg-komediograf Jan Batist Moler 1622 yilda tug'ildi. Moler ijodiy faoliyatining ilk bosqichi fransuz xalq farsini o'zlashtirgani holda italyan niqobli komediyalarini fransuz teatrga moslab qayta ishlab o'z truppasini repertuar bilan ta'minlab turadi. Lion shahrida uning birinchi komediyalaridan bo'lgan «Telba» p'esasi qo'yiladi. «Kulgili nozaninlar» (1659 y.) komediyasi Molerning nomini ko'pchillika ma'lum qilgan birinchi original asaridir. Xalq farsiga asoslanib yozgan bir pardali bu p'esasida Moler 50-yillardagi dvoryan reaksiyasi natijasida keng tarqalib borayotgan pretsioz adabiyotiga, aristokratik xulq-atvor va tannoqlikka qat'iy zarba beradi. Moler «Tartyuf» komediyasini 1664 yil may oyida sahnaga qo'yadi. Uch pardali bu p'esa o'sha vaqtda juda keng tomir yozgan diniy-klerikal «Muqaddas zakovat jamiyati»ning kirdikorlarini fosh etishga qaratilgan bo'lsa ham, lekin komediya feodal-katolik reaksiyasi hurujiga qarshi keskin kurash quroliga aylanib ketadi. Bu komediyada Moler yuqori tabaqa vakillari ichida avj olgan riyokorlik va munofiqlikni Tartyuf obrazida ochib tashlaydi. Tartyuf feodal-aristokratiyaning qabix ishlarini aks ettirgan shaxsdir. O'zining qora niyatlarini

amalga oshirish uchun yuziga niqob tutgan va taqvador bo'lib ko'rinishga uringan bu odam haqiqatda o'ta iflos va razil bir shaxs bo'lib chiqadi. Tartyuf burjua Orgon va uning onasining soddaligidan foydalanib ularni laqillatadi. Siri fosh bo'lib Orgonni uydan haydab, uning mol – mulkini tortib olmoqchi bo'lganida ham, Tartyuf yuzsizlarcha bu ishlarning barchasini xudo yo'li uchun qilayotganini aytadi. Unga qarshi kurash asar boshida xizmatkor qiz Dorina bo'lib, unda xalq donoligi mujassamlashgandir.

Molerning ijodi gullagan davrda yaratgan «Don Juan» (1665 y.) nomli satirik komediyasi alohida ahamiyatga ega. «Don Juan» ning syujeti turli davrlarda turli yozuvchilarning diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Masalan: Don Juan haqida ispan dramaturgi Tirso de Molina «Seviliyalik shum yigit» (1620 y.), A.S.Pushkin esa «Tosh mehmon» asarida bu obrazni chuqur talqin qiladi. Moler ispan ertaklaridagi bu obrazni o'z zamonasining aristokrat yigiti qiyofasida tasvirlab, uning butun nuqsonlarini fosh etib tashlaydi. Bu obraz ko'p qirrali bo'lib, umuman, buzilgan dvoryan sinfining vakili, deb ko'rsatiladi.

Komediyaning boshidayoq Don Juan haqida uning xizmatkori Sganarel bilan tashlab ketgan xotini Elviraning xizmatkori Gusman o'rtasidagi suhbatda jiddiy fikr bayon qilinadi. Don Juan hamma jinoyatchilardan eng yovuzi u it, shayton, turk, eretik deb ataydi uni Sganarel. Xizmatkorining o'z xo'jayinini bunday xaqorat qilishi uchun asosi bor edi, albatta. Har qanaqa ayolga uylanishga mohir Don Juan xotinmi va yoki qiz shaharlikmi va qishloqlik, bundan qa'tiy nazar, ularning barchasiga muhabbat izhor qilaveradi.

Sganarel' xujayinining bunday beqaror va bema'ni xayot kechirishiga xar qadamda uylanib xotinini tashlab ketishiga e'tiroz bildiradi. Suvdan omon-eson chiqqan (to'lqin ularning qayig'ini ag'darib yuborgan edi.) Don Juan qishloq ko'chasida SHarlotta ismli qizga duch kelib, «Nahotki qishloq joylarda, daraxt va toshlar orasida, sizga o'xshagan janonlarni uchratish mumkin bo'lsa?» deb unga sevgi izhor qiladi va qizni dehqon yigit P'erdan aynitib, o'zi olmoqchi bo'ladi. SHu vaqda bundan biroz ilgari suhbatlashgan, Matyurina degan qiz ham kelib qolib, SHarlotta bilan janjallashadi. Biroq ayyor Don Juan har ikkalasining qulog'igi ikki xil gapirib, ularni olishga ishontiradi.

Don Juanning ijobiy tomonlari ham bor. U diniy etiqodga ishonmaydi. Himoyasizlarga yordam berishga tayyor jasur kishi. Elviraning akalari ta'qibidan bekinib, o'rmonzorda ketayotgan Don Juan uch qaroqchining bir kishiga hujum qilayotganini ko'rib qoladi va uni o'limdan qutqaradi. Bu odam Elviraning kichik akasi Don Karlos edi. Don Karlos haqoratlangan singlisi uchun Don Juandan o'ch olish maqsadida uni axtarib yurganini aytganida, Don Juan o'zining kimligini bildirmay, qidirib yurgan odamining qadr don do'sti ekani va o'sha yaqin kishisi hurmati uchun har qanday odam bilan jang qilishga tayyor ekanini aytadi.

Don Juan Molerning klassitsizm qoidalari qobig'ini yorib chiqib yaratgan tom ma'nodagi yirik realistik asaridir. Bu narsa turmushni keng ko'lamda tasvirlashda ham, uch birlik qonuniga rioya qilmaslikda ham (voqea o'rni almashib turadi: saroy, dengiz qirg'og'i, o'rmonzor va hokazo) qahramonlar xarakterining rivojlanib borishida, klassitsizm an'anasiga binoan, komediyaning she'rda emas, balki, prozada

yozilishida, shuningdek, xalq vakillarini tasvirlashga alohida e'tibor bershida ham ochiq ko'rinadi.

«Mizantrop» (1666 y.) Moler ijodining yuqori cho'qqisi va shu bilan uning adabiy faoliyatida boshlangan burilish nuqtasi ham bo'ldi. Asarning bosh qahramoni sof ko'ngilli Alsest yaramas saroy muhitida azobchekadi. Hamma vaqt yaxshilik va adolatli ish qilishga intilgan bu yigit har qadamda adolatsizlik va olchoqlikka yo'liqadi. U tabiatan insonparvar, undagi mizantropiya–odamovilik buzilgan dvoryan-aristokratiya hayoti ta'siri ostida yuzaga keladi. CHunki u oliyjanob g'oyalarni amalga oshirish uchun o'sha jamiyatdan o'ziga suyanchiq topolmydi. SHuning uchun ham Alsest qalbida tug'ilgan g'azab o'ti cheksiz. U ba'zi kishilardan yovuzliklari uchun nafratlansa, boshqalarni o'sha yovuzliklarga qarshi kurashmaganliklari uchun qoralaydi. Dvoryan zodagonlarning hayoti va xulq-odati, takabburligi Alsestga yoqmaydi. U hashamdor formalistik san'atga ham qarshi kurashadi. Aristokrat shoir Orantning soneti munosabati bilan Alsestning izhor qilgan fikr va mulohazalari xarakterlidir. Alsest Orantning yuzaki sonetiga chuqur mazmunli xalq qo'shiqlirini qarshi qo'yadi.

Mavzu yuzasidan qisqacha xulosa:

Klassitsist yozuvchilar Rim va grek san'atining yuqori bosqichiga ko'tarilgan davrda yaratilgan asarlariga ergashib, o'sha davr adabiyotining namunalari va qoidalarini o'zgarimas, hamma davr uchun bir xilda xizmat qiluvchi va o'rnak bo'luvchi ijoddan iborat, deb ulug'lab, ularning nazariy qarashlari va amaliy yutuqlarini qabul qildilar. Biroq mavhum g'oyalarni ideallashtirish, davrning real hayotidan uzoqlashib, xalq turmushidan ajralib qolish, janrlarni qattiq logik qonunlarga bo'ysundirish klassitsizm adabiyotini cheklab qo'ygan edi. SHuning uchun ham uning qotib qolgan qonunlarini A.S..Pushkin va rus adabiyotshunoslari tanqid qilganlar. Lekin bunday salbiy tomonlari bo'lishiga qaramay, klassitsizm o'z davri madaniy hayotida katta voqea edi.

XVII asrning ilg'or yozuvchilari ijodi o'sha davrning yirik mutafakkirlari F.Bekon, Gobbs, Kampanelli, Dekartlarning falsafiy qarashlari bilan bog'liq ravishda rivoj topadi. Ular ta'limotidagi materialistik an'ana idealistik an'anaga qarshi qaratilgan edi. Bu narsa feodal olami va uning urf-odatlarini tanqid qilishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. XVII asr G'arbiy Evropa adbiyoti o'z davri hayotining turli-tuman manzarasini gavdalantirgan Milton, Kornel, Rassin, Moler, Lope de Vega va Kalderon kabi yirik yozuvchilarni etishtiradi, ularning ko'p qirrali va eskilikni fosh etuvchi ijodi hozirgi kungacha g'oyaviy mazmuni va badiiy qimmatini saqlab kelmoqda.

Mavzu bo'yicha lug'at:

1. Klassitsizm–XVII asrning birinchi yarmida Fransiyada kelib chiqqan adabiy oqim.
2. Independent–episkoplarni rad etuvchi protestantlik cherkovi tarafdorlari.
3. Presviterianlik–XVI asrda Buyuk Britaniyada kelib chiqqan protestantlik diniy mazhab.

4. Levelvr–XVII asr ingliz inqilobi davrida radikal – demokratik partiya.
5. Eretik – dahriy ya’ni xudodan qaytgan ma’nosida.
6. Pretsiyoz adabiyoti – nafis, nozik adabiyot: aristokratik adabiyotdagi barokko oqimining bir turi.
7. Barokko – o’rta asr madaniyati tushkunligi natijasida kelib chiqqan, absolyutizm kuchayib borayotgan davrda feodal – katolik reaksiyasi ta’sirini aks ettirgan adabiy yo’nalish hisoblanadi. Uning yorqin ifodachisi dramaturg Kalderondir.
8. Kulteranizm – tanlanganlar nozik didli madaniyatli kishilar uchun yozilgan asarlar, Bu adabiyotning asosiy vakili sifatida Ispan aristokrat shoiri Gangora (1561-1627 y.)dir.

Adabiyotlar ro’yxati.

1. Qayumov O. CHet el adabiyoti tarixi. T. 1973 y.
2. Melexov O.V. Istoriya zarubejnoj literatur XVII- XVIII vekov. M. 1974 g.
3. Bekmurodova.Z. Tavba qilmagan gunohkor. Jahon adabiyoti jurnali. 2013, №1.
4. Do’stmuhammad.X. Jon milton va A.Qodiriy: “Areopagitika”dan “Diyor bakr”ga qadar. “Jahon adabiyoti” jurnali. 2012 yil, iyun soni. 147-155 b.
5. Moler J.D. Tartyuf. Don Juan. Mizantrop. Mnimiy bolnoy.
6. Lafonten. J. Masallar.
7. Istoriya zarubejnoj literatury XU11 veka.M., Vьisshaya shkola., 1999
8. Mahmudova S. Jahon adabiyoti. T.: 2018
9. Hamdamov. U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017.

7. Mavzu: XVIII asr ma’rifatchilik adabiyoti.

Reja:

1. G’arbiy Evropada ma’rifatchilik harakati.
2. Ingliz ma’rifatchilik yo’nalishining shakllanishi.
3. Nemis ma’rifatchilik adiblari.

Mavzu bo’yicha tayanch so’zlar.

Ma’rifatchilik, Ingliz adabiyoti. Pamflet. Roman. Satira. Epistolyar roman. Dramaturgiya. Publitsistika. Ijobiy qahramon masalasi. Xalq obrazi. Fransuz adabiyotida ijodiy metod masalasi. Tragediya. Ensiklopediya. Sentimentalizm. Nemis adabiyotida milliy teatr. Falsafiy drama. Realizm. Isyonkorlik ruhi. Lirika.

Kirish

XVII –XVIII asrlar jahon tarixida yangi davrni boshlab berdi. XVII –XVIII asr ingliz va fransuz burjua inqiloblari o’rta asrlardagi eski tartiblarni emirib tashladi, ming yildan ortiq vaqtdan beri hukumronlik qilib kelayotgan feodal tuzumga zarba

berdi jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tardi. XVIII asr Evropada taraqqiyparvar kuchlarning chirigan o'rta asrchilik tartiblariga qarshi kurash siyosiy tus ola boshlagani kabi, adabiyotda ham bu kurash jangovar ma'rifatchilik ruhini ola boshladi. O'zining antifeodal mohiyati bilan ajralib turadigan ma'rifatchilik adabiyoti feodalizmga qarshi kurashayotgan, hali u vaqtda progressiv ruhda bo'lgan va xalq harakatidan foydalanayotgan burjuaziyaning falsafiy va siyosiy ta'limoti bilan sug'orilgan edi.

Ma'rifat so'zi keng ma'noda xalqni bilimli, ma'rifatli qilish ma'nosida, tor ma'noda burjuaziyaning feodalizga qarshi kurashi avj olgan davrdagi aqliy harakatni ifoda etadi.

Ma'rifatparvarlar uchun aql – idrok bosh masaladir. Ular insonning aqliy faoliyatiga, odamiylik fazilatlariga yuqori baho berganlar, aqlu-insofqa begona bo'lgan zulmni, jaholatni qoralaganlar. SHu bilan birga, ular ma'rifatchilik g'oyasiga, uning ta'sir etuvchi kuchiga ortiqcha baho berib, katta xatoga yo'l qo'yadilarki, natijada bunday qarash ularning davlat boshida o'qimishli, odil, ya'ni ma'rifatparvar mustabid hokim turishi kerak, degan xom xayollarga borishlariga sabab bo'ladi. Ma'rifatchilik adabiyotining estetik qarashlari shu bilan qadrli ediki, ular san'atning tarbiyaviy ahamiyatini jamiyatni qayta qurish manfaatlariga xizmat qildirdilar. XVIII asr yozuvchilari ma'rifatchilik ruhidagi siyosiy – falsafiy roman, falsafiy povest, siyosiy-axloqiy xarakterdagi dramatik asarlar yaratdilar. Ma'rifatparvar yozuvchilar adabiyotni tug'ilib kelayotgan yangi sinfnig g'oyaviy kurash quroli deb bildilar. Ularning ijobiy qahramonlari grajdanlik jasorati, mehnat va tashabbuskorlik ko'rsatish, shuningdek, sahovat g'oyasini bo'rttirib tasvirlashdan iborat edi. Bu adabiyotdagi masalaga muayyan maylga berilib qarash o'sha tarixiy davr talablariga, dunyoni qayta qurish uchun qilinayotgan qarashlarga mos bo'lib tushar edi.

Ma'rifatchilik harakati G'arbiy Evropa mamlakatlarida bir tarzda, inqilobiy va izchil shaklda ko'rinmasa ham, lekin taraqqiyparvar adabiyot uchun mushtarak tomoni borki, bu uning antifeodal xarakterida namoyon bo'ladi.

Ma'rifatchilik adabiyotinig Angliyadagi yirik namoyondalari romannavislar: D.Defo, J.Svift, S.Richardson, G.Filding, xalqchil shoir R.Brens va boshqalar hisoblanadi.

Fransiyada ma'rifatchilik harakati Fransua Volter, Deni Didro, J.J.Russo, Per Ogyusten Bomarshe kabi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-adabiy faoliyati bilan mashhur bo'lgan san'atkorlarni etishtirdi.

Nemis ma'rifatchiligi esa Gotxold Efraim Lessing, Fridrix SHilller, I.V. Gyote singari buyuk adabiyotshunos olimlarni, dramaturglarni va jamoat arboblarni maydonga chiqardi.

Ma'ruza matni

Angliya hukmron doiralarning bosqinchilik urushlari va kolonial siyosati o'sha davr adabiyotida, Svift va SHeridan ijodida keskin hajv ostiga olinadi. Hamma erda bo'lgani kabi, Angliyada ham ma'rifatchilik g'oyasining keskin ziddiyatlari ko'zga tashlanib turar edi. Bu ziddiyat ma'rifatparvarlar olg'a surgan jamiyatning gormonik rivojlanishi haqidagi g'oyasi bilan burjua voqeligining amaldagi shart-

sharoitlari o'rtasidagi nomunosiblikda ko'rinadi. Ana shu tufayli Angliya ma'rifatchilik mafkurasining falsafiy asoslari ham ziddiyatli edi. Bu ziddiyat ingliz faylasuflari va olimlari Tomas Gobbs (1588-1679 y.), Sheftsberi (1671-1713 y.), Bernard Mandevil (1670-1733 y.) kabilarning ijodida ham o'z aksini topadi.

Har bir mamlakatning ma'rifatchilik adabiyoti haqida gap borganda, o'sha mamlakatning milliy-tarixiy sharoitini, o'ziga xos taraqqiyot yo'lini nazardan qochirmaslik kerak. Chunki inqilobiy harakatlar tarixiy sharoitga qarab turlicha bo'lgan.

Angliyadagi ilk ma'rifatchilik adabiyotining vakili sifatida birinchilardan bo'lib Daniel Defo tilga olinadi. D.Defo jahon adabiyoti tarixiga o'lmas «Robinzon Kruzo» asarining muallifi sifatida kirgan. U ingliz va Evropa adabiyotida roman janriga asos solgan mashhur yozuvchidir.

D.Defo savdogar oilasida 1660 yilda tug'iladi. Uning otasi Jemis Fo puritanlik mazhabiga sodiq edi. Bo'lajak yozuvchini otasi puritan diniy akademiyasiga o'qishga beradi. Ammo Defo savdo ishiga qiziqib, umrining oxirigacha yirik kommersant bo'lib qoladi. Tijorat ishlari bilan Evropaning juda ko'p mamlakatlariga—Portugaliya, Ispaniya, Italiya va Fransiyaga boradi. Bu sayohatda mamlakat hayotida yuz berayotgan voqealarga ham aralashadi. O'zining ijodiy faoliyatida maqola va pamfletlarida feodal – aristokratlar bilan cherkov reaksiyasini fosh qiladi. Bundan tashqari uni iqtisod, tarix, pedagogika, statistika, geografiya, falsafa, tibbiyotga oid bir qancha asarlari bor. Defo buyuk kashfiyotlar davrida yashadi. U jahongashta sayyohlar, savdogarlar, oson yo'llar bilan boylik orttirish va dovrug' qozonishni orzu qilgan turli xil kishilar, yangi erlar ochish, yangi bozorlarni qidirib topish, odam qadami tegmagan manzillarni aniqlashga intilgan burjua vakillari hayotidan ko'plab asarlar yaratadi. Lekin yozuvchiga shuhrat keltirgan asari «Robinzon Kruzo» (1719 y.) romani bo'ldi.

Buyuk Britaniya har tamonlama dengiz va okeanlar bilan o'ralgan xilma-xil sarguzashtlarga boy mamlakat edi. Defoning bu romaniga asosiy turtki bo'lgan sabablardan biri ham shu bo'lsa kerak, 1713 yili ingliz yozuvchisi Richard Stil «Angliyalik» nomli jurnalida Aleksandr Selkrik to'g'risidagi ocherk bilan chiqadi. Bu matrosni kema kapitani kelisholmay qolganligi uchun uni Janubiy Amerikaning Chili qirg'oqlaridagi Xuan Fernandes orollaridan biriga tashlab ketadi. Richard 4 yilu 4 oy hayot kechiradi. Shu davrda u deyarlik yovvoyilashib qoladi. Defoning Robinzon Kruzosi esa 28 yil orolda yashab o'zining barcha insoniy xislatlarini yo'qotmaydi. Bu romanning asosiy qismi yolg'iz insonning kimsasiz orolda yovuz tabiat kuchlari bilan yuzma-yuz olushuviga bag'ishlangan. Bu kurashda qahramon g'alaba qozonadi, yovvoyi orolni inson yashaydigan ajoyib makonga aylantiradi. U og'ir sharoitda faqat o'z kuchi, aql-irodasiga ishonib ish ko'radi. Yozuvchi buning bilan go'yo inson kishilar jamiyatidan ajralgan holda hamda yashay olishi mumkin, degan XVIII asr falsafasiga xos qarashni isbotlamoqchi bo'ladi. «Robinzon Kruzo» romani bolalar kitobi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Robinzon bajarayotgan mehnat jarayonining batafsil hikoya qilinishi yosh kitobxonlarga alohida xavas o'yg'otadi. Qahramon o'quvchi ko'z o'ngida goh toshyo'nar, goh dehqon, goh duradgor, goh kemasoz, goh er haydovchi, goh ovchi sifatida gavdalanadiki bu yosh kitobxoniga olam- olam huzur bag'ishlaydi. Robinzon bu xildgi ishlarin bajarar ekan

juda katta qiyinchiliklarga duch keladi. Ammo irodasi qattiq bo'lgan Robinzon o'z maqsadiga erishish uchun har qanday qiyinchiliklarni engadi. YOsh kitobxon borgan sari kimsasiz oroldagi Robinzon hayoti mukammallashib, mazmun kasb etib barayotganiga guvoh bo'ladi. Ayniqsa asarning sodda jozibador tili va uslubi bolalarda qiziqish o'yg'otib, ularda mehnatga hamda insonga bo'lgan hurmatni tarbiyalaydi.

Ma'rifatchilik adabiyotining yirik vakillaridan biri Defoning zamondoshi J.Sviftdir Angiliyaning talantli yozuvchisi, buyuk satirik Jonatan Svift Irlandiyaning poytaxti Dublinda ruxoniy oilasida tug'iladi. Jonatan Svift jahon miqiyosida shuhrat keltirgan ijodining gultoji bo'lib qolgan asari «Lemyuel Guliverning jahondagi bir necha olis mamlakatlarga avvalo jarrox, keyinchalik esa, bir necha kemalar kapitani sifatida qilgan sayohatlari» yoki qisqacha aytganda «Guliverning sayohatlari» (1726)dir. Roman qahramoni afsonaviy qahramonlar Liliputiya, ulkan odamlar mamlakati Brobdingnegga, Laputa, Glabbdobdribga hamda aqilli otlar mamlakati bo'lgan Guyngngaimiyaga sayohat qiladi. Qahramon o'z sayohati davomida uchratgan fantastik vaziyatlar, afsonaviy obrazlar, yozuvchi mubolag'asining kuchi bilan yaratilgan xilma-xil manzaralarning barcha zamon voqeligini realistik tarzda chuqur tasvirlashga xizmat qiladi. Svift satirasining kuchi ham, u yaratgan ajoyib asarning asrlar davomida o'z qimmatini yo'qotmay kelayotganligining boisi ham shunda edi.

«Guliverning sayohatlari» romani to'rt qismdan iborat. Birinchi qismda Liliputlar–mitti odamlar mamlakati haqida hikoya qilinadi. Bu mamlakat kishilari oddiy odamlardan o'n ikki barobar kichikdir. Liliputiya majoziy ma'noda, yozuvchi yashab turgan Angliya davlatidir. Undagi barcha hodisalar Angiliyadagi ijtimoiy ahvolni eslatadi. Liliputiya yashovchilar haddan tashqari kichkina odam bo'lsada, ularning qiroli, ministrleri, harbiy qo'shini, dengiz floti va turli–tuman qonunlari mavjud. Bu mamlakat odamlari amaldorlari xalq manfaatidan ko'ra o'z foydasini ko'proq o'ylaydi. Liliputiya ham, Angiliya bo'lgani kabi, ikki xil partiya bor. Bular baland poshnalilar hamda past poshnalilar partiyasi deb ataladi. Mazkur partiyalar Angiliyadagi "Torilar" bilan "vigilar" partiyasini eslatadi. Har ikkala partiya o'rtasida doimo nizo davom etadi. Ammo ularning siyosatlari orasida uncha katta farq yo'q, tafovut faqat poshnasining baland yoki past ekanligidadir.

Agar Gulliver liliputlar mamlakatida ulkan odam «Tog' odam» deb nom chiqargan bo'lsa, ulkanlar yurti Burobdingnegda o'zi liliput holiga tushib qoladi. Chunki ulkan odamlar oddiy odamlardan o'n ikki barobar katta va bahaybat qiyofadadir. Bu erda Gulliver mayda hashoratga o'xshaydi. Ulkan odamlar mamlakati Burobdingneg yozuvchi tasvirida adolatli monarxiyani eslatadi. U davlatning qiroli esa ma'rifatparvar, dono kishi bo'ladi. Ulkan odamlar qiroli, o'z mamlakatini insof, adolat va aql kuchiga ishonib idora qiladi, urushlarni qoralaydi. Gulliver bu mamlakatga porox va zambarak yasashni o'rgatmoqchi bo'lganda qiroli g'azablanib, qurol haqida gap ochadigan bo'lsa uni jazolashini aytadi.

Gulliver sayohatlarining uchinchi qismida olimlar mamlakati Laputaga boradi, bu erda olimlarning ajoyib ixtirolarini ko'zdan kechiradi. Balnibarbi mamlakatiga borib, Lagadodagi Buyuk akademiya bilan tanishadi. Glabdabrib mamlakatida yashovchi maftunkor va sehrgarlarni uchratadi. So'ng YAponiyaga o'tadi.

Romanning to'rtinchi qismi—guyngimlar mamlakatiga sayohat—burjua tuzumiga nisbatan g'azabli zaharxandadan iborat bo'lib, yozuvchi unda o'z vatandoshlari hayotining g'ayriinsoniy va nohaqlik asosiga qurilganligini ko'rsatishga harakat qiladi. Bu mamlakatda inson qiyofasidagi ikki oyoqli mahluqlar yexular hamda aqilli, dono, halol mehnat bilan kun kechiruvchi jonivorlar—otlar yashaydi. Otlar bilan yexular bir-biriga qarama-qarshi yexular o'zlarining barcha illatlari bilan Angliya zadogonlarini eslatadi. Gulliver obrazi yozuvchining katta yutug'idir. XVIII asr Angliyasining o'qimishli, ma'rifatli kishisi. Jonatan Svift jahon adabiyoti tarixida o'lmas iz qoldirdi.

Semyuel Richardson adabiyotga yangi janr epistolyar roman (xat roman) bilan kirib keldi. Uning tarjimaiy holi u qadar boy emas. 1689 yilda Derbshir grafligida duradgor oilasida tugiladi 1761 yilda vafot etadi. Richardson o'z ijodiy faoliyatida romanlar bilan shuhrat qozondi. Asarlarda burjua tuzumini axloqiy jihatdan tarbiyalashni ko'zda tutadi. SHu sababli kitobxon ko'z o'ngida pand-nasihat gavdalanib turadi. «Pamela yoki taqdirlangan fazilat» asarining qahramoni kambag'al dehqon qizi Pamela boy ayol B. xonimning uyida xizmat qiladi. Xonadon egasi o'lgandan keyin uning o'g'li Pamelani taqib ostiga oladi. U qizni qo'rqitib aldab ko'radi, boyliklar hadya etadi. Ammo sofdil qiz uning tuzog'iga ilinmaydi. Pamelaning bukilmas irodasini ko'rgan janob B o'z niyatlaridan qaytib, sahovatli kishiga aylanadi va qizga uylanadi. Richardson romanidagi yangilik shundan iborat ediki, xalqdan chiqqan oddiy qiz asar qahramoni qilib olinadi. Pamelaning boshidan o'tgan barcha hodisalar uning ota-onasiga yozgan xatlarida bayon etiladi. Bu xatlar orqali Richardson o'z qahramonining ichki olamini yoritib beradi. «Klarissa Garlau» romani qahramoni boy qizi Klarissa Garlau bobosidan katta meros oladi. Bu holni ko'rolmagan uning akasi bilan opasi, so'ngra ota-onalari ham qizdan qutilish chorasini axtaradilar. Garlaular xonodaniga zodagon Robert Lovelas tez-tez kelib turadi. qizning ota-onasi katta qizi Arabellani Ravelosga bermoqchi bo'ladi, lekin u go'zal Klarissani qo'lga tushirishni o'ylaydi. Klarissani u sevmagan Soms degan kishiga uzatmoqchi bo'ladi. Klarissa erga tegishdan bosh tortadi. Xuddi ana shu paytda Lovellas o'zining yomon niyatiga erishish maqsadida qizga o'z himoyasini taklif qiladi. Noiloj qolgan Klarissa Lavellas bilan birga o'z uyidan qochadi. Lovellas qizga bexush qiladigan dori ichirib, uning nomusiga tegadi. Bu qilmishidan pushaymon bo'lib, qizga uylanmoqchi bo'lsada u rad qiladi. Klarissa adolatsizlik, buzuqlik va zo'ravonlikning qurboni bo'lib, yolg'izlikda o'ladi. Lavellas vijdon azobida sayohatga jo'naydi. Uni Italiyada Klarissaning o'gay akasi duelda o'ldiradi. Klarissa romani katta shuhrat qozondi, hatto yozuvchining o'zi ham asarning bu qadar ommalashuvini kutmagan edi. Bu romanning Pameladan farqi shundaki qahramonlarning ichki ruhi olami chuqur ochib beriladi. Romanning realistik tomoni shundaki avvalgilaridek kelishuvchilik ruhida emas, balki qahramonning yuz bergan ahvolga qarshi keskin noroziligida, murosasizligidadir. «Ser CHARlz Grandisonning tarixi» asari axloqsiz zadogon Lavelasning aksi bo'lgan ideal qahramon yaratib Lavelas obrazini xiralashtirmoqchi bo'ladi. Ammo yozuvchining bu romani kitobxonning ham, muallifning ham maqsadini oqlamadi. CHunki bu roman hikoya usulida pand-nasihat tarzida edi.

Richardson qahramonlari atrofini mudom yaramas shaxslar egallab oladi. Fohishaxona xodimlari, cherkovning sotqin malaylari, pul uchun har qanday jirkanch ishlardan qaytmaydigan ablahlar- ijobiy qahramonlar bilan har qadamda to‘qnashadilar. Bu esa Richardson qahramonlarining o‘tib- o‘zgarib borishi uchun turtki bo‘lib xizmat qiluvchi omillardir.

Genri Filding Angliya ma’rifatchilik adabiyotining eng yirik vakillaridan biri. G. Filding talantli dramaturg, mohir romanist, ajoyib publitsistdir. U XVIII ingliz adabiyotida o‘z ijodining demokratik yo‘nalishi, insonparvarlik g‘oyalari bilan boshqalardan ajralib turadi. Filding oddiy xalqning manfaatlarini himoya qilib, zolimlariga nisbatan murosasiz kurash olib boradi. YOzuvchi «Jonatan Uald», «Jozef Endryus» hamda «Tom Jons» nomli ajoyib asarlari bilan ingliz adabiyotini boyitdi. Dastlab dramaturgiya janrida ijod qilgan Filding o‘n yilcha muddat ichida yigirmadan ortiq hajviy komediya yaratadi. Bulardan eng muhimlari »Don Kixot Angliyada» (1734 y.), «Paskvin» (1736 y.), «1736 yil uchun tarixiy kalendar» (1737 y.) va boshqalar. Gerni Filding «Don Kixot Angliyada» p’esasini hali Leyden universitetining talabaligi chog‘larida yoza boshlagan edi. U Uyg‘onish davrining oliyanob ritsari Don kixotni XVIII asr Angliyasiga olib kelib, uning nigohi, mulohazalari orqali Angliya parlamentiga o‘tkaziladigan saylovlarning nayrangbozligini fosh etadi. Don Kixot Filding komediyasida ham xuddi Servantes romanida bo‘lgani kabi, insondagi ezgulikning, saxovat va gumanizmning timsoli sifatida beriladi.

XVIII asr uchun xarakterli bo‘lgan uzundan - uzoq asar nomlari G.Filding ijodida ham ko‘rinib turadi. Uning quyidagi romani «Jozef Endryus va uning do‘sti Abram Adamsning sarguzashtlari tarixi» deb ataladi. Mazkur asar Richardsonnig «Pamela» siga javob tarzida yozilgan. Filding o‘z romani bilan Richardson romanida ilgari surilgan soxta burjua fazilatini fosh qiladi. Filding romanining qahramoni Jozef Pamelaning akasi bo‘ladi. Bu chiroyli yigit Pamela erining qarindoshi bo‘lgan beva ayol Bubi xonimning saroyida xizmatkor bo‘lib ishlaydi. Jozef o‘zi singari oddiy xizmatkor qiz Fannini sevadi. Ammo Jozefning xo‘jayini bo‘lgan Bubi xonim bu yosh yigitni yo‘ldan urmoqchi bo‘ladi. Bugina emas, Bubi xonimning uy ishlarini boshqaruvchi xunuk xotin Slipslop ham Jozefga nisbatan yomon niyatda bo‘ladi. Jozef bu har ikkala ayolning hiyla–nayranglaridan o‘zini asrab, sofligicha qoladi, chunki u sevimli qizi Fanniga sodiq. Filding romani hayotbaxsh yumori, sog‘lom fikr-mulohazalari bilan jozibalidir. YOzuvchi roman sahifalarida kitobxon bilan jonli suhbat olib boradi. Asarning muallif tilidan hikoya qilinishi ingliz ma’rifatchilik adabiyotiga kiritilgan yangilik edi. Filding o‘z asarlari bilan XVIII asr ingliz adabiyotida realistik roman janriga asos soladi. U o‘z asarlarini nasrdagi «komik epos» deb atadi. Komik romanning muhim xususiyatlaridan biri o‘z oldiga «kishilar tabiatini» aks ettirishni maqsad qilib qo‘yishidadir.Filding roman yozuvchisini tarixchiga o‘xshatadi. Uning fikricha bilim va qobiliyatdan tashqari, yozuvchi hayot bilan bevosita keng tanish bo‘lishi lozim.

Filding asarlari uning keng bilimidan, kuchli iqdidoridan darak berib turadi. Buyuk ingliz yozuvchiisi J. Bayron Fildingni «inson tabiatining nasrdagi Gomeri» deb atadi. Tarixiy romanlar ustasi V. Skott Fildingni «Angliyaning birinchi romannavisi» deb ta’riflaydi.

YOzuvchining ifoda usuli engil, tili boy va jozibali. U kitobxonni sehirlab oladi, uni o'z ketidan to'xtovsiz ergashtirib boradi. Filding bilan zamondosh bo'lgan yozuvchilardan biri Tobiyas Smolletdir.

T.J.Smollet ijodining yo'nalishiga ko'ra ko'p jihatdan Fildingga yaqin turadi. U ham Filding singari XVIII realistik romanchiligini o'zining ajoyib asarlari bilan boyitdi. Angliya arsitokratik va burjua tuzumining oddiy insonga yod tomonlarini har ikkala yozuvchi ham ayovsiz fosh qiladilar. T.J.Smollet 1721 yilda SHotlandiyada dvoryan oilasida tug'iladi. Angliya adabiyoti tarixiga Smollet o'zining bir qancha romanlarning muallifi sifatida kiradi. Bular: «Rodrik Rendomning sarguzashtlari» (1748 y.), «Perigrin Piklning sarguzashtlari» (1751 y.), «Ser Lanselot Grivzvinning sarguzashtlari» (1762 y.) hamda «Gemfri Klinkerning sayohati» (1771 y.) «Rodrik Rendomning sarguzashtlari» romani ingliz flotida hukm surayotgan adolatsizliklarni ochiq-oydin yoritib beradi. Buyuk dengiz davlati hisoblangan Angliyaning harbiy kemalarida xizmat qilayotgan dengizchilar, vrach va boshqa oddiy kishilar hayoti qamoqxonadagilar hayotidan farq qilmaydi. Dengizchilarni tahqirlash, bemorlarni mazah qilish flotda hukm surayotgan kundalik ahvol edi. Bu erdagi o'zboshimchaliklar kapitan Oukem obrazi orqali ishonarli tarzda yoritilgan. Ingliz harbiy kemasida o'rnatilgan tartiblar inson qadrining oyoq osti qilinishi manzarasi Smollet tomonidan realistik tarzda ko'rsatilgan.

Smolletning ikkinchi romani «Prinegrin Pkilning sarguzashtlari»da ham xilma-xil sarguzashtlarni hikoya qiladi. Pikel boy xonadon farzandi, U Rendom singari tirikchilik o'tkazish g'amini emaydi. Pikel esa boyluk tufayli axloqi buzuq yigit. Uning son-sanoqsiz boyligi unig axloqini battar buzilishiga olib keladi. U ham boshqalar singari pulga sajda qiladi va pulsizlarni mensimaydi. Tartibsiz kechirgan hayoti uni albatta qashshoqlashtirib ko'yadi. Ahvolini yaxshilash maqsadida o'zini saylovga qo'yadi. Lekin ishi yurishmay qamaladi. Bu romanda ham xilma-xil personajlar kulgili lavhalar, achchiq kinoya roman sahifalarida katta o'rin egallaydi. Smolletning keyingi romani «Gemfri Klinkerning sayohati» romani avalgilaridan farqli o'laroq, Richardson usulida epistolyar roman janrida yozilgan.

Smollet Angliya realistik roman janri rivojiga o'z hissasini qo'shdi. Valter Skott Filding bilan Smolletni «Angliya romanining ikki otasi» deb atagan. Bu davrga kelib Angliyada nafaqat romanchilik, balki dramaturgiya ham rivojlana boshladi. XVIII asr ingliz dramasi ko'zga ko'ringan vakillari sifatida Adisson, Richard Stil, Kolli Sibber, Jorj Lillo, Eduard Mur, Jon Gey hamda SHeridanlarni ko'rsatish mumkin. XVIII asr ingliz sahnasida burjua axloqini targ'ib qiluvchi (yig'loqi) komediyalar bilan burjua dramasi (meshchan drama) keng tarqaladi. Bu asarlarning qahramonlari, klassitsizm dramasidan farqli o'laroq, oddiy burjua vakillari, savdogarlar, do'kondorlardan iborat. Bu asarlar burjuacha axloq tartib intizom, tejamkorlik hamda chapdastlikni maqtashga qaratilgan edi.

Richard Brinsli SHeridan ma'rifatchilik dramaturgiyasining yirik satirigi sifatida mashhur. SHeridan Irlandiyaning poytaxti Dublinda qambag'allashgan saroy ahli oilasida 1761 yilda tug'iladi. Uning otasi aktyor onasi esa o'rtamiyona yozuvchi edi. SHeridan 22 yoshida 16 yoshli opera qo'shiqchisi go'zal qiz Eliza Linliga uylanadi. Birmuncha vaqt moddiy qiyinchilikda hayot kechirgan dramaturg ijodga berilib «Raqiblar»(1775 y.), «Dunya» (1775 y.) nomli komediyalarini yozib, moddiy

jihatdan ahvolini yaxshilab oladi. Yana besh yil ichida SHeridanning «Avliyo Patrik kuni» (1775 y.), «Skarboroga safar» (1777 y.), «G'iybat maktabi» (1777 y.) hamda «Tanqidchi» (1779 y.) singari komediyalari bosilib chiqadi. SHeridan ijodining yuqori cho'qqisi «G'iybat maktabi» komediyasi bo'lib u jahon adabiyoti tarixiga dramaturg nomini sira o'chmaydigan qilib kiritdi. Bu asar Angliya adabiyotida ijtimoiy komediyaning ajoyib namunasi. Bu asarda dramaturg birdaniga bir necha masalani o'rta tashlaydi, ya'ni burjua aristokratiyasining axloqi, oila majorosi, yuqori doira vakillarining munofiq basharasi singari qator masalalarni mahorat bilan hal qiladi. Asarda aka-uka Jozef va CHARlz Serfesslar tarixi ziddiyatlarga boy xolatda yoritilishi bilan diqqatga sazovardir. SHeridan bu ikkala obraz orqali odamlar haqida tashqi qiyofasi, gaplari va yurish-turishlariga qarab yuzaki hukm chiqarishning noxaqligini ko'rsatadi. CHunki tashqi tomondan qaraganda, juda olijanob ko'ringan Jozefning pastkashligi Molerning «Tartyuf»ini, Fildingning «Blayfil»ini eslatadi. CHARlz esa ancha engiltak, maishatga berilgan yigit, lekin uning ichki dunyosi sof, chinakam do'stlik va odamgarchilikni biladi, sevgisiga sodiq bo'lib yashaydi.

Ingliz ma'rifatparvar shoirlaridan biri Robert Bernsdir. U 1759-1796 yillarda SHotlandiyada yashab ijod etgan shoirdir. SHoirning «Xushchaqchaq gadolar» hamda «Tem O SHenter» poemalari xalq og'zaki ijodi namunalaridan olib yozilgan. R. Bernsning ajoyib asarlaridan biri «Jon Arpa doni» nomli balladasi ham xalq og'zaki ijodi, xalq dahosining mevasidir. Bu asar quvnoq xaq ruhi, shotland xalqining o'lmas mehnati sha'niga aytilgan barhayot qasidadir.

Fransiyadan keyin Germaniyada shakillana boshlagan ma'rifatchilik adabiyotining ilk vakillardan biri **Gotxold Efraim Lessingdir**. U nemis xalqining olijanob farzandi, feodal munosabatlarning ashaddiy dushmani, zamonasining ulug' mutafakkiri, tanqidchisi, adabiyot va san'at nazariyotchisi, shoir va dramaturgi hamda jamoat arbobidir. Dramaturg 1729-1781 yillarda yashab ijod etdi. Lessing «Laokoon» (1766 y.) hamda «Gamburg dramaturgiyasi» (1769 y.) nomli asarlarida xalqchil san'at estetikasining nazariyotchisi sifatida maydonga chiqdi. «Laokoon» risolasi bilan adib zamonasida juda ham ko'payib ketgan mazmunsiz tasvir poeziyasiga qarshi chiqadi. Ikkinchi asari «Gamburg dramaturgiyasi» to'plami orqali haqli ravishda nemis ma'rifatchilik harakatining dasturilamali bo'lib qoldi. U nemis milliy teatrining maydonga kelishi uchun ko'p xizmat qildi. XVIII asr feodal Germaniyasi sharoitida drama janriga asos soldi. Bu hayotiy janrni klassitsizm tragediyasiga qarama-qarshi qo'ydi.

«Minna fon Barixelm», «Emiliya Galotti» nomli asarlari bilan o'zi ilgari surgan teatr talablarining amaldagi namunalarini yaratdi.

SHu davrning yirik shoirlaridan biri **Fridrix SHillerdir**. U ijodining dastlabki yillarida «bo'ron va tazyiq» adabiy harakatining eng so'l vakillaridan biri bo'lgan. YOzuvchining yorqin hayotbaxsh asarlari chinakam xalqchilligi, isyonkorligi va mustabid hokimiyat tuzumiga qarshi keskin noroziligi bilan umumxalq g'oyalari ifodalab berdi. SHiller «Qaroqchilar» (1780y), «Fiesko fitnasi» (1783y), «Makr va muhabbat» (1784y), tarixiy mavzuda yozgan «Don Karlos» (1787y), «Vallenshteyn» (1789y), romantik tragediyalari, «Mariya Styuart» (1800y), «Orlean Qizi» (1802y), hamda «Vilgelm Tell» (1804y) kabi shohona asarlarini yaratib jahon dramaturgiyasining xazinasini boyitdi. SHillerning «Makr va muhabbat» asarida

voqea nemis real sharoitidan olingan, unda hukm surayotgan axloqiy pastkashlik, gersog saroyining dabdabasi va buzuqligi ko'rsatilgan. Asarning siyosiy tendensiyasi shu qadar bo'rttirilib ko'rsatilgan-ki, natijada konflikt chinakam hayotiy bo'lib chiqqan. Fojeada bir biriga murosasiz bo'lgan ikki qarama-qarshi dunyo vakillarining to'qnashuvini ko'rsatadi. Bir tomonda viloyatning gersogi chegaralanmagan o'zboshimcha hokim. Prezident fon Valter uning nomidan davlat ishlarini boshqaradi. U amal parast laganbardor saroy xodimining tipik namoyandasi uning kotiba Vurm o'taketgan qabih gersog saroyida buzuqlik bilan nom chiqargan engiltak ayol Milford xonim, qo'rqqoq gofmarshal fon Kalb yuqori sinf vakillari bo'lib, makr xiyla–nayrang bozorini qizdiradilar. Bu lager kishilarini SHiller o'z ko'zi bilan ko'rgan, kuzatgan gersog Karl Evgeniy boshliq saroy atrofidagi tartiblarning barcha illatlarini o'zlarida aks ettiradilar. Ikkinchi tomondan ezilagn huquqlari oyoq osti qilingan quyi tabaqa vakillari oddiy mehnat kishilari–musiqachi Miller, uning beozor xotini, musiqachiing go'zal qizi Luiza turadilar. Prezidentning o'g'li o'zining hayotiy qarashlari bilan ikkinchi lager vakillariga yaqin turadigan mayor Ferdinand, garchi yuqori tabaqaga mansub bo'lsada, u erdan o'ziga maslakdosh do'st, chinakam sevgini topolmaydi. Mayor kambag'al musiqachilar oilasida haqiqiy insoniy fazilatli kishilarni uchratadi, Millerdan musiqa darsini olayotgan Ferdinand bilan Luiza bir-birlarini qattiq sevadilar. Ikki yoshning muhabbati fitnachilarning makr-hiylasiga duch keladi. SHu tariqa ikki sinf o'rtasidagi to'qnashuv SHiller asari syujetining dinamikasini tashkil qiladi. «Don Karlos» SHillerning Drezdenga kelib yashay boshlaganidan keyin uning ijodida isyonkorlik ruhi yo'qolib, mavjud tuzumni ma'rifat yo'li bilan tuzatish mumkin degan ishonch paydo bo'lgan bir davrda yaratilgan. YOzuvchining bu she'riy tragediyasi xalq ahvolini yuqoridan turib o'tkaziladigan islohot bilan yaxshilashga qaratilgan.

XVIII asrning yirik ma'rifatparvar shoiri nemis xalqining buyuk mutafakkiri va faylasufi Gyotedir. U yoshligidan boshlab xalq og'zaki ijodi va antik dunyo mifologiyasiga qiziqadi. Nemis xalq qo'shiqlari bo'lajak shoirni milliy g'urur haqiqat uchun kurashga dav'at etadi.

Gyote lirikasi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Gyote she'riyati kishining murakkab ichki dunyosi xususiyatlarini ochib beradi. Xalq tili. Uning oxangrabo musiqiyligi qaynoq lapar ohanglari kitobxon qalbini junbushga keltirib lirikasining sirli sehriga maftun qilib qo'yadi. Gyote lirikasi insoniyatni o'rab turgan muhitni gumanistik ravishda mushohada qiladi.

«Mag'ribu mashriq devoni» Gyote poetik ijodining cho'qqilaridan hisoblangan. Devon 1814-1819 yillar mobaynida yaratildi. Bunda shoir XIV asr fors shoiri Hofiz SHeroziy ijodiga ergashadi. SHoirning sharq mavzuiga bo'lgan qiziqishi yangi hodisa emas edi. Bir qancha g'arb san'atkorlari o'z ijodlarida sharqqa murojaat qilganlar. Jumladan SHEkspir «Otello», Jon Rassin «Boyazid», Monteske «Fors maktublari», Volter «Muhammad va Zaira», Gyote «Muhammad», Bayron «SHarq dostonlari», Viktor Gyugo «SHarq motivlari» kabi misollarni aytib o'tish kifoya.

Gyote G'arb va SHarq adabiyotlarining boyib rivojlanishini bir-biri bilan yaqinlashuvida deb biladi. U SHarq bilan G'arb, o'tmish bilan hozirgi zamon, ularning urf-odatlarini, muloqat va mushohadalarini, biri orqali ikkinchisini tushunishni maqsad qilib qo'yadi. «Mag'ribu mashriq devoni» da Gyote sharqning buyuk

shoirleri Hofiz, Nizomiy, Firdavsiy hamda Sa'diy ijodini nozik talqil qilib, original falsafiy lirika janrlarini yaratadi. SHoirning devoni sharq va g'arb poeziyasi bir biriga yaqin umumbashariy adabiyot ekanligini isbotlaydi.

Mag'ribu mashriq devoni o'n ikki kitobga bo'linadi «Qo'shiqchi kitobi», «Hofiz kitobi», «Sevgi kitobi», «Mushohada kitobi», «Qobus kitobi», «Soqi kitobi», «Norozilik kitobi», «Hikmat kitobi», «Zulayho kitobi», «Temur kitobi», «Masal kitobi», hamda «Jannat kitobi»dan iborat. Bu she'riy to'plamda shoirning hayot, insonlarning tadbiri, tinchlik haqidagi o'ylari o'z ifodasini topadi. Devonda shoir timsollar, majozlar, qochiriqlar yo'li bilan she'riyat, ijodiyot, sharq madaniyatlarining xususiyatlari haqida fikr yuritadi. Devonning «Hijrat» deb ataluvchi she'ri to'plamning muqadimasi hisoblanadi. «Hijrat» - qochish demakdir. Devonning tarixiy mazmuni shuki, unda 622 yilda Muhammad payg'ambarning Makkadan Madinaga ko'chib ketish voqeasi ko'zda tutiladi. Ayni vaqtda «Hijrat» shoir Gyotening ham sharqqa qochishini, SHarqqa yuz o'girishini bildiradi. U G'arbning (Veymarning) bo'g'iq diqqinapas muhitidan qochib, sharqning keng va sof musaffo osmonidan havosidan to'yib-to'yib nafas olishga oshiqadi. «Hijrat» dan parcha M. SHayxzoda tarjimasi.

Buzildi g'arb, janub va shimol,
Taxtu tojlar bo'ldi paymol!
Sen yiroqqa
Kun chiqqarga bor!
Unda qo'shiq, sevgi bor, may
bor...

U tabarruk havoni shimir,
Va boshlagin yangidan umr!
Payg'ambarning duosi ila,
Qayt aslingga, ruhingni siyla!

Gyote ijodining yorqin namunasi Faust fojiasidir. Asar XVIII asrning oxiri va XIX asrning birinchi choragida yozilgani (1773-1831) uchun ana shu xilma-xil voqealarga boy bo'lgan Evropa hayotini aks ettiradi. Tabiatning, koinotning qudratli kuchlarini inson irodasiga bo'ysindirish, uning qonunlarini o'rganish bu sirlarni odamzod foydasiga xizmat qildirish ulug' mutafakkir olim Gyotening doimiy orzusi bo'lib keldi. Uning buyuk qahramoni Faust ana shu orzuni amalga oshirishdek oliyjanob ishga bel bog'laydi. Faust nemis xalqi orasida keng tarqalgan afsonaning qahramoni. Mazkur afsona Germaniyada XVI asrda paydo bo'lgan. Gyotening bu asarini E. Vohidov o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Arshi a'loda shayton Mefistofel xudo bilan Faust to'g'risida munozara qiladi. SHaytonning fikricha, koinoti azimda inson ojiz bir narsa. U baxtsiz, abadul-abad azob-uqubatda yashaydi. Agar xudo unga aql ato qilmasa, inson yomon yashamagan bo'lur edi. Buning ustiga Faust butun koinot va tabiat sirlarini ilmu fan kuchi bilan bilib olmoqchi. Mefistofel Faustning bu intilishlariga ishonmaydi, unga shubha bilan

qaraydi. Xudo esa inson adashib bo'lsa ham, izlash, qidirish natijasida kamolot cho'qqisi tomon boradi, deb unga umid bildiradi.

Iblis Mefistofel Faustning pinjiga kirib, uni har-xil o'ylarga boshlab yuradi. Auerbaxning erto'lasini, keng dala bahor bayramini qutlayotgan xaloyiq, jodugar kampirning oshxonasi kitobxon ko'z o'ngidan o'tadi. SHayton Faustning ko'nglini sevgi bilan to'ldirmoqchi. Keksa Faust uning sehri bilan yasharib, navquron yigitga aylanadi. Margarita (Gretxen) nomli qizni sevib qoladi. Ular o'rtasida farzand tug'iladi. Ammo ruhoniylar jazosidan qo'rqqan Margarita farzandini suvga cho'krtirib o'ldiradi. CHerkov xodimlari bu sirdan voqif bo'ladilar va Margaritani zindonga tashlaydilar. Margaritaning fojiali o'limida Faust o'zini aybdor deb biladi. Faust bilan Mefistofel o'rtasida bahs-munozara davom etadi. Ular imperator saroyida bo'ladilar. Ular ajoyib kashonalarda, bazmu ziyofatlarda qatnashadilar. Lekin Faustning ko'ngli bu narsalardan taskin topmaydi. Uning ruhi faoliyat va ijodga moyil. Boshi qotib qolgan SHayton Faustning ko'nglini go'zallik bilan to'ldiradi. Uni qadimgi YUnonistonga olib boradi. Sparta malikasi Elena bilan tanishtiradi va ulardan tug'ilgan farzand Evforion (Bayron) juda erta halok bo'ladi. Go'zallik ham sevgi ham Faust nazarida o'tkinchi. Lekin bu ikki narsa Faustning ma'naviy olamining qaror topishida muhim rol o'ynaydi. Izlanish, fikrlash, kurash, adashishlar uning aqliy kamolatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kishining dunyoga kelishidan, yashashdan maqsadi o'z xalqi, vatani uchun halol mehnat qilishda, degan haqiqatga tushunib etadi. Atrofiga bir to'da kishilarni to'plab, dengiz chekkasida ajoyib shahar barpo qilishga kirishadi. Mashaqqatli mehnat samarasidan mamnun bo'lgan Faust olamdan o'tadi. Uning jonini farishtalar osmonga olib chiqib ketadilar. Faust o'lgandan keyin ham uning joniga ega bo'la olmagan shayton laqillab qolaveradi. Asar xalqi, vatani uchun halol xizmat qilgan kishining yuragi eng yuksaklikda bo'lishi kerak, degan g'oya bilan tugaydi.

Gyote o'z asarlarida xalqlarning do'stligi va ozodligi g'oyalarini kuylaydi.

Mavzu bo'yicha qisqacha xulosa

Evropada feodalizmning taqdiri XVIII asr Fransiyada yuz bergan burjua inqilobi natijasida uzil-kesil hal etildi. Evropaning boshqa mamlakatlarida, jumladan Germaniyada ham feodalizmga qarshi qaratilgan harakat burjua inqilobiga olib borgan bo'lmasa-da kishilik jamiyati tarixida boshlanayotgan yangi davr ta'siridan darak berar edi. XVIII asr Evropada taraqqiyparvar kuchlarning chirigan o'rta asrchilik tartiblariga qarshi kurashi siyosiy tus oldi. Bu esa adabiyotda jangavor ma'rifatchilik ruhini oladi. O'zining antifeodal mohiyati bilan ajralib turadigan ma'rifatchilik adabiyoti feodalizmga qarshi kurashayotgan hali u vaqtda progressiv ruhda bo'lgan va xalq harakatidan foydalanayotgan burjuaziyaning falsafiy va siyosiy ta'limoti bilan sug'orilgan edi. Angliya hukumron doiralarning bosqinchilik urushlari va kolonial siyosati o'sha davr adabiyotida Svift va SHeridan ijodida keskin hajv ostiga olinadi. Hamma erda bo'lgani kabi Angliyada ham ma'rifatchilik g'oyalarining keskin ziddiyatlari ko'zga tashlanib turar edi. Bu ziddiyat ma'rifatparvarlar olg'a surgan jamiyatning garmonik rivojlanishi haqidagi g'oyasi bilan burjua voqeyligining amaldagi shart-sharoitlari o'rtasidagi nomunosiblikda

ko‘rinadi. Ana shu tufayli Angliya ma‘rifatchilik mafkurasining falsafiy asoslari ham ziddiyatli bo‘lgan edi. Bu ziddiyat ingliz faylasuflari va olimlari Tomas Gobbs, Sheftsberi, Bernard Mandevil kabilarning ijodida o‘z aksini topdi.

Fransuz ma‘rifatparvarlari feodalizmga qarshi kurashda yakdil edilar. Ular davlat tepasida ma‘rifatli kishilar o‘tirishi kerak degan g‘oyani ilgari surdilar. Ma‘rifatparvarlar adabiyotga yangi qahramon oddiy xalq vakillarini olib kirdilar. Ularning asarlari o‘tkir publitsistikadan, siyosiy–falsafiy yo‘nalishdagi povest va romanlardan iborat. Teatr sahnasi fransuz ma‘rifatparvarlari uchun kurash maydoni, jar solish minbari bo‘lib xizmat qildi. Ular aniq, ravshan, qisqa va o‘tkir iboralarni adabiy iste‘molda keng qo‘lladilar.

Nemis adabiyoti va uning vakillari o‘z asarlarida feodal tartiblarini cherkov va diniy taassublikni keskin qoralab chiqishdi. Nemis adabiyoti va madaniyati Lessing va Gotshild, Gellert va Vinkelman, Mendelson va Nikolay kabi shoir va yozuvchilarni «Bo‘ron va tazyiq» adabiy harakatining ajoyib pleyadasini, Gyote bilan SHillerni, nemis musiqasining daholari Motsart bilan Betxovenni etishtiradi.

Xullas, ma‘rifatchilik adabiyoti vakillaari o‘zlarining asarlari bilan hukumronlik qilib kelayotgan feodal tuzumiga zarba berib jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘tardi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar.

1. Ma‘rifatchilik adabiyotining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. D.Defoning asarlarida xalqqa munosabat qanday?
3. Defoning pedagogik qarashlari.
4. Sviftning satirik yozuvchi sifatida tanilishiga nima sabab bo‘lgan?
5. Sviftning ijodiy metodi.
6. Volterning klassitsizm va realizmga munosabati qanday?
7. Russoning pedagogik qarashlari.
8. SHiller asarlaridagi isyonkorlik ruhi.
9. Gyote asarlarining xalqchilligi nimada ko‘rinadi?
10. «Faust» asarining falsafiy xususiyatlari nimada?

Asosiy adabiyotlar

1. O. Qayumov va Q. Azizov CHet el adabiyoti tarixi. (XVIII XX asrlar) T. 1987 y.
2. Melexov O.V. Istoriya zarubejnoy literatury XVII-XVIII vekov. M., 1974.
3. Saidov.U. Evropa ma‘rifatchiligi va Milliy Uyg‘onish. T., 2004.
4. Jahon adiblari adabiyot haqida. T., Ma‘naviyat, 2010.
5. Gyote. Saylanma. T., YAngi asr avlodi. 2014.
6. Gete Faust.T.,1976,.
7. Ekkerman.Y.P. Gyote bilan gurunlar. JAjurnali. 2012, №1.
8. Saidov.A.Gyote-yurist. T., Adolat, 2013
9. Nomatova.SH.Jahon adabiyoti. T., 2008.

8 -Mavzu: XIX asr Evropa romantizm adabiyoti

Reja:

1. Evropa adabiyotida romantizmning paydo bo'lishi va shakllanishi.
2. Nemis adabiyotida romantizm
3. Ingliz yozuvchilari ijodida romantizm.
4. Fransuz adabiyotida romantizm.
5. Amerika adabiyotida romantizm.

Mavzu bo'yicha tayanch so'zlar.

Romantizm. Xarakter yaratish. Kontrast obraz. Grotesk. Nemis romantizmi. Ertak janri. Folklor. Ocherk. Xalq qo'shiqlari. Ballada. Ingliz romantizmi. Liro epik doston. Lirika. Roman. Tarixiy roman. Fransuz romantizmi. Lirika. Dramaturgiya. Publitsistika. Roman.

Kirish

Evropada romantizm adabiyoti XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida shakllandi. XIX asrning tanqidiy realist yozuvchilari voqeylikni kengroq, chuqurroq aks ettirishda romantiklar to'plagan ijodiy tajribaga suyanadilar. Romantizm adabiyotining barkamol xarakterlar yaratish hayot ziddiyatlarini yirik kontrast obrazlar to'qnashuvida ko'rsatib berish kabi xususiyatlar yirik yozuvchilar realizmning shakllanishiga o'z hissasini qo'shdi. Nemis adabiyotida romantizm davrida ertak janri nihoyatda rivojlanadi. Xalq og'zaki ijodining boy xazinalaridan to'plagan aka-uka Grimmlar hamda Gofmanning ertaklari alohida o'rinni egallaydi. Gofman ijodi uchun xarakterli narsa san'at va san'atkor mavzui bo'ldi. YOzuvchining Kresler tarixiga oid ocherklari uning nomini adabiyot olamiga tanitdi.

Ingliz adabiyotida romantizm Evropa inqilobiy harakati davrida shakllangan bo'lib, ingliz romantiklari mavzuni qaysi davrdan olishlariga qaramay, o'z zamonasiga murojaat qildilar. Bayron ijodida davrning barcha ziddiyatlari aks etgan. SHarq dostonlarida shoirning adolatsiz jamiyatga nisbatan munosabati ko'rsatilgan. «Don Juan» asarida shoir zamonasidagi muhim ijtimoiy voqealarga, masalalarga o'zining tanqidiy munosabatini bildiradi. Ingliz romantiklaridan SHelli poemalar, hajviy va ishqiy mavzudagi lirik she'rlar muallifi. V. Skott esa tarixiy romanlar muallifi sifatida adabiyotda nom qoldirdi.

Fransuz adabiyotida romantizm yo'nalishining negizida inqilob tufayli yuzaga kelgan tartiblar yotadi. Ilg'or fransuz romantiklari J.Sand, V.Gyugolar ilg'or romantiklardir. Bular mavzuni o'z xalqi tarixidan, milliy tarixdan axtardilar. Bu yozuvchilar o'z asarlarida fransuz xalq tilining boyliklaridan unumli foydalanadi, fransuz she'r tuzilishini yangi vaznlar, xilma-xil qofiya, milliy kolorit keng xalq lug'ati bilan boyitdi.

Amerika adabiyotida koʻzga koʻringan romantik yozuvchilar Vashington Irving, Fenimor Kuperlardir. F.Kuper Amerika adabiyotida tarixiy romanlar muallifi sifatida shuhrat qozongan yozuvchidir. Uning ijodini uch davrga boʻlib oʻrganamiz. Birinchi davrida Amerikadagi adolatsizliklarni qoralagan boʻlsa, ikkinchi davrini Evropa mamlakatlari tarixiga bagʻishlaydi, uchinchi davrini esa AQSH ijtimoiy tuzumini tanqid qilishga bagʻishlagan.

Maʼruza matni

Nemis taraqqiyparvar romantizmining vakillari F. Gelderlin, A. SHamisso, A.Goffman, aka-uka Grimmlar hisoblanadi. Bu davr nemis adabiyotida ertak janri nihoyatda rivojlanadi. Xalq ogʻzaki ijodining boy xazinalaridan toʻplangan aka-uka Grimmlar hamda Gofmanning ertaklari alohida ahamiyat kasb etadi.

Ernst Teodor Amadey Gofman ijodi XIX asr boshlaridagi nemis adabiy hayotidagi muhim voqea boʻldi. Gofman Kenigsberg shahrida amaldor oilasida 1776 yilda tugʻiladi. U universitetning huquq fakultetiga oʻqishga kiradi. Lekin u huquq ishlariga emas, musiqa tasviriy sanʼat hamda adabiyotga zoʻr ishtiyoq koʻrsatadi. 1809 yili Leypsigdagi «Umumiy musiqa gazetasi»ning redaktori Gofmanga istedodli musiqachi, ammo qashshoqlikka duchor boʻlgan kompozitor Kreysler tarixini topshiradi. Tez orada bu gazeta sahifalarida Gofmanning Kreslarga bagʻishlangan original ocherklari paydo boʻladi. Bu ocherklar shuhrat qozonib, Gofman nomini butun adabiyot olamiga tanitadi. SHundan keyin yozuvchining «Kavaler Glyuk», «Don Juan» nomli novellalari, musiqa haqidagi maqolalari birin-ketin bosilib chiqdi. Sanʼat mavzui va uning hayotga munosabati Gofman ijodining oxirigacha davom etadi.

1814 yili Gofman uzoq vaqt darbadarlikdan soʻng Berlinga koʻchib keladi, ijtimoiy-siyosiy voqealarga aralashadi. Ammo uning sogʻligʻi yildan-yilga yomonlashib, 1822 yili 46 yoshida vafot etadi.

Jozibador novellalar muallifi Gofmanning «Tungi hikoyalari» (1817), «Sarapion muridlari» (1821), «Sinnober laqabli mitti Saxes» (1819) ertagi, «Mushuk Murnning xotiralari» (1821) romani ham mashhur.

Ernest Teodor Amadey Gofman asarlarida azob-uqubatlarga duchor qilingan bechora odamlarga xayrixohlik, mehribonlik bildiriladi. YOzuvchining kurash quroli boʻlmish hajviyot oʻsha zamon amaldorlariga, aristokrat meshchanlarga qarshi charxlangan. Gofmanning «Kichkina Saxes» nomli ertak shakliga solib yozilgan satirasidir.

Gofman asarlarida romantik voqealarning real hayotdan uzoqligi sababini Belinskiy oʻsha zamon nemis ijtimoiy muhitining chirkinligida koʻradi. Ulugʻ tanqidchi Gofman ijodidagi romantik fantaziya uning asarlaridagi zaiflikni bildirsa, undagi sanʼatga boʻlgan hurmat, yumor, jonli oʻxshatishlar, tanqidiy mayl adib ijodining ijobiy tomonlarini namoyish etar edi.

Gofman asarlarining badiiyligi, rang-barang vositalarga boy tili, musiqiy ohangdorligi kishini oʻziga maftun qiladi.

XIX asr boshlarida Angliyada ludditlar harakati avj oladi. Ludditlar–mashina buzuvchilar, XIX asr boshida Angliyada sanoat taraqqiyoti natijasida ishsizlikdan xonavayron boʻlgan ishchilar harakatidir. Angliya parlamenti ludditlarga qarshi

adolatsiz qonun qabul qilgan. Parlament qonuniga qarshi Bayron ludditlarni himoya qilib nutq soʻzlagan edi.

Mana shunday sharoitda shakllangan ingliz romantizmi uch xil oqimga boʻlingan. Birinchi oqim «Koʻl maktabi» yoki «Leykistlar» deb nom oladi. Bu oqim vakillari Vordsvort, Sauti hamda Kolrij edilar. Ikkinchisi taraqqiyparvar inqilobiy romantizm vakillari Bayron va SHelli edilar. Uchinchi oqim vakillari London romantiklari deb nom oladilarki, bunga Kits, Lem, Xezlitt kabi yozuvchilar birlashgan edilar.

Angliya romantiklarini keskin ravishda, mutlaqo reaksiyon yoki revolyusion degan tamgʻa ostiga olib boʻlmaydi. Masalan, «Koʻl maktabi» vakillari boʻlgan, «Leykistlar» deb nom olgan Vordsvort, Kolrij va Sauti kabi yozuvchilarni butunlay reaksiyon romantiklar deyish ham toʻgʻri emas. SHuningdek Angliya romantiklari ham birmuncha tarqqiyparvarlik mavqeyida turib ijod qilganlar. SHu tariqa ingliz romantizimi oʻziga xos milliy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Jorj Gardon Noel Bayron ingliz romantizm adabiyotining zabardast vakillaridan biri. U 1788 yili aristokrat oilasida tugʻiladi. Boʻlajak shoirning yoshlik yillari SHotlandiyada oʻtadi. Kembrij universitetini tugatadi. Oʻrta Er dengizi boʻylab ikki yillik safarga chiqadi. Ispaniya, Malta, Albaniya, Turkiya, Portugaliya hamda Gretsiyani aylanib chiqadi.

«CHayld Garoldning ziyorati» bu asar chuqur lirizm bilan sugʻorilgan, siyosiy mavzuda yozilgan. Bayron ijodida alohida oʻrin tutadi. Asar qahramoni zodagon yigit CHayld Garold Angliya yaramas muhitidan bugʻiladi. Dostonning birinchi va ikkinchi qismlarida asar qahramoni muallifning oʻzi safar qilgan mamlakatlar: Portugaliya, Ispaniya, Albaniya va Gretsiyada boʻladi. Hamma erda erksizlik, zulm hukm surmoqda. Albaniyada uning diqqatini oddiy kishilar tortadi. Goʻzal tabiat manzaralari qoʻynida xalqning qashshoq yashashi uni qaygʻuga soladi. Dostonda Ispan vatanparvarlarining Napolion bosqinchilariga qarshi olib borilayotgan qahramonona kurashlar hikoya qilinadi. Ikkinchi qismida bir zamonlar buyuk boʻlgan Gretsiya endilikda Turkiya bosqinchilarining zulmi ostida ezilayotganligi haqidadir. Uchinchi va toʻrtinchi qismlari 1816-1823 yillar shoir vatanidan chiqib ketishga majbur boʻlgandan keyin, SHveysariya va Italiyada yozadi. Asarning uchinchi qismi birinchi Fransuz burjua inqilobi (1789-1794) voqealariga bagʻishlanadi. Dostonning toʻrtinchi qismi shoirning Italiya, uning oʻtmishi va buyukligi haqidagi adabiy mushohadalar bilan boshlanadi. SHoir dengiz toʻlqinlarini kuzatar ekan, gʻazabkor va oʻz ozodligi uchun kurashayotgan xalq harakatini ana shu dahshatli dengiz toʻlqinlariga qiyos qiladi.

Bayronning joʻshqin xalqona nutqlari 1813-1816 yillarda yaratgan «SHarq dostonlari» nomli toʻplamiga kirgan «Gyaur», «Abidoss kelinchagi», «Korsar», «Lara», «Korinf qamali» hamda «Parizina» nomli romantik poemalari uning dushmanlarini haddan tashqari gʻazablantirgan edi. Bayron 1815 yili Anabella Milbenk ismli aristokrat qizga uylanadi lekin u Bayronning intilishlarini tushunmaydi. Natajada 1816 yili Bayron oʻz vatani Angliyani butunlay tashlab ketishga majbur boʻladi.

«SHarq dostonlari»da shoirning adolatsiz jamiyatga nisbatan nafrati yanada ortib boradi. Asar qahramonlari hukmron jamiyatning murosasiz dushmanlaridir.

«Gyaur» dostonining qahramoni Leyla ismli ayolni sevadi. Ammo Leylaning rashkchi eri Hasan oʻz xotining Gyaur bilan sevisganidan xabar topib, uni oʻldiradi. Bunga chiday olmagan Gyaur Leyla uchun Hasandan oʻch oladi. Asar oxirida uning Leyla ishqida azob chekib vafot etishi tasvirlanadi.

«Korsar»dostonining qahramoni Konrad dengiz qaroqchilarining boshligʻi. Konrad jamiyatdan bezib, dengizdagi orollardan birida yashaydi. Uning maqsadi madaniy jamiyatdan oʻch olish, unga qarshi kurashishdir. Bayron qahramonlari ehtirosli. Isyonkor shaxslardir. Ammo ular yolgʻiz kurashchilar.

Bayron bir qancha lirik sheʼrlar silsilasini yaratdi. «YAxudiy melodiyalari» deb nomlangan toʻplamda ham shoirning sharq dostonlarida boʻlganidek tushkunlik, hayotdan nolish kayfiyatlari aks etadi. Bayron 1816 yil Jeneva vatanparvari Bonivar jasoratini tarannum qilgan «SHilon tutquni» asarini yozadi. 1817-1821 yillar orasida shoir yangi adabiy romantik dramalar turkumini yaratdi. Bunga «Manfred», «Osmon va Er», «Kain» nomli ajoyib falsafiy mulohazalarga boy dramatik asarlarini yaratdi.

Bayronning «Don Juan» romani 1824 yilda yoziladi. SHoir bu asarining voqealarini XVIII asrga koʻchiradi. Bunda Bayron oʻzi yashab turgan davrning eng dolzarb voqealarini yoritib beradi. Roman qahramoni Don Juan Ispaniyalik dvoryan. U ayollarga nisbatan suyuqoyoq, engiltak zodagon yigit sifatida tasvirlanadi. Don Juan ayni paytda zamonasida hukm surayotgan urushlarni, adolatsizliklarni, xalq boshiga tushgan ogʻir kulfatlarni fosh qiluvchi odil hakamlik rolini oʻynaydi. SHuning uchun ham Don Juan obrazi doimo oʻsishda, oʻzgarishda koʻrsatiladi.

Don Juanning ota-onasi uni diniy maktabga beradi. Maktabdan quvilgan Don Juanni otasi safarga joʻnatadi. Kema halokatga uchrab, Gretsiya qirgʻoqlaridagi orollardan biriga chiqib qoladi. U erlik Gyaur ismli qiz Don Juanni topib oladi, qizning otasi Don Juanni Turkiya bozorida qul qilib sotib yuboradi. Turk sultonining kichik xotini bozorda chiroyli yigit sotilayotganini eshitib, uni sotib oladi va ayol kiyimini kiydirib sulton xaramiga olib kiradi. Turkiya sultoni saroyiga tushib qolgan Don Juan bu erda hukm surayotgan shafqatsizlik bilan buzuqliklarning guvohi boʻladi. Koʻrinadiki, Don Juan obrazi shoirning romantik qahramonlaridan farq qiladi. Don Juan mutlaqo real voqealar, real odamlar bilan toʻqnashadi. Uning hayoti ham, tarjimai holi ham, oddiy odamlarnikidek. SHu sababdan Don Juan obrazi realizmga yaqin turadi. Bayron barcha asarlarida zulmga qarshi murosasiz kurashchi boʻlib qoldi. SHuning uchun ham uni «Jahon qaygʻusini kuylagan shoir»deb atashadi.

Persi Bishi SHelli ingliz adabiyotining koʻzga koʻringan vakillaridan biri. U dvoryan oilasida 1792 yilda tugʻiladi. Avvalo Iton kollejida, soʻngra Oksford universitetida oʻqidi. SHelli talabalik yillarida ilgʻor oʻqituvchilarning taʼsiri ostida boʻldi. SHuning natijasi oʻlaroq, oʻrtogʻi Xogg bilan birga «Dahriylikning zarurligi» degan broshyura yozadi. Bu asari uchun SHelli va Xogg universitetdan zaydaladi. 1818 yili SHelli oʻz vatanidan haydaladi. 1822 yili shoir dengizga choʻkib oʻladi.

SHellining muhim asarlari «Qirolicha Mab» (1813y.), «Islom qoʻzgʻoloni» (1818y.), «Ozod qilingan Prometey» (1820) poemalari, «CHenchi» (1819) fojiasi va bir qancha siyosiy, hajviy, ishqiy mavzudagi lirik sheʼrlaridir.

«Qirolicha Mab» didaktik dostonida zamonasidagi ijtimoiy tuzumga, burjua axloqiga, kishilarni qullikka chaqiruvchi diniy safsatalarga qarshi kurash ochadi. Avtorning maqsadi mehnat ahli hisobiga yashayotgan zolimlar, tekinxoʻrlarni ayovsiz

fosh qilishdan iborat. Garchi dostonning syujeti voqealari fantastik sayyoralar olamida, koinot bo'shliqlarida bo'lib o'tsa-da, lekin SHelli er yuzi, butun insoniyat hayotini, mehnatkashlarning azob-uqubatini ifodalab berishga harakat qiladi.

«Islom qo'zg'oloni» SHellining birinchi Fransuz burjua inqilobiga hamda Evropa mamlakatlarida yuz berayotgan ishchilar harakatiga bo'lgan munosabati ifodalangan. Asar syujeti Turkiyadan olingan. Asar qahramoni Laon va Sitna ismli mamlakat aholisini, SHarqning mazlum xalqini zulmga qarshi kurashga undaydi. «Ozod qilingan Prometey» asari romantik usulda yozilgan. Prometey insonlarning do'sti. YUupiter esa, zolim ekspulattator sinf vakili. Asrda shoir YUupiter va Prometey o'rtasidagi kurashlarni aks ettiradi. Ozodlikka erishgan kishilik jamiyatining kelajakdagi qiyofasini chizib, sinfsiz jamiyat, erkin mehnat asosiga qurilgan adolatli tuzum qaror topishini bashorat qiladi.

Agar SHelli avvalgi asarlarida uzoq o'tmishga murojaat etib, fantastik, mifologik syujetlarni ishlagan bo'lsa, «CHenchi» fojiasida realizmga yaqinlashib keladi. Bu asarda XIV asrga oid Rim kutubxonasi saqlangan bir oylaning achchiq qismatini hikoya qiluvchi xronikani o'z asariga asos qilib oladi. Graf CHenchining buzuqligi shu darajaga borib etadiki, u o'z qizi Beatrichega ham ko'z olaytiradi. Nomusi poymol qilingan qiz Beatriche onasi va uydan haydalgan akalari bilan maslahatlashib, zolim va buzuq otadan o'ch olish, oilaning or-nomusini saqlab qolishga qaror qiladi.

Angliyaning yirik yozuvchilaridan biri Valter Skott ajoyib san'atkor, tarixiy romanlar muallifi sifatida jahon adabiyoti xazinasiga barakali hissa qo'shdi. Valter Skott tarixiy jarayonlarning rivojlanishini sinchkovlik bilan kuzatdi. Xalq ommasi harakatining tarixda o'ynagan ob'ektiv rolini odilona aks ettirdi. Ana shular yozuvchi yaratgan tarixiy romanlarning haqqoniyligini ta'minlagan omillar edi. YOzuvchi 1771 yilda SHotlandiyada dvoryan oilasida tug'iladi. Valter Skott ijodini xarakteriga qarab, uch davrga ajratish mumkin.

Birinchi davr: 1796-1813 yillar dastlabki poemalar yaratilgan davr.

Ikkinchi davr: 1814-1818 yillar bo'lib, bu yillarda Skott SHotlandiya tarixidan olib yozgan ajoyib romanlarini «Ueverli», «Gay Mannering», «Antikvariy», «Puritanlar», «Rob Roy», «Edinburg zindoni» yaratadi.

Uchinchi davr: 1819-1832 yillarni qamraydi. Bu davrda yozuvchi Angliya, Fransiya hamda SHotlandiya tarixiga, boshqa davlatlarning uzoq o'tmishiga murojaat qilib, «Ayvengo», «Kenilvord», «Kventin Dorvard», «Gudstok», «Pert go'zali» kabi romanlarini yozadi.

«Ueverli» XVIII asr tarixidan olingan. SHotlandiyaning klanlari XVII asrdagi ingliz burjua inqilobi tufayli yuz bergan tartiblarga qarshi qo'zg'olon ko'taradilar. »Puritanlar» (1816 y.) romanida Skott shotlandiyalik tog'li dehqonlarning styuartlar dinastiyasiga qarshi qo'zg'oloni ko'rsatiladi. Bu asarda xalq ommasining qirolik zulmiga qarshi norozilik harakatini aks ettiradi. V. Skott SHotlandiya tarixiga oid barcha asarlarida o'sha xalq hayotini, urf-odatlarini, kiyim-kechaklarini hayron qolarli darajada ustalik bilan tasvirlab beradi.

V. Skott ijodining uchinchi davrida yozgan asarlarining tarixiy doirasini yanada kengaytiradi. Bu davrda yozuvchi XII asr Angliya hayotiga oid «Ayvengo», XV asr Fransiya tarixiga oid «Kventin Dorvard», salb yurishlar tarixiga oid «Tilsimot» kabi

xilma-xil romanlarini yozadi. V.Skott 20-yillarda bir qancha tarixiy, tarixiy adabiy mavzuda asarlar yaratdi. «Napoleon Bonapart hayoti» (1827), «SHotlandiya tarixi» (1830), «Romannavislar hayotining tasviri» (1824), Drayden va Svift (1826) haqidagi kitoblarini yozadi.

Valter Skott umrining soʻnggi yillarida juda koʻp ishladi. Bu esa uning sogʻligʻini izdan chiqardi. Vrachlarning maslahati bilan Skott janubga davolanishga boradi. Ammo sogʻligʻi yaxshilanmasdan, 1832 yili SHotlandiyaga qaytib kelgach, vafot etadi.

Uning asarlari oʻz mohiyati eʼtibori bilan romantizm doirasidan chiqib, tanqidiy realizmga yoʻl ochib berdi. Uning bu xususiyatini Onore de Balzak, Prosper Merime, A.S.Pushkin, Viktor Gyugo singari sanʼatkorlar oʻz vaqtida payqadilar. V.G.Belinskiy Valter Skottni «sanʼat dargohidagi Kolumb» deb atadi.

Valter Skottning tarixiy romanlari Evropa va Amerika adabiyotiga kuchli taʼsir koʻrsatdi. Uning ayrim hikoyalari oʻzbek tiliga tarjima qilingan.

Fransiyada romantizmning qaror topishiga asosiy sabab XVIII asr oxirida sodir boʻlgan birinchi fransuz burjua revolyusiyasidir. Bu revolyusiya Evropaning bir qancha mamlakatlarida juda murakkab gʻoyaviy kurashni yuzaga keltirdi.

Viktor Gyugo Fransiyaning zoʻr isteʼdodli shoiri, dramaturgi, romannavisi.U ijodining takomili davomida fransuz taraqqiyparvar romantizmining yuksak choʻqqisiga koʻtarilgan yirik sanʼatkordir. Viktor Gyugo 1802 yili Bezanson shahrida ofitser oilasida tugʻildi. V. Gyugo yoshligidan boshlab Fransuz maʼrifatparvar yozuvchilari va faylasuflari Volter, Russo asarlari taʼsirida boʻladi. Yigirma yoshida Gyugo «Qasidalar» nomli birinchi sheʼriy toʻplamini nashr qildiradi. U oʻz asarlarida fransuz tilining boyliklaridan unumli foydalandi, fransuz sheʼr tuzilishini yangi vaznlar, xilma-xil qofiya, milliy kolorit, keng xalq lugʻati bilan boyitdi. Gyugo 1829-1830 yillarda «Marion Delorm» va «Ernani» dramalarini yaratdi.

«Parij Bibi Maryam ibodatxonasi» romani, «Oʻlimga hukm qilingan kishining oxirgi kuni», «Klod Gyo» qissalarida ijtimoiy mavzuga murojaat qilib, qayta tiklash davrining qonxoʻrligini fosh etdi.

«Parij Bibi Maryam ibodatxonasi» romani mavzuini Gyugo XV asr fransiya tarixidan oldi. Inson tarixida dinning mashʼum rolini boʻrtirib koʻrsatish maqsadida diniy boʻyoqlarni quyuqlashtirib chizish uchun XV asr Parij hayoti yozuvchiga juda keng ijodiy imkon beradi. Gyugo romanni yozishdan avval Parijning mashhur ibodatxonasini bir necha bor aylanib chiqqan, uning arxitekturasi, gotik naqshlar bilan tanishgan. YOzuvchi ibodatxonani aylanib yurib, ustunlardan biriga, oʻyib yozilgan yunoncha «Ananke» soʻzini oʻqiydi. YOzuvchi bu soʻzning maʼnosini kengaytirib, unga uch xil mazmun beradi. YAʼni: din anankesi, jamiyat qonunlari anankesi hamda tabiat ofatlari anankesi. V.Gyugoning fikricha, inson oʻz hayoti davomida oʻsha uch xil ananke, uch xil dogma, uch xil yovuzlik bilan kurash olib boradi.

YOzuvchi insonning dinga qarshi olib borgan kurashini tasvirlash uchun «Parij Bibi Maryam ibodatxonasi» romanini, shaxsning jamiyatning adolatsiz qonunlariga qarshi kurashini tasvirlash uchun «Xoʻrlanganlar» romanini, nihoyat, insonning tabiat ofatlariga qarshi kurashini koʻrsatish uchun «Dengiz zahmatkashlari» nomli romanini yozadi.

XIX asrning 30-40 yillari Fransiyada keskin kurashlar davri bo'ldi. Bu davrga kelib juda ham og'irlashib ketgan mehnatkash xalq ahvoli birqancha yozuvchilarning diqqatini o'ziga tortdi. Bular orasda Jorj Sand (1804-1876 y.) o'zining ijtimoiy mavzudagi asarlari «Sayyoh shogirdlar», «Oras», «Janob Antuanning gunohi» bu romanlarida xalq hayotini, ijtimoiy masalalarni talqin qiladi. Jorj Sand ko'p sonli romanlarida demokratik mavqeyini saqlab qoladi. Asl ismi Avrora Dyudevan, ammo adabiyotda Jorj Sand taxallusi bilan mashhur bo'lgan bu ayol 1804 yilda Parijda tug'ilgan.

Jorj Sand ijodini xarakteriga ko'ra uch davrga bo'lib o'rganamiz.

Birinchi davri: «Indiana»(1831 y.), «Valentina» (1832 y.), «Leliya» (1833 y.), «Jak»(1834 y.) sigari asarlarida yakka- yolg'iz romantik qahramonlar hayotini hikoya qilib beradi. YOzuvchi bu davrdagi romanlarida ayollar ozodligi masalasini ko'tarib chiqdi, oilada davom etib kelayotgan, ayollarning insoniy etukligini oyoq osti qiladigan tartiblarga, erkaklarning zulmiga qarshi kurash ochadi.

Ikkinchi davri 40- yillarda boshlanadi. Bu davr 1848 yil buyuk fransuz burjua inqilobi arafasi bo'lib, Evropa mamlakatlarida, jumladan, Fransiyada siyosiy kurash ko'tarinkiligi hukm surar edi. Jorj Sandning ijtimoiy mavzudagi «Sayyoh shogird» (1840 y.), «Oras» (1841 y.), «Konsuelo» (1842-1843 y.), «Anjibolik tegirmonchi» (1845 y.) hamda «Janob Antuanning kufr ishlari» (1847 y.) kabi asarlari ana shu inqilob davri ta'sirida yaratilgan.

Uchinchi davri: Siyosat maydonidan uzoqlashgan Jorj Sandning asarlarida ijtimoiy-siyosiy mavzu ko'rinmay qoldi. Adibaning bundan keyingi ijodi mavzulari qishloq hayotiga oid dehqonlar hayotidan olingan. «Kichkina Fadetta» (1848 y.), «Topildiq-Fransua» (1848 y.) qissalari, «Qo'ng'iroqchilar» (1853y.) romani xarakterlidir. YOzuvchi umrining so'nggi yillarida xalq og'zaki ijodidan foydalanib, «Momo ertaklari» (1873 y.) nomli to'plamini nashr qildiradi.

YOzuvchi o'zining birinchi romani Indianada o'z huquqi, erki, sevgisi uchun bosh ko'targan isyonkor ayol hayotini hikoya qiladi. Asar qahramoni Indiana romantik siymo. «Valentina» romani ham ayollar taqdiri haqida bahs yuritadi.

Amerika adabiyotidagi romantizm 1775-1783 yillarda Qo'shma SHtatlarda yuz bergan inqilob tufayli maydonga keladi. Evropa mamlakatlari adabiyotiga ta'sir ko'rsatgani kabi fransuz burjua inqilobi (1789-1794 y.) AQSH adabiyotida romantizm yo'nalishining kelib chiqishiga turtki bo'ladi. XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan yirik romantik yozuvchi Jeyms Fenimor Kuper (1789-1851 yillar.) AQSH adabiyotida ko'zga ko'ringan romannavislardan biridir. Sarguzasht romanlar ustasi, romantizm namoyandasi F.Kuper 1789 yili Nyu-York shtatida yirik er egasi bo'lgan sudya oilasida tug'iladi.

«Amerikaning Valter Sotti» deb nom olgan Kuper Qo'shma SHtatlarda adabiyotida tarixiy roman janriga asos soladi. F.Kuper ijodi o'ziga xos xususiyatlari, xususan demokratizm, insonparvarlik, oddiy kishilar hayotini aks ettirishi bilan diqqatga sazovor. Kuper ijodini xarakteriga ko'ra uch davrga bo'lish mumkin.

Birinchi davri-1821-1826 yillar. Bu davrda adib Amerika inqilobi ideallariga ishonadi, mamlakat burjua demokratiyasiga umid bog'lab, vatanning o'tmishiga yangi tartiblarni qarama-qarishi qo'yadi. «Josus»(1821 y.), «Lotsman» (1823 y.), «Pionerlar» (1823 y.), «Boston qamali» (1825 y.), «So'nggi Mogikan» (1826 y.) kabi

romanlarida adib Amerika hayotidagi adolatsizliklarni indeets qabilalarining vahshiylarcha qirib tashlanayotganini qoralaydi. Bu romanlarning qahramonlari vatanparvarlik, ozodlik ideallarini o'zlarida mujassamlashtiradilar. Ular yozuvchiga shon-shuhrat keltiradilar.

Ikkinchi davri-1826-1833 yillar. Bu davr Kuper ijodining Evropaga sayohat qilgan pallasiga to'g'ri keladi. Bu vaqtda yozuvchi «Mard» (1831 y.), «Geydenmauer» (1832 y.), «Jallod» (1833 y.) kabi romanlarini yaratadi. Mazkur asarlar Evropa mamlakatlari tarixiga bag'ishlangan. YUqoridagi romanlarida muallif Evropadagi manarxiya tuzumiga AQSH dagi respublikachilik tartiblarini qarama-qarshi qilib qo'yadi.

Uchinchi davr-1833-1851 yillar. Bu yillarda Kuper ijodida siljish yuz beradi. YOzuvchining AQSH hayotiga, maqtalغان Amerika demokratiyasiga munosabatlari salbiy tus oladi. Boylik ketidan quvish avj olib, demokratik tushunchalar oyoq osti qilinayotganini ko'rgan adibning bu davrda yaratgan asarlari orasida eng e'tiborlisi «Monikenlar»(1835 y.) da AQSH burjua tuzumi keskin hajv ostiga olinadi.

YOzuvchining «Izquvar» (1840 y.), «Ovchi» (1841 y.) kabi romanlari uning indeets qabilalari hayotini aks ettiruvchi, mashhur CHarm Paypoq haqidagi romanlari sirasiga kiradi. Bu silsilaga kiruvchi romanlar yozuvchi ijodining ilk pallalarida ham yaratilgan edi. Masalan: Pionerlar, So'nggi Mogikan, Preriya. CHarm Paypoq to'g'risidagi beshta romanning umumiy qahramoni ovchi Natti Bumpodir. Kuper laqabi CHarm Paypoq bo'lgan qahramonning mardligi, jasurligi, do'stlikda mustahkam sadoqat egasi ekanligini madh qiladi. Kuper ijodi, ayniqsa hindu qabilalari hayotiga oid asarlari Rossiyada ham, Evropada ham keng shuhrat qozonadi. Kuper asarlaridagi insonparvarlik, oddiy kishilarning oliyjanob ishlari, vatanni sevish, ona tabiat jamoli bilan faxirlanish hislari bizlarga juda yaqin. Kuper ijodida burjua tuzumi, uning vakillari oyog'i etgan joyda inson qadri erga urilishi, erk, ozodlik, demokratik tushunchalar oyoq osti qilinayotganligi qoralanadi.

Mavzuning qisqacha xulosasi.

Evropada romantizm adabiyoti XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida shakllandi. 1789-1794 yillardagi birinchi fransuz burjua inqilobi Evropada feodalizm asoslariga zarba berib, burjua munosabatlarini maydonga keltirdi.

Feodal tartiblari o'rniga kelgan burjua tartiblari odamlar ongida, fanda, madaniyat va adabiyotda, san'atning barcha sohalarida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Eski tartiblarga tarafdor bo'lgan dvoryan va aristokrat guruhlar inqilob natijalaridan norozi bo'lib, o'tmishga yuz o'girdilar. Ularga mansub yozuvchilar O'rta asrni, dinni feodal tartiblarini maqtab asar yozdilar va shu tufayli reaksiyon romantiklar deb nom oldilar. Xalqning intilishlarini ifodalovchi guruhlar ham inqilob natijalaridan norozi bo'ldilar. Ammo bular reaksiyon romantiklardan farq qilib, oldinga, kelajakka boqdilar. Bular ma'rifat, ozodlik, tenglik, birodarlik g'oyalariga sodiq bo'lib qoldilar. SHuning uchun ham bu guruh taraqqiyparvar romantiklar deb nom oladi. Taraqqiyparvar romantiklar mehnat ahlining manfaatlarini himoya qilib chiqdilar, ozodlik uchun olib borilayotgan kurashga xayrixohlik bildirdilar.

Taraqqiyparvar romantizm vakillaridan Angliyada Bayron, SHelli, Valter Skott, Fransiyada V. Gyugo, Jorj Sand, Polshada Adam Mitskevich, YUlius Slovatskiy va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Bular oddiy xalqqa ishonch bilan qaradilar. Uning taqdiriga, urf-odatlariga, milliy an'analarga, og'zaki ijodga ijobiy munosabatda bo'ldilar. Taraqqiyparvar romantiklar deyarli barcha janrlarda ijod qildilar. Bu esa ular yozgan asarlarning rang-barang, ta'sirchan bo'lib chiqishini ta'minladi. Obrazlarning boyligi va rang-barangligi, chuqur lirizm, hayotiy voqealar tuginishidagi murakkabliklar va qarama-qarshiliklarni ko'ra bilishi bilan taraqqiyparvar romantiklar jahon adabiyoti rivojida yangi bosqich yaratdilar.

Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar.

1. Evropa mamlakatlarida romantizm adabiy oqimining shakllanishi va rivojlanishidagi shart-sharoitlar.
2. Gofman ijodida romantizm.
3. Ingliz adabiyotida romantizmning paydo bo'lishi va takomili.
4. Gyugo va J. Sand ijodi va ularning asarlarida romantik g'oyalarning ilgari surilishi.
5. Kuper ijodida hindu qabilalarining hayoti tasviri.
6. Romantizmdan realizmga o'tish.

Mavzu bo'yicha lug'at

- Ananke- yunoncha taqdir, qismat degan ma'noni bildiradi.
- Dogma-qotib qolgan ma'nosida.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Normatova.SH. Jahon adabiyoti. T., 2008.
2. Ismoilov.H. Jahon adabiyoti. O'zDSMI nashri. T., 2008.
3. Jahon adiblari adabiyot haqida. T., 2010.
4. Quronov.D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug'ati. T., 2010.
5. Gyugo.V. Dengiz zahmatkashlari. Roman. T.. 1965.
6. Bayron J. Ushalmagan orzular. T., O'zbekiston, 2011.
7. Mahmudova S. Jahon adabiyoti. T.: 2018
8. Hamdamov.U, Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: 2017

9- Mavzu: XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti.

Reja:

1. Evropada tanqidiy realizm adabiyotining paydo bo'lishidagi etakchi omillar.
2. Stendal va Balzak ijodida tanqidiy realizm.
3. 1848 yildan keyingi fransuz realizmi.
4. CH. Dikkens va U. Tekkerey ijodlarida ingliz realizmining yuksalishi.

Mavzu bo'yicha tayanch so'zlar

Tanqidiy realizm. Fransuz adabiyoti. Inqilobiy poeziya. Hajviy qo'shiq. Ijobiy qahramon. Milliy ozodlik mavzusi. Epopeya. YUmor. Satira.

Kirish

Jahon adabiyoti tarixida tanqidiy realizm XIX asrning 20-yillari oxirda paydo bo'lib, 30-40 yillarda o'z taraqqiyot cho'qqisiga ko'tarildi. Bu jarayonning yuzaga kelishi Evropada ya'ni Angliya va Fransiyada XIX asrning birinchi yarmiga, Amerika Qo'shma SHtatlari hamda slavyan mamlakatlarida XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Tanqidiy realizm, asosan, ijtimoiy roman janrida Balzak, Dikkens asarlarida o'z ifodasini topadi. Bu adabiyot kapitalistik jamiyati ziddiyatlari kuchayib borayotgan paytda, burjuaziya bilan ishchilar sinfi o'rtasidagi qarama-qarshilik keskinlashgan sharoitda kelib chiqqan. Agar XIX asrning boshlarida burjua munosabatlari adabiyotda romantik norozilik tarzida ifodalangan bo'lsa, 30-40 yillarga kelib esa, bu munosabatlar realistik tanqid ob'ektiga aylanadi. Burjua munosabatlari tantana qilgan yangi sharoitda «Aql hukmronligi» tug'risidagi xom xayollar puchga chiqdi. Bu davrga kelib tabiat fanlarining ravnaq topishi ham hayot voqealariga haqqoniy yondoshishni taqoza qiladi.

Tanqidiy realizm adabiyotining buyuk namoyandasi Onore de Balzak o'z asarlarida o'zi yashab turgan davr hayoti qonunlari, bu qonunlarni boshqarayotgan kuchni, uning xarakterini, tipik belgilarini kashf etdi. XIX asrning birinchi yarmida Fransiyada inqilobiy poeziya rivojlanadi va bu adabiyot mehnatkash xalq ommasining kayfiyatlarini aks ettiradi. Ana shu demokratik adabiyotning yirik vakili buyuk qo'shiqchi shoir Per Jan Beranjening ijodi burbonlar restavratsiyasi 1814-1830 yillar, hamda iyul monarxiyasi 1830-1848 yillarga to'g'ri keladi. Uning she'rlarida fransuz taxtiga qaytib kelgan dvoryan-aristokratlar reaksiyasiga hamda burjua qirolu Lui Filipp zulmiga qarshi xalqning keskin noroziligi o'z ifodasini topgan.

XIX asrning 30-40 yillari Angliyada kapitalizm bilan ishchilar sinfi o'rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuvi bilan ajralib turadi. Bu yillarda paydo bo'lgan va qudratli kuchga aylangan ishchilar g'alayoni Angliya tarixida chartistlar harakati nomini oladi. Chartistlar harakati o'z zamonida ingliz va Amerika Qo'shma SHtatlari adabiyotiga va yozuvchilar ijodiga ta'sir etmay qolmadi albatta. Chartistlar harakatining namoyandalari o'z ijodida tanqidiy realizm adabiy yo'nalishiga e'tiborlarini qaratadilar.

Ma'ruza matni

Fransiya tanqidiy realizm adabiyotining yirik vakillaridan biri Beranje 1780 yilda Parijda mayda savdogar oilasida tug'ildi. Beranjening birinchi yirik siyosiy hajviy qo'shig'i «Qirol Iveto» nashr qilinadi. Bu qo'shiqni butun Parij kuylaydi. Muallif nomi hammaga shoyon bo'ladi. Beranje Ivetoni tinchlikparvar, o'z xalqi va davlatining baxt-sodatini yuqori qo'yadigan saxiy qirol sifatida tasvirlaydi. Beranje satirasining tig'i burjua zulm-dahshatlariga qaratilgandir. U restavratsiya yillarida

siyosiy jihatdan nihoyatda o'tkir bo'lgan qo'shiqlarini yaratadi. Bunga shoirning «Zotli itlar arzi» nomli o'ta satirik she'rini misol keltirish mumkin.

Frederik Stendal Fransiyaning Grenobl shahrida advokat oilasida tug'ildi. Stendal zamonasining keng iqtidorli kishisi edi. Uning ijodi xilma-xil janrlarni, san'atning turli sohalarini qamrab oladi. Uning beshta romani «Italiya yilnomalari» nomli novellalar to'plami, «Anri Bryular hayoti», «Avtobiografik maktublar». «Egotistning esdaliklari» kabi asarlari, kundalik va xotiralari saqlanib qolgan. Stendalning fransuz imperatori to'g'risida yozgan «Napoleon hayoti», «Napoleon haqida xotiralar», shuningdek, «Rim», «Neapol», «Florensiya» nomli yo'l lavhalari «Rim bo'ylab sayohat», «Turist xotiralari» nomli esdaliklari bor. Muallifning bu asarlarida falsafiy. Siyosiy hamda estetik mulohazalari bayon etilgan.

Stendal musiqa, teatr va boshqa san'at turlarini juda yaxshi his qila olgan. «Italiyada tasviriy san'at tarixi», «Gaydi Motsrat va Metastazio hayoti» nomli asarlari buni ko'rsatib turibdi.

Stendalning «Qizil va Qora» 1830 yilda yozilgan romanidagi qizil sifati «erkinlik», «respublika» ma'nolarini anglatasa, qora esa reaksiyon kuchlarni bildiradi. Adib Dantonning «Haqiqat. achchiq haqiqat!» degan so'zlarini romanga epigraf qilib oladiki, bu bilan u asar voqealarining faqat chin haqiqatni hikoya qilishni ta'kidlaydi. Roman syujeti 1827 yili gazetada bosilgan sud voqealaridan olingan. Antuan Berte nomli yigit o'zi o'qituvchilik qilgan xonadon bekasi Mishu xonimga suiqasd qilgan va buning uchun u o'lim jazosiga hukm qilingan. Stendal ana shu sud xronikasini olib, uni badiiy jihatdan qayta ishlab yirik salmoqdor asar yaratadi. «Qizil va Qora» romanining qahramoni kambag'al durodgorning o'g'li Jyulen Sorel. U maktabda yaxshigina bilim olgan, qobiliyatli, shuhratparas yigit. Jyulen Sorelning harakat doirasi Verer, Bezanson, Parij shaharlari bilan bog'langan. Roman qahramoni Jyulen Sorel oddiy kambag'al oiladan chiqqan yigit. U chaqqon, aqlli, ishbilarmonligi bilan yuqori tabaqa kishilaridan ustun turadi. SHuning uchun ham Renal xonim va Matildalarning muhabbatini qozonadi. O'zidan bir necha pog'ona ustin turgan bu xonimlarning sevgisiga sazavor bo'lish Jyulen Sorelda o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi. CHunki har ikkala ayolning diqqatini o'ziga torta olgan yosh qahramon bu holni yuqori sinf vakillari ustidan qozongan g'alabasi deb qaraydi. SHuning uchun Jyulen Sorel atrofidagi hukumron sinf vakillaridan, o'sha tuzumdan uni tan olishlarini, o'z qobiliyatiga yarasha joy berishlarini talab qiladi. Bu esa erksevar Sorelning o'sha zamon qora kuchlariga qarshi kurash ochganini bildirar edi.

Stendal Italiya hayotiga qiziqib qaraydi, «Parma ibodatxonasi» nomli romanining (1830 y.) mavzusi ham Italiyaga bag'ishlangan.

Stendal bu asariga shimoliy Italiyaning Parma knyazligida ro'y bergan voqealarni asos qilib olsa-da, unda restavratsiya davridagi Evropa hayotini umumlashirib ko'rsatadi. Romanda Karbonarlar harakati davrining aks-sadosi, 1795 yilgi Napoleon yurishlari davrida Avstriya zulmidan ozod qilingan, so'ngra Napoleon fransuz taxtidan ketgach, 1814 yilda qaytadan Avstriya hukmronligi ostiga o'tgan shimoliy Italiyada yuz berayotgan siyosiy voqealar ifoda qilinadi.

YOzuvchining «Qizil va qora» romanidagi Jyulen Soren kabi «Parma ibodatxonasi» romanining qahramonlari ham kitobxon qalbini o'ziga rom qilish

qudratiga ega. Evropada reaksiya hukm surayotgan «muqaddas ittifoq» taxdid solayotgan bir sharoitda jasoratli, kuchli, irodali ajoyib qahramonlar galleriyasini yaratish Stendal ijodining demokratizmini ko'rsatadi. YOzuvchi asarlari hayotiy realizm bilan sug'orilgan. Uning har bir qahramoni ma'lum davr g'oyalarini o'zida aks ettiradi. YOzuvchi hamma vaqt hayot haqiqatlariga sodiq bo'lib qoladi. O'z asarlarida dvoryanlar o'rniga kelayotgan burjuaziya sinfining jirkanch tomonlariga o't ochgan yozuvchi hukmron sinfga qarama-qarshi qilib quyi tabaqa orasidan chiqqan ajoyiy xalq vakillarini qo'yadi. Bularga Petro Misserilli, Jyulen Sorel, Ferrante Pallarni ko'rsatish mumkin.

SHu davrning yirik yozuvchilaridan biri Balzak fransuz tanqidiy realizmining shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan adib. U o'z ijodini «Inson komediyasi» nomli epopiya asariga to'playdi. Uning xasislik, pul jamg'arish kasaliga muhtalo bo'lgan kishilar haqidagi asarlardan biri «Evgeniya Grande» 1833 yilda yozilgan romanidir. Grande ham Gobsek kabi burjua tuzumining tipik vakilidir. Bu har ikkala shaxs burjuaziyaning yirtqich, talovchi, qizg'anchiq, pul uchun mukkasidan ketgan vakillarining umumlashtirilgan obrazlaridir. Agar Gobsek va Grande obrazlari kitobxon ko'z oldida boshdan-oyoq tipik burjua vakili bo'lib gavalansa, SHarl oddiy, sodda yigitchadan asta-sekin burjuaziyaning yirtqich, muttaham, yulg'ich vakiliga aylana boradi.

«Inson komediyasi»ning muhim asarlaridan biri bo'lgan «Gorio ota» 1834 yilda yozilgan romani otalar va bolalar o'rtasidagi munosabat masalalariga bag'ishlanadi. Gorio ota mayda burjua muhitidan chiqqan. Ikkita qizini jonidan ortiq ko'radi SHEkspirning «Qirol Lir»idagi Lir kabi qizlariga o'z davlatini bo'lib beradi. Oxir oqibat keksalik chog'ida qizlari uyidan quvilib, ko'chada qolib ketadi.

Balzakning falsafiy «Sag'ri teri tilsimi» 1831 yilda yozgan romani burjua dunyosining vahshiy qonunlari haqida fantastik tarzda hikoya qiladi. Bu roman ham yosh yigit taqdiriga bag'ishlangan. Asar qahramoni Rafael de Valanten iste'dodli shoir va olim. U kecha-kunduz o'z ilmiy ishi ustida bosh qotiradi. Rafael o'z qobiliyati bilan butun Parijni zabt etmoqchi, shuhrat qozonmoqchi. Ammo uning ishlari yurishmaydi. Sevgan ayoli uni rad etadi. Rafael o'zini Sena daryosiga tashlab o'ldirmoqchi bo'ladi. Ammo bu ishni biroz paysalga solib, eski nodir-noyob buyumlar saqlovchi chol antikvarning do'koniga kirib tomosha qiladi. Bu chol Rafaelga sirli sag'ri terisini beradi. Bu terining siri shundaki, uni olgan kishining barcha istaklari amalga oshadi. SHu bilan birga, terining hajmi ham qisqarib boradi. U qisqarib tugashi bilan teri egasining umri ham tugaydi. Rafael qo'liga olgan SHarq afsonalarida uchraydigan bu mo'jizakor teriga quyidagi so'zlar tilsim kabi o'yib yozilgan edi.

«Mening egam hamma narsaga ega bo'ladi, ammo uning joniga men ega bo'laman. Tangri irodasi shu. Istaganingni tila, ijobat bo'lg'ay lekin tilagingni hayotingga mosla. Joning – menda. Har bir tilagingdan umring kunlari kamaygani singari men ham kamayaman. Menga ega bo'lishni istaysanmi? Ol. Senga tangri yor bo'lg'ay. Omin!»

Qahramon vaqtincha bo'lsada, umrini cho'zish maqsadida bu shartga rozi bo'ladi. Rafael terini qo'liga olishi bilan ishlari yurishib ketadi. Do'stlari ko'payadi. Journallar uning asarlarini bosishga kirishadi. Avval yigitning sevgisini rad qilgan

zodagon ayol Feodora endi Rafael yoniga kelib, unga sevgi izhor qiladi. Ammo Rafael uning sevgisini rad qiladi. Tez orada yigit boyib ketadi. Uning barcha orzulari amalga oshmoqda. SHu bilan birga, terining hajmi ham tobora qisqarib bormoqda. Bir vaqtlar o'zini-o'zi o'ldirmoqchi bo'lgan Rafael endi, ajal ko'ziga ko'rinib turganda, bu fikridan qaytadi. Barcha xohish-istaklarini to'xtatishga, odamlardan yiroqlashishga urinadi. qahramon terining hajmini kengaytirish, hech bo'lmasa, uning qisqarishini to'xtatish maqsadida zamonasining mashhur olimlari bo'lgan fiziklarga, kimyogarlarga murojaat qiladi. Ammo hech kim sirli terining qisqarish jarayonini to'xtata olmaydi. Nihoyat, sag'ri terisi qisqarib tamom bo'ladi – Rafael o'ladi. Sag'ri terisi insonni halokatga mahkum etgan tuzumning ramziy obrazidir. SHunday qilib, burjuaziya jamiyati o'z qatoridan chiqarib tashlagan kishi muqarrar o'limga duchor bo'ladi. Bordi-yu u kishi o'z umrini biror muddatga cho'zar ekan, bu tasodifiy bir narsa. Ammo halokatga yuz tutgan kishini suyab qoladigan hech qanday kuch yo'q. Zotan, Rafael sag'ri terisiga ega bo'ladi-yu ammo baxtli bo'lmaydi. Aksincha, u o'zidagi insoniy fazilatlaridan, odamgarchilik xususiyatlaridan mahrum bo'ldi. O'z hayotini doimiy xavf- xatar tahlikasi ostiga qo'ydi.

Fransuz adabiyotida tanqidiy realizmning ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri Prosper Merimedir. Merime Parijda rassom oilasida (1803-1870 yillarda) tug'iladi. XIX asrning birinchi choragida fransuz adabiyotida tarixiy mavzuda drama va romanlar paydo bo'la boshlaydi. Merimening «Jakeriya» 1828 yildagi dramasi ham ana shu mavzuda yaratilgan bo'lib, bu asarida yozuvchi vatani tarixiga murojaat qiladi va XIV asrdagi dehqonlar qo'zg'olonini aks ettiradi. «Karl IX saltanati solnomasi» tarixiy romanini 1829 yili diniy urushlar zamonasidan olib yozgan. Bu roman mavzui XVI asrda 1572 yildagi katoliklar bilan gugenotlar o'rtasidagi diniy xunrezlik voqealariga bag'ishlangan. Qayta tiklash davri hayoti yozuvchiga fransiyaning uzoq o'tmish voqealari bilan bog'liq holda zamonasida avj olayotgan diniy reaksiyani fosh qilishga imkon berdi.

Merime jahon adabiyotida novella janrining taniqli ustasi sifatida nom chiqargan. YOzuvchining bu sohadagi asarlari orasida quyidagilar alohida ahamiyatga ega: «Tamango» (1829 y.), «Mateo Falkone» (1829 y.), «Etruss guldoni» (1830 y.), «Ikkiyoqlama xato» (1833 y.). Merime novellalari drammatizmga boy, sodda, aniq, ravon tilda yozilgan. «Tamango» novellasida oq tanli qulfurushlarning kirdikorlarini fosh qiladi.

Gyustav Flober (1821-1880 y.) Flober Ruan shahrida vrach oilasida tug'ildi. Uning adabiy merosi u qadar katta emas. «Bovari xonim» (1856 y.), «Salambo» (1862 y.), «Sezgilar tarbiyasi» (1869 y.), «Avliyo Antoniyning aldanishi» (1874 y.), tugallammagan «Buvar va Pekyushe» (1880 y.) kabi yirik asarlari, uchta povesti, hamda bir necha dramatik asarlari bor. Flober to'ng'ich asari Bovari xonimda hayot haqiqatlarini romantik xayolparaslikka qarama-qarshi qilib qo'yadi. YOzuvchi bu romanda ikki xil vazifani oldinga suradi. Biri reaksion-romantik asrlarning hayotga yaroqsiz, g'oyasiz ekanini fosh qilsa, ikkinchisi hamma narsa pul bilan o'lchanadigan burjuaziya sharoitida qahramon Emmaning chinakam sevgi, do'stlik, go'zallikka intilishlarining zaminsizligini ko'rsatadi.

Evropa qit'asida, jumladan Angliyada siyosiy va inqilobiy kurashlar nihoyatda qizib ketgan bir paytda ingliz adabiyotining yirik vakillari CH.Dikkens, U.Tekkerey,

SH.Bronte, E.Gaskellar o‘z asarlarida chartistlar harakati ta‘sirining ishchilar sinfi orasida kengayib borayotganini aks ettirdilar.

Charlz Dikkins (1812-1870 y.) ingliz realist yozuvchilari avlodining ulkan namoyandasidir. U Angliya janubida dengiz xizmatchisi oilasida tug‘ilgan.

Dikkins ingliz adabiyotida birinchi bo‘lib, burjua sharoitida azob- uqubatlarga duchor qilingan oddiy xalq hayotini realistik kuch bilan tasvirlab ko‘rsatdi. Boylar bilan qambag‘allar orasidagi keskin qarama-qarshiliklarni ifodalagan yozuvchi hamma vaqt quyi tabaqa vakillarining manfaatlarini himoya qiladi.

Dikkins ijodini to‘rt davrga bo‘lish mumkin.

Birinchi davri 1833-1841 yillarni o‘z ichiga oladi. Bu davrda Dikkins asosan, yumoristik asarlari bilan nom chiqaradi. «Boz ocherklari», «Pikvik klubining maktublari», «Oliver Tvist», «Nikolas Niklbi» nomli asarlari yozuvchining shuhratini shoyon qilib yubordi.

Ikkinchi davri 1842-1848 yillarni o‘z ichiga oladi. «Amerika xatlari», «Martin Chezlvit», «Dombi va o‘g‘li» singari asarlarini yaratadi. Bu pallada Evropada sinfiy kurash kuchaygan davr edi. Dikkins asarlarining siyosiy o‘tkirligi ana shu omillar bilan belgilanadi.

Uchinchi davri 1849-1859 yillar. Dikkins, asosan, hajviyanavis yozuvchi sifatida taniladi. Bu yillarda «David Kopperfild», «Sovuq uy», «Mudhish zamonlar», «Mitti Dorrit» kabi o‘tkir ijtimoiy masalalarga bag‘ishlangan asarlarini yaratadi.

To‘rtinchi davri 1859-1870 yillar. Dikkins qarashlarida umidsizlik kayfiyatlari ustunlik qiladi. Chunki bu davrda yozuvchi burjuaziya tuzumining mavjud qarama-qarshiliklarini bartaraf qila olishiga ko‘zi etmay qoladi. Bu yillarga kelib adib «Ikki shahar haqida qissa», «Katta umidlar», «Bizning umumiy do‘stimiz» kabi asarlarini yaratadi.

Dikkinsning birinchi asari «Boz ocherklari»ni, ayniqsa, «Pikvik klubining maktublari»ni o‘quvchilar qizg‘in kutib oldilar. Dikkinsning adabiyotga qo‘ygan qadami ana shu asarlarining muaffaqiyati bilan boshlanib, bu muaffaqiyat umrining oxirigacha yozuvchiga yo‘ldosh bo‘lib qoldi. Dikkinsning birinchi yumoristik asari bo‘lgan «Pikvik klubining maktublari» (1837 y.) uning shuhratini butunlay mustahkamladi. Bu asar tez orada dunyoning barcha mamlakatlariga tarqaldi. Dikkins nomi ommalashib ketishiga sabab bo‘ldi. Asar qahramoni Pikvik janoblari fan yo‘lida ilmiy izlanishlar qilib, uning natijalarini o‘zi rahbarlik qilayotgan klub a‘zolariga tanishtirish niyatida bo‘ladi. Asarning komizmi yana shu bilan kuchaytiriladiki, o‘taketgan sodda, har narsaga ishonuvchan, hayotni mutlaqo tushunmaydigan Pikvik London ko‘chalarida chamadoni bilan, paltosining cho‘ntagiga solib olgan durbini bilan hammaning diqqatini o‘ziga tortadi. Uning do‘stlari ham o‘ziga o‘xshash g‘alati odamlar. Hissiyotga beriluvchan janob Tapmen, shoirtabat Snodgress, qo‘rqoq, ammo o‘zini mohir ovchi deb maqtanuvchi Uinkl janoblari birgalikda Pikvik obrazini to‘ldiradilar. Bu sodda, oddiy kishilar obrazlari burjua vakillariga qarama-qarshi chizilgan. Charlz Dikkinsning 1848 yilda yozilgan «Dombi va o‘g‘li» romani yozuvchi ijodida alohida o‘rin egallaydi. Ingliz tanqidiy realizmning ajoyib namunasi bo‘lgan bu asar markazida yirik kapitalist, savdogar Dombi obrazi turadi. Dombi o‘z korxonasining boyishi, gullab-yashnashidan bo‘lak hech narsani tan olmaydi. U ayollarni odam deb hisoblamaydi. Uning fikricha ayollar

korxonaning boyishi uchun xizmat qila olmaydilar. Uning o'g'li tug'ilganda farzand ko'rgani uchun emas, balki korxonada ishlarini davom ettiruvchi o'rinbosar, merosxo'r tug'ilgani uchun quvonadi. O'g'li Polni savdo maktabiga olti yoshida berib uning erta vafot etib ketishiga sababchi bo'ladi.

Uilyam Tekkerey 1811-1863 yillarda yashab ijod etgan. Angliyada tanqidiy realizm adabiyotining yana bir zabardas vakili Dikkensning zamondoshi buyuk satirik yozuvchi Tekkereydir. U. Tekkerey Hindistonning Kalkutta shahrida ingliz xizmatchisi oilasida tug'ilgan. Uning birqancha hikoyalari, hajviy qissalari, o'z davri hajviyotidan hamda tarixiy mavzulardan bir necha romanlar yozgan. «Snoblar kitobi» (1847 y.), «SHuhratparastlik g'ulg'ulasi» (1848 y.), «Nyukomlar» (1855 y.), «Genri Esmond tarixi» (1852 y.), «Virginiyalilar» (1859 y.) va boshqalar. Tekkereyning nomi ayniqsa «Snoblar kitobi, «SHuhratparastlik g'ulg'ulasi» nomli asarlari bilan butun olamga tanilgan. Tekkerey «Snoblar kitobi» asarida ilk bora snob so'zini iste'molga kiritdi. Snobizm tushunchasi ostida yozuvchi Angliya davlat tuzumining yuqori qatlamlarida hukm surayotgan illatlarni ko'zda tutadi.

U. Tekkereyga olamshumul shuhrat keltirgan asari «SHuhratparastlik g'ulg'ulasi» nomli romani bo'lib, unda yozuvchi buyuk hajviyanavis darajasiga ko'tariladi va Angliya realistlari qatoridan abadiy joy oladi. Bu asar ijtimoiy-siyosiy romandir. Romanda XIX asrning boshlaridagi Angliya voqealari tasvirlangan. Romanning asosiy qahramoni Bekki SHarp va Emiliya Sedli ismli qizlar. Ikkala qiz ham qizlar pansionida o'qiydi. Emiliya Sedli kelajagi uchun uning boy ota-onasi qayg'ursa, Bekki SHarpning kelajagi uchun hech kim qayg'urmaydi. Uning o'zi hayotda o'z o'rnini topishi kerak. Pansionni tugatgach Emiliya Ofitser Jorj Osborna turmushga chiqadi. Lekin uning eri xiyonatkor qallob bo'lib chiqadi. Ikkinchi qahramon Bekki SHarp esa ofitser Rodon Krouliga uning boyligi uchun turmushga chiqadi. Bekki yuqori tabaqa vakillari orasidan joy egallash uchun harqanday razillikka tayyor hatto munofiqlik, eriga xiyonat qilishgacha borib etadi. Bekki SHarp, Emiliyalar yashab turgan jamiyat shuhratparastlik vasvasa qurgan jamiyatdir. Bu jamiyat a'zolariga ayyorlik, munofiqlik, axloqsizlik kabi illatlar singib ketgan. Tekkerey ana shu holni juda ishonarli tasvirlaydi.

XIX asrga kelib Evropada siyosiy kurashlar, chiqishlar avj oldi. Bu davrda yashab ijod qilgan buyuk nemis shoiri va mutafakkiri Genrix Geyne asarlarida na shu ozodlik g'oyalarining ifodasi yaqqol ko'rinadi. Genrix Geyne 1797-1856 yillarda yashab ijod etgan shoirdir. Reyn daryosi qirg'og'idagi Dyusseldorf shahrida savdogar yahudiy oilasida tug'ilgan. G. Geyne ijodining yuqori cho'qqisi bo'lmish «Germaniya. Qish ertagi» 1844 yilda yozgan dostonida shoir vatanning ozodligi, kelajagi haqida qayg'uradi. SHoir dostonidagi qish so'zi orqali Germaniyaning qoloqligiga, u erda hukm surayotgan jaholatga ishora qiladi.

AQSH adabiyotida tanqidiy realizm XIX asrning birinchi yarmida boshlangan qulchilik tartiblarini bekor qilishga qaratilgan abolitsionistlar harakatida yaqqol namoyon bo'ladi. Bu harakatning tarafdorlaridan biri Garriet Bicher-Stou edi.

Garriet Bicher-Stou 1811-1896 yillarda yashab ijod etgan ajoyib adibadir. U Konnektikut shtatining Lichfield shahrida ruhoniylar oilasida tug'iladi. Bo'lajak yozuvchi puritan mazhabining qattiqqo'l talablariga rioya qilish ruhida tarbiyalanadi. Uning otasi, akalari, eri xullas barcha oila a'zolari dindor kishilar edi. Bu oilada

«Injil» kitobi muqaddas hisoblanar, har yakshanba ibodadxonaga borish, nargi dunyo mavjudligini esdan chiqarish zaruriy bir hol edi. G. Bicher-Stou o'n uch yoshidan boshlab o'zini o'qituvchilik kasbiga bag'ishladi. SHu bilan bir vaqtda har turli jurnallarda ocherklar va hikoyalar bilan ko'rina boshladi. Adibaning dastlaki asarlarida fermerlar hayoti, diniy o'gitlar, puritan mazhabining turli aqidalari, ichkilikning zarari kabi xilma-xil mavzular tilga olinadi. U o'zining bu asarlarini muhtojlik iskanjasida yashayotgan oilasining tirikchiligini engillashtirish maqsadida yozar edi.

Janubning quldor er egalari o'zlarining serhosil dalalarida paxta, kanop, makkajo'xori etishtirar, shu sababdan qullik tartiblarini saqlab qolish uchun zo'r berib harakat qilar edilar.

Adolatsiz qonun Bicher-Stouning ham mu'tadil qarashlariga zarba berdi, uni qul negir masalasiga faolroq aralashishi uchun turtki bo'ldi. U «Milliy davr» haftalik jurnalining taklifi bilan negirlar hayotidan hikoya yozishga kirishdi. Bu «Tom tog'aning kulbasi» asari edi. U 1852 yilda alohida kitob shaklida bosilib chiqdi. Bu kitob o'z muallifi nomini butun dunyo kitobxonlariga tanishtirdi va adibaga misli ko'rilmagan shon-shuhrat keltirdi. Bunday baxt adabiyot tarxida kamdan-kam yozuvchiga nasib bo'lgan.

Roman qahramoni Tom tog'a o'z oilasi bilan quldor SHelbi xonodona qaram. Tom o'z xo'jayiniga xalol xizmat qiladi. U g'oyatda taqvodor va dindor hamda itoatgo'y inson.

YOzuvchi «Tom tog'aning kulbasi» romanida qulchilikning jirkanch qiyofasini ayovsiz fosh qilib tashlaydi. Asarning butun-butun boblari negrlarning chidab bo'lmas darajadagi fojiali hayotini, shafqatsiz oila dramasini ko'rsatishga bag'ishlangan.

Mavzu bo'yicha xulosa.

XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti shu davrning buyuk ijodkorlari Stendal, Balzak, Dikens, Flober, Geney, Bicher-Stou, J.Beranje, P. Merime, U.Tekkerey kabi san'atkorlar ijodida o'z ifodasini topgan. Bu yozuvchilar burjua sharoitida harakat qilayotgan, o'sha sharoit, o'sha muhitda qaror topgan hamda o'sha muhit va sharoit uchun xarakterli bo'lgan tipik xarakterlarni, tipik obrazlarni yaratishga muvaffaq bo'lganlar.

Stendalning Jyulen Sorel, Balzakning Votren, Rastinyak, Dikensning Nikolas Nikklbi, Tekkereyning Rebekka, SHarp kabi qahramonlari tipik sharoitning tipik obrazlari hisoblanadi.

Tanqidiy realizm qaror topishida Stendal qarashlari ham muhim rol o'ynaydi. U o'zining «Rasin va SHekspir» 1825 yilgi risolasida san'at va san'atkorning roli haqida gapirar ekan, XVIII asr ma'rifatparvarlariga ergashadi. Klassitsizm san'atining qotib qolgan dogmalariga qarshi, san'at ijtimoiy hodisa ekanini, u davrlar o'tishi bilan o'zgarib turishini ko'rsatadi. Stendalning fikricha, san'at ijtimoiy maqsadlarga xizmat qilishi, o'z davrining o'tkir quroli bo'lishi kerak. San'atkor o'z san'atiga ommani ergashtirishi lozim.

Tanqidiy realizm romantizmdan farqli o'laroq, tasvirlayotgan voqea va hodisalarning asl mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. U har bir voqea va hodisaga tarixiy jihatdan aniq yondashadi. SHuning uchun tanqidiy realizm

adabiyotida tarixiylik muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy realizm adabiyoti vakillari zulumga asoslangan tuzumni, uning vakillarini ayovsiz fosh qilib tashlaydi. Agar yozuvchi tasvirlayotgan voqea-hodisalarga tanqidiy yondoshmasa, tanqidiy realizm adabiyotining vakili bo'la olmaydi. Chunki burjua tuzumi haqida haqiqatni gapirish o'sha tuzum illatlarini ko'rsatishni taqoza qiladi. Ajoyib ingliz romanistlar pleyadasini tashkil qiluvchi Dikkins bilan Tekkerey, miss Bronte va missis Gaskell hamda Balzaklar o'z asarlarida kapitalizm dunyosiga nisbatan ana shunday murosasiz munosabatda bo'lganlar. Bu yozuvchilar o'z qahramonlarining ichki dunyosini butun murakkabligi va ruhiyati bilan yoritib bera olganlar.

Mavzu bo'yicha lug'at.

-Snob- bu o'zidan yuqorida lavozimda turuvchilarga iltijogo'ylarcha sajda qiladigan, quyi lavozim kishilariga esa nafrat bilan boqadigan kishidir.

Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar.

1. Tanqidiy realizmning realistik asardan farqini tushuntiring.
2. Fransuz tanqidiy realizm adabiyoti vakillarini sanab bering?
3. Beranje va Stendal ijodidagi o'ziga xoslik.
4. Balzakning obraz yaratishdagi mahorati nimada?
5. Merime asarlarida ilgari surilgan g'oya.
6. Stendal ijtimoiy roman ustasi ekanligini yoritib bering?
7. Flober ijodiga sizning qarashingiz?
8. Dikkinsning satirik asrlarida xalq obrazi.
9. Tekkerey asrlarida ijtimoiy tuzum masalasi.

Adabiyotlar:

1. Q.Azizov O.Qayumov «CHet el adabiyoti tarixi». T.1987 y.
2. M. Maxmudov «Hayrat va tafakkur» T. 1990 y.
3. YU. Po'latov «O'zbekistonda chet el adabiyotini o'rganishga doir» T. 1975
4. Ismoilov.H.Jahon adabiyoti.O'zDSMI nashri.T., 2008.
5. F. Sulaymonova «SHarq va G'arb» T. 1997 y.
6. Normatova.SH. Jahon adabiyoti.T., 2008.
7. Balzak O. de . Gorio ota. Gobsek. Sag'ri teri tilsimi.T., 1981.
8. Merime P. Karl IX saltanatining yilnomasi, T., 1978.
9. Flober G. Bovari xonim. T.,1976.
10. Dikkins CH. Oliver Tvistning boshidan kechirganlari.T., 1984.
11. Stendal.F. Qizil va qora. T., 1986.
12. Balzak.O de. Gorio ota. T., 2010.
- 13.Jaxon adiblari adabiet xakida. T.,2010.
- 14.Mahmudova S. Jahon adabiyoti. T.: 2018
15. Hamdamov.U, Qosimov A. Jahon adabiyoti.T.: 2017

10-Mavzu: XX asr Evropa va Amerika adabiyoti

REJA:

1. XX asrdagi fransuz adabiyoti.
2. XIX asrning oxiri XX asr boshlaridagi nemis adabiyoti
3. XIX asrning oxiri XX asr o'rtalarigacha bo'lgan ingliz adabiyoti.
4. XX asr Amerika adabiyoti.

Mavzu bo'yicha tayanch so'zlar.

Dekadentlik adabiyoti. Parij Kommunasidagi adabiyoti. Nasr.Naturalizm. Hikoyanavislik.Roman. Drama.Nemis adabiyotida roman, satira, realistik san'at. Ingliz adabiyotida dramaturgiya, ijobiy ideal, ijobiy qahramon. AQSH adabiyotida yumor, satira, roman, hikoya.

Kirish

XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlarida kapitalizm o'zining so'nggi va yuqori bosqichi imperializm davriga o'tdi. Yirik monopoliyalari paydo bo'ldi. Finans oligarxiyasi hukmronligi boshlandi. Imperialistik davlatlar (Angliya, Fransiya, Germaniya va AQSH) o'rtasidagi ziddiyatlar ortdi. Ular er kurrasining turli tomonlarida mustamlakalar bosib olish siyosatini kuchaytirdilar. Kapitalistik davlatlar o'rtasidagi bu qarama-qarshiliklar oqibatida, jahon imperialistik urushi kelib chiqdi.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida yashagan realistlar ijodida sotsial tengsizlik, zulm, dahshatni fosh etish bosh masala bo'lib qoladi. Ma'lumki, har bir yozuvchining o'ziga xos tasvirlash usuli bor. Masalan: Mann ijodida hajv-grotesk kuchli bo'lsa, Gi de Mopassanda chuqur psixologik tasvir, Bernard SHou va Anatol Fransda esa kinoya piching bo'rtib turadi.

Tanqidiy realistlar turli janrlarga, jumladan Mopassan, Romen Rollan sotsial-psixologik roman, Ibsen, SHou sotsial-psixologik drama, Uells ilmiy fantastik roman, J.London,A. Frans, G.Uells sotsial-utopik roman, Frans, Rollan, Tven tarixiy roman, tarixiy drama, Drayzer, London sotsial roman janrlariga murojaat etadilar.

Ma'ruza matni

Hayotdagi birdan-bir baxt – bu doimo olg'a intilish.

Agar siz haqiqatni yashirib, tuproqqa ko'msangiz, u beshak unib chiqadi va keyin shunday kuchga aylanadiki, bir kun borib, erni yorib chiqqach o'z yo'lida uchragan jami narsalarni surub tashlaydi.

Olg'a, bir zum ham tinim bilmaydigan hayot bilan birga faqat olg'a qarab yurish kerak.

Emil Zolya

E.Zolya 1840 yilning 2 aprelida Parijda tug'iladi. XIX asrning 60-yillari o'rtalarida Zolya o'zining dastlabki hikoyalari:

«Ninon ertaklari» ilk romanlari: «Klodning tavbasi», «Marsel sirlari» va boshqalarni yaratadi. Bular romantiklarga taqlidan yozilgan asarlar edi. YOsh yozuvchida sekin-asta realistlar Balzak, Floberga va naturalistlarga qiziqishi orta bordi.

«Tereza Raken» (1867 yil) romanining muqaddimasida Zolya o'zining «Ilmiy» romanlarida xarakterlarga emas, balki temperamentlarni o'rganish haqida so'z yuritadi. Lekin mazkur romanlarida faqat «Mijoz»gina emas, shu bilan birga, oz bo'lsada ijtimoiy hayot aks etgan. «Tereza Raken». «Madlen Fera» (1868) romanlari Zolyaning naturalistik ta'limotini aks ettirgan asarlaridir.

Naturalizm adabiyoti nazariyasi Zolyaning «Eksperimental roman» 1880 yil, «Romanist naturalistlar», «Naturalizm teatiri» 1881 yil maqolalarida to'la bayon qilingan.

«Naturalizm XIX asr 60-yillarida Evropa va AQSH adabiyoti va san'atida yuzaga kelgan va realizmgga qarama-qarshi o'laroq voqeylikni faqat tashqi tomonidan aniq aks ettirishga ahamiyat bergan oqim»

SHoir va yozuvchi Emil Zolya bir nechta hikoyalar to'plami, adabiy-tanqidiy kitoblar, publitsistik xarakterdagi maqolalar, dramtik asarlar yaratgan bo'lsada, romanlari bilan mashhurdir. Bu asarlarning ko'pi «Rugon Makkarlar» nomi bilan ataladigan turkumga kiradi. Mazkur turkumi Balzakning «Inson komediyasi» kabi ko'p (to'plamli) tomli epopeyadir. Bu epopeyasi ustida qariyb 25 yil ishlaydi va 20 ta roman yozadi. Bu asrlar turkumida muallif «Ikkinchi imperiya davridagi bir oilaning tabiiy va ijtimoiy tarixi»ni bermoqchi bo'ladi. Lekin haqiqatdan ham u hayotning turli tomonlarini qamrab olgan voqealarni aks ettiradi. Zolya bu asarini 1871-1893 yillarda yozadi.

Zolya hayotining so'ngi yillarida yangi seriyadagi romanlari «Uch shahar» 1894-1902 yillar, trilogiyasi va «To'rt injil» 1899-1902 yillar turkumdagi asrlarni yaratadi.

Zolya epopeya asarida Fransiya o'tmishida eng og'ir zamon bo'lgan XIX asrning 50-60 yillariga murojaat etadi. Mamlakat hayotida ro'y bergan bu jiddiy voqealar Zolya ijodida ham ijtimoiy siljishlar tamon o'zgarish yasaydi.

Burjua jamiyati kirdikorlarini fosh etuvchi asarlari:

«Rugonlar mansabi», «O'lja», «Parij qorni», «Ko'pik», «Aqcha».

Y Halq turmushi haqida:

«Tuzoq», «Hamal», «Er».

Y Antiklerikal xarakterdagi:

«Palassanni zabt etish», «Abbat Murening gunohi».

San'at mavzusidagi: «Ijod».

Y Irsiyat masalasidagi: «Inson-hayvon», «Doktor Paskal» kabi asarlarini yaratadi.

YOzuvchi «Hamal» 1885 yil romanida fransuz proletariatining ilg'or otryadlaridan biri Mansudagi ko'mir konida ishlovchi shaxtiyorlarning benihoyat og'ir ahvoli va kurashlarini aks ettiradi. Ishchilarning qashshoqlik bilan kun kechirishiga asosiy sabab, kapitalistik ekspulatsiya ekanini u birinchi marta to'g'ri ko'rsatadi.

Romanda sanoat ishchilari sulolasidan bo'lgan Mae oilasi markaziy o'rinda turadi.

XIX asrning 90-yillarida imperialistik reaksiya kuchaygan vaqtda Zolya antiklerikal ruhda «Uch shahar» romanlari seriyasidan (ya'ni Lurd, Rim, Parij) yaratadi.

Xristian dini, Rim papasining yovuz ishlarini fosh etgan bu uch asar katolik cherkovi man etgan kitoblar ro'yxatiga kiritilgan.

«To'rt injil» turkumidagi romanlari fransuz ishchilari harakatidagi ko'tarilish davriga bog'liq ravishda yuzaga kelgandir. Bu seriyadagi asarlar: «Serpushtlik» 1899 yil. «Mehnat» 1901 yil. «Haqiqat» 1902 yil «Adolat» (tugallanmagan) dan iborat. Ulardan eng xarakterlisi «Mehnat»da kapitalistik ekspulatsiya fosh etilgan, sinfiy ziddiyatlar yanada rivojlangan.

Gi de Mopassan 1856-1893 yillar.

XIX asrning ikkinchi yarimida yashab, o'z ijodida o'sha davr Fransuz voqeligini aks ettirgan yirik realist yozuvchidir.

Mopassan Normandiyada kambag'allashib qolgan eski dvoryan urug'iga mansub oilada tug'ilgan.

Uning dastlabki hikoyalari 1875 yilda e'lon qilingan. YOzuvchining nomini hamma yoqqa ma'lum qilgan «Do'ndiq» asari 1880 yil chop etilgan.

Mopassan qisqa umri davomida 16 ta roman va ko'plab maqolalar yozgan. Uning ijodi 3 davrga bo'linadi. Birinchi davri 1863-1878 yillar asosan she'r va hikoyalar yozadi.

«Do'ndiq» (1880 yil) hikoyasi bilan ijodining 2 (ikkinchi) davri boshlanadi.

Mopassanning ko'pchilik novellalari bosqinchilik urushlarni fosh etishga bag'ishlangan. Ularda nemis ofitserlarining vaxshiyliklari ko'rsatilgan, oddiy fransuzlarning vatanparvarlik his-tuyg'ulari va kurashlari yorqin obrazlarda ochilgan. «Do'ndiq», «Fifi xonim», «Aqldan ozgan qiz», «Duel», «Ikki oshno», «Milon amaki», «Asirlar» va hakoza.

YOzuvchining «Hayot» 1883 yil yozilgan romanida sof qalbli go'zal aqlli Janna ismli qizning tarixi berilgan. Janna kamtar XVIII asr ma'rifatchilik g'oyalari ruhida tarbiyalangan baron de Vonning qizi tabiatdan zavqlanadi. SHuning uchun Janna Russoning «Tabiiy inson» ideali mujassamidek ko'rinadi. U shirin sevgi xayoli, baxtli oila qurish ishtiyoqi bilan yashaydi.

Janna o'zi bilmagan, hatto nomini ham eshitmagan Jyulen de Lamarga turmushga chiqadi. Tez vaqt ichida Janna erining qo'pol yuzsiz beodob kishi ekanini biladi va baxtli hayot haqidagi xayollari zarbaga uchraydi. Asarda Janna obrazi harakatda berilgan. Dastlab u voyaga etgan jozibador qiz asar oxirida esa be'mani va dahshatli hayot natijasida erta qarib dardman va keksa kampir qiyofasiga kirib qolgan baxtsiz bir xotin sifatida tasvirlanadi.

«Azizim» 1885 yil Mopassanning uchinchi respublika davridagi fransuz burjua jamiyati illatlari avj olgan sotqinlikni fosh etgan ikkinchi muhim romandir.

Asarning bosh qahramoni qishloq qaxvaxonachisining o'g'li Jorj Dyuruadir. U Afrikada soldat bo'lib xizmat qilgan va mustamlaka xalqlarni kamsitish va qo'lga o'lja kiritishga qaratilgan harakatlarda qatnashadi bular uning xarakterining qupol shaxsiyatparast bo'lib shakllanishiga ta'sir etadi.

YOzuvchining bu asarini o‘zbek tiliga Ibrohim G‘afurov 1975 yil tarjima qilgan.

Jek London 1876-1916 yillar.

Jek London XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida yashab ijod etgan Amerika demokratik adabiyotining yirik vakili, keng xalk ommasining o‘z huquqlari uchun kurashini aks ettirgan mashhur realist yozuvchi.

Jek London Kaliforniya shtatining San-Fransisko shahrida kambag‘al fermer oilasida tug‘iladi.

YOzuvchining ijodi 1899 yilda Amerika jurnallarida SHimol hayotidan olib yozilgan. «Yo‘ldagilar sharafi uchun», «Oq sukunat», «Bo‘rivachcha», «Qirq mil narida» va boshqa hikoyalari paydo bo‘ladi. «Otalar xudosi» 1901 yil «Sovuq bolalar» 1902 yil hikoyalari to‘plami yozuvchiga katta shuhrat keltiradi.

Jek Londonning hayoti qisqa, lekin ijodi sermahsuldir. U juda ko‘p hikoya, qissa, ocherk, p‘esa va romanlar yaratdi. Hikoyalarning aksariyati Uzoq SHimoldagi mashaqqatli turmushga bag‘ishlangan. Mangu sovuq va Ok sukunat ulkalaridagi og‘ir hayot romantik qahramonlardan tasvirlashga manba bo‘lib xizmat qiladi. Kapitalistik jamiyat illatlaridan uzoqdagi bu erlarda haqiqiy insoniylik sinovidan o‘tadi. Egoistik intilishlar shaxsni kanday fojiali ahvolga olib borishi mumkinligi o‘zining real ifodasini topadi.

Jek Londonning bu to‘plamiga ya‘ni «SHimol hikoyalari»ga quydagi asarlari kiradi. «Smok Bellyu», «Ok sukunat», «Hayotga muhabbat», «Ayol jasorati» hikoyasida negr ayolining matonati, latofati va g‘amxur inson ekani chukur samimiylik bilan tilga olinadi.

SHimol romantikasi bilan bir qatorda hayvonlar hayoti ta‘sviri ham Jek London ijodida alohida o‘rin egallaydi. «Oq tish» 1906 yil qissasida yozuvchi hayvonlarning harakati va psixologiyasini mohirona ko‘rsatgan. Unda ovchi hindi Seriy Bobr o‘rmondan kichik bo‘ri bolasini topib uyiga olib keladi va unga «Oq tish» deb nom beradi. U ota qoniga tortib o‘rmonga qochib ketadi, biroq sovuq va ochlik uni yana ovchi kulbasiga qaytishga majbur etadi.

Jek Londonning sotsial utopik romani «Temir tovon» 1909 yil romanning bosh qahramoni ishchi oilasidan kelib chiqqan inqilobchi Ernst Evergard.

«Martin Iden» (1909 y.) romanida Jek London xalq ichidan chiqqan qobiliyatli yozuvchilarning burjua jamiyatidagi og‘ir ahvoli va fojiali hayotini ko‘rsatadi.

Teodor Drayzer(1871-1945)

Teodor Drayzer ijodi XX asrning birinchi yarmi Amerika adabiyotida tanqidiy realizmning cho‘qqisidir. Drayzer AQSH hayotidagi fojiaiviylikni ko‘rsata olgan yirik san’atkor.

Teodor Drayzer Indiana shtatidagi kichik bir joyda kambag‘al oilasida tug‘ildi.

Teodor Drayzerning ijodi 1900 yildan boshlandi. Birinchi romani «Baxti qaro Kerri» chiqqach, burjua matbuotlari uning keng tarqalishiga yo‘l qo‘ymaydi. 1911 yildagina uning ikkinchi romani «Jenni Gerxardt» yuzaga keladi. Undan so‘ng ketma-ket «Moliyachi», «Titan», «Daho» romanlarini yozadi. Birinchi jahon urushidan so‘ng 20-yillar o‘rtasida ikki tomli «Amerika fojeasi» chiqqach adib yirik tanqidiy realist sifatida butun dunyoga taniladi.

«Baxti qaro Kerri» romanining qiymati kapitalistik jamiyatdagi xalk ommasining og'ir turmushi, ayniqsa korxonalarda ishlovchi ayollarning qattiq ekuspulatatsiya qilinishlari, mushkul ahvolga tushib qolgan Kerrining yuz tuban ketishi evaziga ko'tarilishi, burjua Gerstvud oilasidagi munofiqlik, boy kvartal Brodveydagi dabdabali hayot, tramvay ishchilarining ish tashlashlari tasviri, izchillik natijasida ko'chaga chiqarib tashlangan son-sanoqsiz kambag'allarning och tentirab yurishlarining haqqoniy aks ettirilishida ochiq ko'rinadi.

Jenni Gerxardt (1911 yil) romanida ham kambag'al oiladan chiqqan qizning burjua jamiyatidagi fojiasi ko'rsatilgan. Asarning g'oyaviy yunalishi oddiy qizning xulqiy pokizaligi, uning buzilgan burjua axloqiga qarshi qo'yilishida namoyon buladi.

Romanning asosiy syujet yo'li, ishchi qizi Jennining fojiasi, u bilan millionerning o'g'li Lester Keyn o'rtasidagi sevgi tarixida ochiq ko'rinadi. Kambag'al Jenni boy yigit Keyn bilan turmush qurolmaydi. Usha jamiyat urf-odatlarini, sotsial adolatsizliklar bu yoshlarning tabiiy sezgilariga to'sqinlik qiladi. Drayzer oddiy qizning odobliligi, vafodorligi, qalbining musaffoligini ko'rsatish orqali xalq kuch-qudratiga ishonchini ifodalaydi.

Jenni o'zining eng yaqin kishilari ota-onasi, qizi Vesta nihoyat sevgani Lasterdan ajraladi. Lekin bunday og'ir yo'qotishlar uni umidsizlikka tushirmaydi. U etim bolalarni asrab oladi va bundan so'nggi hayotining ular tarbiyasiga bag'ishlanadi.

YOzuvchining «Istak trilogiyasi»ni tashkil etgan romanlari: «Moliyachi» 1912 yil, «Titan» 1914 yil, «Matonatli» 1947 yil kapitalistik monopoliyalarning kelib va ularning hukumronligi mamlakat iqtisodiy va ma'naviy hayotiga qanday ta'sir etgani real ko'rsatilgan.

Drayzerning «Amerika fojiasi» (1925) asari birinchi jahon urushidan so'ng yozilgan monumental ikki tomli romandir.

Asarning bosh personaji burjua-meshchan oilasidan chiqqan bola Klayd Griffitsdir. U o'sha muhit ta'sirida o'sadi. Klayd burjua jamiyatiga xos yuzsizlik, boyish yo'lida dastlabki qadam deb mahalliy mehmonxonani hisoblaydi va u erda o'z mijozlaridan xayr-sadaqaga ko'z tutuvchi, manfaat yuzasidan ish yurituvchi egoistga aylanadi. Tartibsiz kun kechirish maishat va ichimlikka olib boradi. U tushgan mashina bir qizni bosib ketadi. Qamalish xavfi tug'ilgach Klayd bu erni tashlab, boy amakisi yashaydigan shaharga boradi va uning fabrikasiga ishga joylashadi. U erda qishloqdan kelib xizmat qilayotgan kambag'al kiz Roberta Olden bilan tanishadi va unga uylanmoqchi bo'ladi. Lekin ahvolini tuzatish maqsadida u boy qiz Sondra Finchlini olishga intiladi. Lekin xomiladorligi aniklangach Roberta Klayddan o'zini nikohlab olishni talab etadi. Bu narsa uning uchun ko'ngilsiz vokea, ya'ni maqsadiga erishish uchun katta to'siq edi. SHuning uchun Klayd Robertani qo'lda sayr qildirib yurib, suvga chuktirib o'ldiradi. Bu fojiali voqeaning siri ochilib Klayd sud qilinib, elektr kursida jazolanadi.

«Amerika fojiasi» asari voqeylikni keng qamrab olishi, ko'tarilgan g'oya va tanqidiy fikrning chuqurligi, badiiy mahoratning yuksakligi bilan jahon progressiv adabiyotining eng yaxshi realistik asarlari qatoridan joy oladi.

Ernest Xeminguey (1899-1961 yillar) Yirik Amerika yozuvchisi Ernest Xeminguey Ouk-Park shahrida vrach oilasida tugʻiladi. Xeminguey ijodining boshlanishi birinchi jahon urushidan keyingi yillar toʻgʻri keladi. «Bizning zamonda» 1925 yil kitobiga kirgan hikoyalarida yozuvchi birinchidan asarning lirik qahramoni Nik Adamsning yoshligi, oʻsmirlik yillari, sevgi va oilasi haqida hikoya qilsa, ikkinchidan tinch hayot haqidagi xayollarga, qonli urush qarama-qarshi quyadi. Individualistik xarakterda boʻlsa ham, asarda qahramonning razil urushga qarshi noroziligi bayon etiladi.

YOzuvchining «Alvido, kurol!» 1929 yil romani ijodining muhim bosqichini tashkil etadi. Asar birinchi jahon urushi yillarida Avstriya-Italiya frontida ruy bergan voqealar hikoya qilinadi.

Xeminguey 30-yillarning oʻrtalarigacha boʻlgan asarlarida, u tashqi dunyoga munosabatida ziddiyatli va individualistik ijodkorligicha qoladi. Oʻsha yillar ocherk shaklida yozgan «Tushdan keyingi oʻlim» 1932 yil kitobida oʻlim mavzusi yanada ochiq koʻrinadi. Asarda buqalar urushi va unga bogʻliq qoidalar batafsil beriladi. Buqalarga oʻldiruvchi matadorlar yoki matadorlarga oʻldiruvchi buqalar, otlarning yorilib ketgan qorinlaridan otilib chiqqan qonlar, fojia ustiga fojia va ayniqsa jarohatlangan odamning oʻlimi oldidan kechirgan azoblari umidsizlik ruhida tasvirlanadi.

Afrikaning yashil tepaliklarida» 1935 yil «Toza va yorugʻ joyda» 1936 yil asarlari ham mana shu ruhda yozilgan.

Sotsial masalalarga bagʻishlab yozgan asari «Hayot yoki mamot» 1937 yil romanidir Xemingueyning soʻnggi «CHol va dengiz» 1952 yil qissasi uchun Nobel mukofotini olgan. Asar qahramoni chol Santʻyago baliq oviga chiqqaniga ancha kunlar boʻlsa ham, lekin ishi yurishmaydi. Uningcha elkaniga koʻp yamoq tushgan qayiqqa qanday qilib ham baliq ilinsin, Santʻyago keksa boʻlsa ham lekin oʻzi tetik. SHuning uchun yozuvchi bu odam «taslim boʻlmaydi» deb oʻqtiradi. CHol toʻriga katta baliq tushganda cheksiz sevinadi. Baliq deb chaqirdi u sekingini oʻlsam oʻlamanki sendan ajralmayman. CHol butun kuch gʻayratini ishga solib, baliq bilan olishadi va uni engadi. Uning «Odamzodni yanchib tashlash mumkin, lekin uni boʻysundirish mumkin emas» degan soʻzlari inson qudratiga yozuvchining cheksiz ishonchini koʻrsatadi.

Mavzu boʻyicha qisqacha xulosa

XIX asrning oxiri va XX boshida qaror topgan tanqidiy realizm adabiyoti oʻz mohiyati bilan demokratik xarakterdadir. Tanqidiy realizm burjua jamiyati va uning zulm dahshatlariga qarshi noroziliklarni aks ettiradi. Har bir yozuvchining qobiliyati va dunyoqarashiga qarab bu norozilik turli meʼyorda, baʼzilarida kuchli, baʼzilarida moʻʼtadil namoyon boʻladi. SHu bilan birga realistlar oʻz ijodlarida tinchlik, ozodlik gʻoyalarini ham ifoda etadilar. Lekin hali bu tipdagi yozuvchilarning koʻplari xalq ommasidan uzoq edilar, shuning uchun ular ozodlikka erishish yoʻllarini ham toʻgʻri tasavvur qila olmasdilar. Bunga ularning turlicha muhitda yashaganliklari va baʼzan idealistik-reksion qarashlar taʼsiriga tushib qolishlari sababchidir. Masalan,

insonparvar Anatol Frans hayotning ma'lum davrida tarixning takrorlanish g'oyasini yoqlagan. R.Rollan esa ancha vaqtgacha yomonlikka yaxshilik qil, zo'ravonlikka qarshi turma degan falsafani targ'ib qilgan. Mopassanga esa, ijodining pirovordida, SHopengauer falsafasi ta'sir ko'rsatgan. J. London esa ba'zi vaqtlarda Spenser va Nitsshe qarashlariga yaqin turgan. Bundan tashqari tanqidiy realizm o'z rivoji davomida turli adabiy oqimlarga duch kelgan va qisman ular ta'siri ostida ham bo'lgan. Masalan, naturalizm Mopassan, Genri Mann, T.Drayzer, simvolizm Ibsen, Gaupman, Rollan ijodiga ta'sir etgan. Romantizm esa M.Tven, J.London, Ibsen ijodlarida realizm bilan qorishiq holda davom etgan. Bu taraqqiyparvar yozuvchilar turli adabiy an'analardan foydalanadilar, lekin ular ijodiga xos narsa demokratiya, ozodlik va tinchlik, tenglik bo'lib, burjua hayosizligiga qarshi kurash asosiy masala tarzida qolaveradi.

G'arbiy Evropaning ko'p erlari, shu jumladan Skandinaviya hamda slavyan mamlakatlari milliy adabiyotlarida realizm qaror topadi va adabiy oqimlar orasida u asosiy yo'nalish sifatida qoladi. G'arbdagi realistik adabiyotning rivojiga rus yozuvchilaridan L.Tolstoy, A.P.CHexov, I.S.Turgenevlarning ijobiy ta'siri nihoyatda katta bo'lganligi shubhasiz.

XIX asrning ikkinchi yarmida yuzaga kelgan naturalizm ham o'sha davr adabiyotida ma'lum rol o'ynadi. Naturalizm negizida Ogyust Kont va boshqalarning pozitivizm falsafasi va estetikasi yotadi. Pozitivistlar tabiat qonunlari bilan jamiyat qonunlari o'rtasida prinsipial farq borligini ko'rolmaydilar. Garchi naturalistlar hayotni qanday bo'lsa, shunday tasvirlashga urinsalar ham, aslida ular turmushning chuqur mohiyatini ochmay, balki mayda-chuydalarigacha qoldirmay ko'rsatadilar.

Umuman olganda bugungi kunda jahon xalqlari adabiyotini o'rganish va uning boy xazinasidan bahramand bo'lish, ayniqsa xorijiy tillarni o'rganayotgan talabalar uchun ahamiyati kattadir Badiiy adabiyot orqali biz xalqlarning milliy an'analarni urf-odatlarini hamda har bir xalqning o'ziga xos bo'lgan tomonlarini ham o'rganamiz

Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Jahon madaniyatining yuksalishidagi XX asr Evropa xalqlari adabiyotining roli haqida ma'lumot bering.
2. XIX asr oxirlarida yaratilgan nemis adabiyotidagi realizm haqida gapiring.
3. XX asr boshlaridan to XXI asrgacha bo'lgan nemis adabiyoti haqida ma'lumot bering.
4. Ingliz adabiyotining ravnaq topishida XIX-XX asr adiblarining xizmtlari nimadan iborat.
5. XX asr Amerika adabiyotida T.Drayzerning o'rni.
6. XX asr oxirlari XXI asr boshlaridagi Amerika adiblari asarlaridan namunalarni keltiring.
7. XX asr Evropa adabiyotida romantizm metodi asosida yaratilgan asarlar haqida ma'lumot bering.
8. Detektiv janrida yaratilgan asarlarning yoshlar ongiga ta'siri haqida nimalarni deya olasiz.

Mavzu bo'yicha lug'at

Naturalizm XIX asrning 60-70 yillarida–burjua reaksiyasi kuchaygan paytda Fransiyada kelib chiqqan va rivojlangan adabiy oqimlardan biridir. Natura-lotinchа «t a b i a t» demakdir.

Dekadent XIX asrning 80- yillarida Fransiyada burjua jamiyatining ziddiyatlari kuchayib borayotgan bir sharoitda dekadentlik adabiyoti kelib chiqadi. Individualizm, umidsizlik, sirli voqealar, oxirat dunyosiga murojaat etish bu adabiyotning asosiy belgisidir. Romantik shoir Teofil Gote dekadans (fransuzcha–tushkunlik) iborasini birinchi bo'lib qo'llagan.

Impressionizm-(fransuzcha-taassurot) oqimi XIX asrning 60-70 yillarida dastlab tasviriy san'atda, so'ngra she'riyatda kelib chiqqan.

Adabiyotlar

1. Q.Azizov O.Qayumov «CHet el adabiyoti tarixi». T.1987 y.
2. M. Maxmudov «Hayrat va tafakkur» T. 1990 y.
3. YU. Po'latov «O'zbekistonda chet el adabiyotin o'rganishga doir» T. 1975
4. YU.Po'latov «Asrlarga tutash hamkorlik» T. 1974 y.
5. F.Sulaymonova «SHarq va G'arb» T. 1997 y.
6. Drayzer.T. Amerika fojiasi. G'afur G'ulom nashriyoti, T., 1976.
7. London.J. Martin Iden. T., 1987.
8. Xemiguey.E. Alvido, qurol!. T., 1988.
9. Mahmudova S. Jahon adabiyoti.T.: 2018
10. Hamdamov U. Qosimov A Jahon adabiyoti. T.: 2017